

FORORD

Flere tilfeldigheter og en god porsjon flaks gjorde at dette fagfeltet ble det mest spennende og inspirerende jeg har fått jobbe med. Det er mange å takke for at jeg i dag leverer fra meg et over hundre siders dokument. For en praktiker som har vært mest lykkelig «ute i feltet» sammen med menneskene oppgaven omhandler, har det ikke vært en selvfølge at veien skulle gå videre i akademia.

Først og fremst vil jeg takke informantene som delte erfaringer fra sin praksis. Tusen takk for at dere stilte opp i forskningsperioden, og ga meg innsyn i jobben dere gjør. Deres bidrag har vært helt avgjørende for oppgaven.

Jeg retter en stor takk til min hovedveileder Patrick Kermit for konstruktiv og stødig veiledning under prosessen, og for å gjennom undervisningen ved NTNU ha bidratt til ny innsikt i fagfeltet. En stor takk til min biveileder Terje Olsen som har veiledet på stort og smått, og ropt «hold your horses!» når påkrevd. At dere tok meg med i forskningsprosjektet har vært en stor inspirasjon!

Enhetsleder John Pedersen har bidratt til at fagfeltet har blitt veldig praksisnært for meg. Takk til deg og til brukerne våre i Tromsø Kommune.

Når faglige undringer nesten har tatt overhånd, har doktorgradsstipendiat Veerle Garrels og kriminolog Berit Vegheim gitt gode innspill. Takk til dere!

Jeg retter også en stor takk til Statens Barnehus i Tromsø og tidligere kolleger der, for inspirasjon til denne oppgaven.

Sigrid: Takk for gode diskusjoner gjennom alle år, akademisk oppdragelse av din mor og språkvask av masteroppgaven.

Hans Jørgen: Det betyr mye at du i en alder av 21 fremdeles tror at «mamma klarer alt!».

Johanne og Oddvar: Takk for at dere som foreldre alltid har oppmuntret til kreativitet.

Dagfinn: Takk for at du har dratt opp noen rullegardiner underveis i studiet, og vært lyttende og oppmuntrende underveis i masterskrivingen.

Tromsø/Trondheim, april 2018

Nina Christine Dahl

SAMMENDRAG

Hensikten med denne studien er å belyse utviklingshemmedes møte med strafferettspleien. Problemstillingen i oppgaven er «*Hvordan vurderer ansatte i politiet utviklingshemmedes møte med strafferettspleien?*» med underspørsmålene «*Hva er de største/mest alvorlige utfordringene knyttet til kommunikasjon med politiet?*», «*Hvilke konsekvenser har disse utfordringene for rettssikkerheten?*» og «*Hvordan kan slike utfordringer best imøtekommes?*»

Studien er basert på fem semistrukturerte intervjuer med totalt seks informanter, herav tre avhørere med kompetanse på avhør av særlig sårbare, en koordinator for tilrettelagte avhør og to rådgivere ved ulike barnehus. Intervjuene er analysert etter inspirasjon fra systematisk tekstkondensering og fenomenologisk-hermeneutisk metode.

Funn i studien tyder på at det til tross for fremskritt i metodeutvikling for avhør av personer med utviklingshemming, kan være faktorer i deres møte med politiet som kan medføre konsekvenser for straffesaken. Avhøret skal være av en kvalitet som oppfyller juridiske krav. Informantene uttrykker en bekymring for rettssikkerheten til personer med utviklingshemming på bakgrunn diskrepansen mellom juridiske krav og utviklingshemmedes muligheter til å tilfredsstille disse. Tilrettelagte avhør kan bidra til å redusere faktorer som vil kunne ha negative følger, men forutsetter at utviklingshemmingen er kjent for politiet og at vedkommende har status som fornærmet eller vitne.

Det samme hensynet tas i liten grad når det gjelder personer med utviklingshemming som er mistenkte for lovbrudd, da de ikke er omfattet av de samme rettighetene fornærmede eller vitner har for tilrettelegging. Denne forskjellen oppleves av informantene som alvorlig. Faktorer som kunnskaper om og holdninger til utviklingshemmede, skisseres som utfordringer som kan påvirke vurderingen av deres troverdighet og pålitelighet.

Min studie har inngått som en del av forskningsprosjektet «*Utfordringer i straffesakskjeden for personer med kognitive vansker*», som er et samarbeid mellom forskere ved Nordlandsforskning, NTNU Samfunnsforskning, Politihøgskolen avdeling Bodø og SIFER, St. Olavs hospital. Dette redegjøres nærmere for i kapittel 3 i oppgaven. En bearbeidet versjon av drøftingskapittelet i denne oppgaven inngår i rapporten fra forskningsprosjektet.

SUMMARY

The purpose of this study is to shed light on the meetings of persons with intellectual disabilities with the criminal justice system. The report's principal question is: *"How do police officers evaluate the encounters of persons having intellectual disabilities with the criminal justice system?"* with the sub-questions *"What are the greatest or most serious challenges connected to communication with the police?"*, *"What consequences do these challenges have for legal safeguards?"* and *"How can such challenges best be met?"*

The study is based on five semi-structured interviews with a total of six informants, three of whom are interrogators skilled in the interrogation of those who are particularly vulnerable, another who is a coordinator for facilitated interrogation, and two advisers at Statens Barnehus (State Children's House). The interviews are analyzed following inspiration from systematic text condensation and the methods of hermeneutic phenomenology.

Findings of the study point that, despite progress in methodological development for the interrogation of persons with developmental impairments, there can be factors in their meeting with the police that can entail consequences for the criminal case. The interrogation should be of a quality that meets legal requirements. The informants express concern for the legal protections of persons with intellectual disabilities due to the discrepancy between legal requirements and the ability of persons with intellectual disabilities to satisfy them. Specially adapted interrogations can contribute to reducing factors that could have negative consequences but presuppose that the disability is known to the police, and that the person concerned is either the aggrieved party or a witness.

To a lesser degree the same consideration is undertaken for persons with intellectual disabilities who are suspected of breaking the law, since they are not covered by the same rights as aggrieved parties or witnesses regarding special accommodations. The informants perceive this disparity as serious. Factors such as knowledge of and attitudes towards persons with disabilities are outlined as challenges that can influence the assessment of their credibility and reliability.

This study has been included as part of the research project "Challenges in the Criminal Case Process for Persons with Cognitive Difficulties", which is a collaboration between researchers

at Nordland Research Institute; NTNU Community Research; the Norwegian Police University College – Bodø department; and SIFER, St. Olavs Hospital. This is explained in more detail in Chapter 3 of the report. An adapted version of the discussion chapter in this assignment is included in the report from the research project.

Innhold

1.0 INNLEDNING	1
1.1 Bakgrunn	1
1.2 Problemstilling.....	2
1.3 Aktualitet.....	3
1.4 Offentlig diskurs og politisk kontekst.....	5
1.5 Oppgavens oppbygging	9
2.0 TEORETISKE PERSPEKTIVER OG TIDLIGERE FORSKNING	11
2.1 Innledning til teoretisk fokus i oppgaven	11
2.2 Utviklingshemming.....	12
2.3 Rettssikkerhet.....	15
2.4 Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).....	16
2.5 Utviklingshemming og kommunikasjon	17
2.5.1 Reseptiv forståelse og ekspressivt ordforråd	20
2.5.2 Utviklingshemming, demens og kommunikasjon	21
2.6 Utviklingshemming og hukommelse	23
2.7 Autismespekterforstyrrelser og kommunikasjon.....	24
2.8 Tilrettelegging under avhør for personer med utviklingshemming	25
2.8.1 Avhørets sjanger.....	25
2.8.2 Tilrettelagte spørsmål.....	26
2.8.3 Være oppmerksom på feilkommunikasjon	29
2.8.4 Tilpasning av tempo i samtalen.....	30
2.8.5 Alternativ og supplerende kommunikasjon	31
2.9 Vitneeffekt og vitnepersepsjon	34
3.0 METODE.....	39
3.1 Innledning.....	39
3.2 Kvalitativ metode som tilnærming	39
3.2.1 Fenomenologisk – hermeneutisk metode.....	40
3.2.2 Forforståelse.....	41
3.3 Litteratursøk	42
3.4 Om utvalget	42
3.4.1 Rekruttering og utvalg.....	43
3.5 Intervju	44
3.5.1 Intervjuguide	44
3.5.2 Gjennomføring av intervjuene	44

3.6	Strukturering av datamaterialet.....	45
3.7	Analysen	45
3.8	Etiske refleksjoner	46
3.9	Troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet.....	47
4.0	RESULTATER	49
4.1	Kommunikasjonsutfordringer i møte med politiet	49
4.1.1	Tidsfrister og forberedelser før avhør av fornærmede og vitner.....	50
4.1.2	Manglende samsvar mellom innhentet informasjon og prestasjon under avhør	52
4.1.3	Minnegjenkalling	53
4.1.4	Straffesakskjedens forventninger til den utviklingshemmedes forklaring.....	54
4.1.5	Idealet om fri fortelling og åpne spørsmål	56
4.1.6	«Pleasing» og ønske om å hjelpe politiet.....	57
4.1.7	Samtaler i takt og utakt	58
4.1.8	Bruk av eksterne samarbeidspartnere under avhør	60
4.1.9	Bruk av alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)	60
4.2	Kunnskapsbehov, troverdighetsvurderinger, holdninger og henleggelse.....	61
4.2.1	Manglende kunnskaper hos hjelpere	61
4.2.2	Manglende kunnskaper og manglende oppmerksomhet hos politiet.....	63
4.2.3	Vurdering av pålitelighet og troverdighet	66
4.2.4	Holdninger og henleggelse.....	67
4.3	Personer med utviklingshemming med status som mistenkt.....	70
5.0	ANALYSE	73
5.1	Kommunikasjon, troverdighet, holdninger og kunnskaper.....	73
5.1.1	Å ha kommunikasjonsvansker og bli møtt med forståelsesproblemer hos politiet	73
5.1.2	«De sier kanskje mye rart og gjør mye rart»	76
5.1.3	Uvanlige forklaringer fra sjeldne «besøkende»	77
5.1.4	Uvanlige reaksjoner på uvanlige hendelser	78
5.1.5	Kunnskapsbrist eller fordommer?.....	80
5.2	Systemnivå og personavhengighet.....	81
5.2.1	«Nå er det et must». Endringer på systemnivå.....	81
5.2.2	Mistenkte avhørt uten tilrettelegging.....	83
5.2.3	Vurdering av diagnoser og tiltro til metodikk	84
5.3	«Men vil det holde i retten?».....	88
6.0	DISKUSJON.....	91
6.1	Manglende identifisering av tilretteleggingsbehov.....	91
6.2	Systemets manglende kommunikasjonskompetanse	93

6.3 Er det sammenheng mellom kunnskaper, erfaringer og holdninger?	94
7.0 ANBEFALINGER TIL VIDERE FORSKNING.....	97
7.1 Omfang	97
7.2 Hjelpemidler	97
7.3 Tilrettelegging.....	98
7.4 Identifisering.....	98
7.5 Avhør av mistenkte.....	98
Litteraturliste.....	99
Vedlegg	100

1.0 INNLEDNING

1.1 Bakgrunn

Barn, ungdom og voksne personer med utviklingshemming som mistenkes utsatt for vold eller overgrep blir i dag avhørt ved Statens barnehus. Barnehusene i Norge er administrativt tilknyttet de ulike politidistriktene. Det gjøres lyd- og bildeopptak av avhøret, og dette overføres til et annet rom der en avhørsleder, advokater og andre fagpersoner hører på. Dette kalles tilrettelagte avhør (Statens barnehus, 2018). Bakgrunnen for etableringen var en bekymring for at barn og unge som var utsatt for vold og overgrep møtte et fragmentert og uoversiktlig tjenesteapparat. Dette ble også ansett for å kunne ha negative konsekvenser for den strafferettslige prosessen (Vislie & Gundersen, 2012). Barnehusene skulle bidra til en mer enhetlig behandling i saker som omhandlet vold og overgrep mot barn, og i tillegg bøte på disse manglene. At barn kunne slippe å bli ført som muntlige vitner under hovedforhandling i retten, var også et hensyn som ble fremhevet. Av de nordiske landene var det Island som først innførte barnehus, og deretter fulgte Sverige med en prøveordning. Begge landene var inspirert av Children's Advocacy Center-modellen fra USA. Undersøkelser fra Island konkluderte med at dette var en ordning som var mindre belastende for barna, enn for barn som ble avhørt andre steder. Imidlertid var forskningsresultatene fra USA, Island og Sverige langt mindre entydige når det gjaldt hvilke implikasjoner ordningen med barnehus hadde for etterforskningen av sakene (Vislie & Gundersen, 2012). Det er hensynet til barn og unges rettssikkerhet og behov som i hovedsak uttrykkes, og denne gruppen som i størst grad mottar tilbud ved barnehusene.

«Forskrift om avhør av barn og andre særlig sårbare fornærmede og vitner (tilrettelagte avhør)» trådte i kraft i oktober 2015 (Justis- og beredskapsdepartementet, 2015a). Frem til 2015 var ikke bruk av barnehus obligatorisk, men dette ble endret i den nye forskriften. I en pressemelding fra Justis- og beredskapsdepartementet 2. oktober 2015 ble det fremhevet at barn, utviklingshemmede og personer med tilsvarende funksjonsnedsettelse er særlig sårbare og har et særskilt krav på beskyttelse. Samfunnets forpliktelser til å avdekke vold og seksuelle overgrep og påse at skyldige blir dømt, ble også trukket frem (Justis- og beredskapsdepartementet, 2015b). Forskriften stilte også strenge krav til at avhøret skulle gjennomføres innen en tidsfrist. Personer med utviklingshemming som var mistenkt i straffesaker ble ikke omfattet av endringene, og fikk dermed ikke rettigheter som sikret tilrettelagte avhør.

Utenomrettslige avhør med påfølgende oppfølging ved barnehusene spiller en viktig rolle i saker hvor personer med utviklingshemming mistenkes utsatt for overgrep eller er vitne til overgrep. I de sakene hvor personer med utviklingshemming kommer til barnehusene for avhør, er utviklingshemmingen kjent for politiet. Dette kan ha blitt gjort kjent ved enten at det er opplyst av personen selv, ved at hjelpeapparatet har gitt informasjonen til politiet, eller fordi utviklingshemmingen er fanget opp av politiet i en tidlig fase. Forskning viser til individuell og riktig tilrettelegging for utviklingshemmede som forutsetninger for at de kan forklare seg godt i avhør (Gudjonsson & Joyce, 2011; O'Mahony, Milne & Grant, 2012).

At saker hvor en person med utviklingshemming kan gå igjennom hele rettssystemet uten at utviklingshemmingen oppdages, vil kunne skje dersom informasjon om funksjonsnedsettelsen ikke er gitt til politiet, eller politiet ikke har fanget denne opp. Utviklingshemmingen kan være en funksjonsnedsettelse som ikke er synbar, og dermed ikke vises gjennom ytre tegn. Det er også en mulighet for at personen selv ikke vet at han eller hun har en utviklingshemming.

Tilrettelagte avhør gjelder ikke personer med utviklingshemming som er mistenkte for lovbrudd, da de ikke er omfattet av de samme rettighetene fornærmede eller vitner har for tilrettelegging.

Den tidligere forskningen som finnes på dette området har et noe ensidig fokus, da forskningen fokuserer på begrensninger og vansker personer med utviklingshemming kan ha i kommunikasjonen med politiet, og i mindre grad strafferettspleiens imøtekommelse av disse.

1.2 Problemstilling

Gjennom tidligere og nåværende arbeid har jeg fått erfaring med temaet som oppgaven omhandler, og jeg har vært opptatt av tematikken på bakgrunn av dette. I masterstudiet på NTNU ble jeg knyttet til prosjektet «Utfordringer i straffesakskjeden for personer med kognitive vansker», som er et samarbeid mellom forskere ved Nordlandsforskning, NTNU Samfunnsforskning, Politihøgskolen avdeling Bodø og SIFER, St. Olavs hospital. Masteroppgaven er utført som et selvstendig arbeid med egen problemstilling og med egne empiriske undersøkelser, og inngår som en del av dette prosjektet.

Problemstillingen for denne oppgaven er som følger:

Hvordan vurderer ansatte i politiet utviklingshemmedes møte med strafferettspleien?

I tillegg stilles spørsmålene:

Hva er de største/mest alvorlige utfordringer knyttet til kommunikasjon med politiet?

Hvilke konsekvenser har disse utfordringene for rettssikkerheten?

Hvordan kan slike utfordringer best imøtekommes?

1.3 Aktualitet

En rekke internasjonale studier tematiserer utviklingshemmedes rettssikkerhet under avhør, og da særlig med fokus på hvordan det kan tilrettelegges for at disse skal kunne gi en forklaring ut i fra egne forutsetninger (Milne & Bull, 2001; Agnew, Powell & Snow, 2006; Gudjonsson, 2010; Gudjonsson & Joyce, 2011; Browning & Caulfield, 2011; O'Mahony, Milne, & Grant, 2012; Caldwell, 2014). Viktige problemstillinger som belyses er hvorvidt tilretteleggingen bidrar til å få opplyst saken tilstrekkelig, hvilken effekt avhørsmetoder kan ha på forklaringen til personer med utviklingshemming, samt aktørenes vurdering av pålitelighet og troverdighet.

De siste årene er det gjort fremskritt når det gjelder forståelsen for hvordan kognitive funksjonsnedsettelse og psykiske lidelser kan påvirke i politiavhør (Gudjonsson, 2010). Imidlertid hevdes det at arbeidet som er gjort, bare har berørt en liten del av vår forståelse og at mye arbeid gjenstår. Spesielt påpekes behovet for å utvikle strategier som utfordrer spriket mellom den praksis som utøves i avhørssituasjoner og de behov avhørte har (O'Mahony, Milne & Grant, 2012). I norsk rettspleie kan dette spriket sies å være særlig tydelig når det gjelder mistenkte med utviklingshemming.

Vi har liten erfaring med rettsbehandling av saker som omhandler overgrep mot personer med utviklingshemming, selv om det er godt dokumentert at vold og seksuelle overgrep mot denne befolkningsgruppen utgjør et betydelig problem. Det er grunn til å anta at det kan foreligge en underrapportering, blant annet fordi personer med utviklingshemming kan ha vansker med å fortelle om slike hendelser (Grøvdal, 2013). Seksuallovbruddssaker kjennetegnes ofte av at det ikke foreligger en tilståelse, og at det er få eller ingen andre bevis enn fornærmedes forklaring. Således kan det sies at bevisbyrden ligger på den utsatte (Gamst & Langballe, 2004).

Strafferettens krav til bevis er strenge, og bevissituasjonen i saker om vold i nære relasjoner er generelt vanskelig. Kravene til bevis kan utgjøre et større problem i tilfeller der personen ikke har kommunikasjonsferdigheter til å forklare seg på en måte som tilfredsstillende for kravene rettsaktørene har til straffesaken. Omfanget av vold- og overgrepssaker mot personer med utviklingshemming som blir avvist av politiet og påtalemyndigheten er ukjent (Grøvdal, 2013). Personer med utviklingshemming som er mistenkt i straffesaker er i dag ikke omfattet av et regelverk som sikrer tilrettelegging under avhør.

I 2012 slo Justis- og beredskapsdepartementets arbeidsgruppe fast at avhør av personer med utviklingshemming er særlig utfordrende (Justis- og beredskapsdepartementet, 2012a). Dette kan være fordi personen kanskje ikke er tilstrekkelig utredet, eller at politiet ikke har tilgang på relevante opplysninger om vedkommende. Ut i fra tidligere forskning er det grunn til å anta at utfordringene knyttet til rettssikkerheten for personer med utviklingshemming er store (Olsen, Kermit, Rønning, Hustad & Eriksen, 2016). Det er også grunn til å spørre om det skillet straffeprosessloven gjør mellom fornærmede og mistenkte bidrar til å øke disse utfordringene. Dersom tilrettelagte avhør tar utgangspunkt i personens behov for tilrettelegging, medfører dette skillet svært ulik praksis for fornærmede og mistenkte. Argumenterer man videre for at personer med utviklingshemming må tilrettelegges for med tanke på deres utfordringer som vil påvirke deres forklaring under avhør, vil status i straffesaken være av mindre betydning.

I en norsk undersøkelse av 143 innsatte i norske fengsler fant forskere at 10,8 % (n = 15) av deltakerne hadde en IQ på under 70, og ytterligere 20,1 % (n = 28) hadde en score i grenseområdet (IQ = 70–84). Dermed hadde totalt 30,9 % betydelige intellektuelle funksjonsnedsettelse, definert av en IQ på under 85 (Søndena, Rasmussen, Palmstierna & Nøttestad, 2008). I de fleste tilfellene var ikke utviklingshemmingen oppdaget, og dette viser at det er mulig å gå igjennom hele rettssystemet med en uoppdaget utviklingshemming. Dette vil da med stor sannsynlighet ha påvirket avhøret/forklaringen, rettshjelpen underveis og utfallet av saken, uten at vedkommende har blitt forstått som utviklingshemmet, eller fått tilrettelegging/behandling som utviklingshemmet. Adgangen til å gi personer med lettere psykisk utviklingshemming redusert straff, handler om at preventive hensyn ikke har samme virkning for denne gruppen lovovertredere (Søndena & Spro, 2016).

Det har vært gjort lite forskning i Norge på strafferettspleiens møte med personer med utviklingshemming. Noen få studier i utlandet har vist hvordan politiet identifiserer personer med utviklingshemming, og disse studiene indikerer at det tas i bruk svært enkle metoder (Modell & Mak, 2008). En studie viste at politiet (etter egen vurdering) kunne identifisere

utviklingshemming på grunnlag av observasjon av fysisk utseende eller uvanlig oppførsel (Brennan & Brennan, 1994). Andre viser til at personens tidligere kontakt med politiet og offentlige registreringer på bakgrunn av disse, er viktige verktøy for å identifisere utviklingshemming (Henshaw & Thomas, 2011).

I det pågående prosjektet som er nevnt i avsnitt 1.2 (Olsen, et al., 2018, under utgivelse), ble ansatte i politiet (N=216) spurt om de hadde rutiner på arbeidsplassen for å avdekke om en person hadde kognitiv funksjonsnedsettelse. 9 % av respondentene fra politiet svarte at de enten hadde skriftlige rutiner eller etablert felles praksis på dette området, mens 20 % svarte at den enkelte ansatte gjorde slike vurderinger som en del av løpende arbeidsoppgaver. På spørsmål om det på deres arbeidsplass ble benyttet kartleggingsverktøy (for eksempel psykologiske tester eller enkel screening) for å oppdage kognitive funksjonsnedsettelse, oppga 10 % av respondentene fra politiet at det ble benyttet slike verktøy på deres arbeidsplass. I en samlet vurdering av egen praksis, svarte 13 % av respondentene fra politiet at dagens praksis i høy grad ivaretar hensynet til personer med kognitiv funksjonsnedsettelse på en hensiktsmessig måte (Olsen et al., under utgivelse) .

Min studie tar opp ulike utfordringer knyttet til møtet med strafferettspleien for personer med utviklingshemming. Disse utfordringene må sies å kunne være gjeldende uavhengig av om vedkommende er fornærmet, vitne eller mistenkt.

1.4 Offentlig diskurs og politisk kontekst

Den offentlige diskurs om kriminalitet mot enkelte grupper, samfunnets normer, samt kulturelle og subjektive oppfatninger av enkeltindivid og grupper, påvirker i stor grad hvorvidt disse anses som pålitelige eller troverdige (Bråten, 2000). Sees denne diskursen over tid, ser man en historisk fornektning av kriminalitet mot enkelte grupper, som barn (Summit, 1988) og personer med utviklingshemming (NOU 1985:34). De problemene som personer med utviklingshemming kan møte i straffesakskjeden som fornærmede, kan således sies å være kjente problemer også for andre grupper.

Siden 80-tallet har seksuelle overgrep mot barn jevnlig vært tilstede i samfunnsdebatten. Fokuset på å ha rett til et liv uten overgrep, særlig for barn, har vært sterkt. Overgrepssproblematikken er synlig i den offentlige debatten, og konsekvenser av å ha opplevd overgrep er i langt større grad tematisert og forstått. Den offentlige diskursen om vold og

seksuelle overgrep har bidratt til større åpenhet, som igjen kan føre til større sannsynlighet for at utsatte melder ifra. Barns troverdighet og pålitelighet har lenge vært omdiskutert. I 1943 skrev Wachtmeister (referert i Nielsen, 1992, s. 93) følgende: «*Med hensyn til puberterende mindreårige og i særdeleshed puberterende pigers upålitelighet og farlighet som vitner hersker der full enighet blant vitne- og seksualpsykologer*». Overgrepene ble bagatellisert av samfunnet, og kan nærmest beskrives som en «kulturell dissosiasjon» (Olafson, Corvin & Summit, 1993, s. 8).

Til tross for at det er lenge siden Freud (1959) omtalte barns historier om seksuelle overgrep som fantasier, kan oppfatningen om hvorvidt barn produserer slike historier også dukke opp i nyere tid. Ny forskning har nyansert og korrigert denne oppfatningen, og gitt økt forståelse for barn som vitner. Videre har dette medført en konsensus i retning av at barn, under riktige omstendigheter, kan ansees som troverdige vitner. En konsekvens av dette var opprettelsen av barnehusene, hvor barn fikk avhør under trygge rammer av ansatte i politiet med særlig kompetanse på området.

Begrepene «pålitelighet» og «troverdighet» blir i dagligtalen gjerne brukt om hverandre, men distinksjonen mellom disse behøver i denne sammenheng en tydeliggjøring. Pålitelighet refererer til forklaringens nøyaktighet og evnen til å gjengi hendelser på en detaljert måte. Troverdighet refererer til observatørens subjektive vurdering av vitnet. Det innebærer en individuell vurdering som ikke behøver å basere seg på pålitelighet eller konsistent vitneforklaring. Dette innebærer at en forklaring som er full av nøyaktige detaljer om hendelsen, kan bli vurdert til å ikke være troverdig. Videre kan en unøyaktig forklaring vurderes av observatøren som troverdig (Bruck, Ceci & Hembrook, 1998). Statusen vedkommende har i samfunnet (og denne kan endre seg over tid) vil kunne påvirke vurderingen av troverdighet, ved at personer eller grupper med lav status kan ansees som ikke troverdige, og personer med høy status som troverdige (Bråten, 2000). I 1904 skrev Wigmore (referert i Olafson, Corvin & Summit, 1993):

“Modern psychiatrists have amply studied the behavior of errant young girls and women coming before the courts in all sorts of cases. Their psychic complexes are multifarious, distorted partly by inherited defects, partly by diseased derangements or abnormal instincts, partly by bad social environments, partly by temporary physiological or emotional conditions. One form taken by these complexes is that of contriving false charges of sexual offenses by men” (s. 8).

Tiden der kvinners fortellinger om overgrep ble ansett for å være falske og et resultat av deres genetiske tilkortkommenhet, unormale instinkter og følelsesmessige hysteri, kan sies å være forbi. Til tross for dette hender det fortsatt at kvinners troverdighet og dømmekraft trekkes i tvil, og at kvinner tillegges vikarierende motiver i seksuallovbruddsaker. Man trenger ikke å gå lengre enn til #metoo-kampanjen for å finne eksempler på dette. Økt offentlig oppmerksomhet i saker som omhandler vold og overgrep har ført til økt forståelse for temaet. Et eksempel på økt forståelse omhandler kvinner som flytter tilbake til utøver, hvor handlingen tidligere ble tatt til inntekt for at kvinnen enten måtte ha uttalt seg uriktig, eller ha overdrevet. Dette bildet er nyansert gjennom forskning, som viser at mulige årsaker til at kvinnen flytter tilbake kan være at hun utsettes trakassering, underliggende tvang, press fra familiemedlemmer og utøvers appell for sympati (McFarlane, Nava, Gilroy, & Maddoux, 2015). Kvinners troverdighet er fortsatt et tema som aktualiseres med jevne mellomrom, eksempelvis i forbindelse med volds- og seksuallovbruddsaker og medieomtalen av disse.

Begrepet «vold i nære relasjoner» erstattet det tidligere begrepet «menns vold mot kvinner i nære relasjoner», og dekker vold og overgrep begått mot kvinner, menn og barn. Når status i straffesaken («fornærmet» eller «mistenkt») behandles videre, er det verdt å merke seg at begge kjønn kan være representerte på begge sider av saken, selv om kjønnsfordelingen er skjev (Grøvdal, 2013). Forskningen viser at vold og seksuelle overgrep mot personer med utviklingshemming som oftest skjer i hjemmet, og at utøverne ofte er personer som står dem nær. Her skiller personer med utviklingshemming seg fra andre befolkningsgrupper, og særlig gjelder dette menn med utviklingshemming, som utsettes for vold hjemme, og ikke i offentlig rom. Kvinner er mer utsatte for vold og seksuelle overgrep enn menn (Grøvdal, 2013, s. 10).

Utviklingshemmedes rettssikkerhet har fått noe oppmerksomhet i den offentlige debatten og i forskningssammenheng. I 2013 forpliktet Norge seg til å følge FNs konvensjon for en tilrettelagt og likeverdig ivaretagelse i domstolene for mennesker med nedsatt funksjonsevne (United Nations, 2006). Frem til i 2012 var det tilfeldig hvorvidt personer med utviklingshemming som var utsatt for overgrep fikk tilrettelagt avhør av særlig skikket avhører. Videre ble dette i liten grad ble avgjort ut ifra en kyndig vurdering av den utviklingshemmedes kognitive evner, og belastningen det eventuelt medførte å måtte vitne i retten (Justis- og beredskapsdepartementet, 2012). Rapport fra arbeidsgruppen i Justis- og beredskapsdepartementet («Sæverudutvalget») fastslo at det er avgjørende at «valg av både avhørsform og avhørsperson av personer med utviklingshemming må bygge på en forståelse av at vedkommende kan ha til dels betydelige vanskeligheter med å huske hendelser over tid, og

at vedkommende kan være mer utsatt for påvirkning» (s. 18). Arbeidsgruppen, som her vektla faktorene hukommelse og påvirkning, sa videre at dette var gjeldende uavhengig av status i saken for den utviklingshemmede. Etter ny forskrift om avhør av barn og andre særlig sårbare fornærmede og vitner (Justis- og beredskapsdepartementet, 2015) ble rettighetene for personer med utviklingshemming som hadde status som fornærmet eller vitne styrket, og sidestilt med barns rettigheter. Tilsvarende rettigheter ble ikke gitt til mistenkte.

Saker nasjonalt og internasjonalt har belyst hvordan avhørsmetoder benyttet i avhør av personer med lærevansker eller kognitive vansker, har medført justismord og brudd på menneskerettighetene. Betegnelsen «justismord» har tidligere vært brukt som et begrep om saker der rettslige aktører fikk uskyldige mennesker ble dømt til døden (Arnstad, 2006), men søk i ordbøker viser at ordet i senere tid har fått en utvidet betydning. Også saker hvor den dømte får gjenopptatt en rettskraftig dom og denne omgjøres, inngår nå i begrepet. Således kan begrepet i dag være upresist, fordi det forutsetter at rettsaktørene bidrar til uriktige domfellelser utelukkende med forsett. Zuckerman (1992) uttrykker at det er hovedsakelig kognitive hindringer («cognitive obstacles») og ikke ond vilje, som forårsaker feilene som leder ut i uriktige domfellelser (s. 324). Zuckermann refererer her ikke til den mistenkte, men til aktørene i rettsapparatet.

Nasjonalt er saken om Fritz Moen kanskje et av de mest kjente justismordene, mens det internasjonalt (og også nasjonalt) har vært stor oppmerksomhet rundt saken til Steven Avery og hans nevø Brendan Dassey, som ble dømt for voldtekt og drap. Sistnevnte sak har fått mye omtale etter dokumentarserien «Making a murderer» (2015). Omtalen av serien og saken i media har i stor grad har belyst politiets metoder under avhør. I serien vises blant annet et videoopptak av Averys unge nevø Dassey i avhør, hvor han tilstår voldtekt og drap. Dassey beskrives i serien som «lite smart», «veldig dum» og med «lærevansker». I avisartikler/nettartikler som omtaler saken (se blant annet Griffin, 2006; Passin, 2016) påstås Dasseys IQ å ligge på rundt 70. En artikkelforfatter skriver:

“I have a brother whose IQ is a little below Dassey's (...). From the documentary, I would guess that he is intellectually more limited than Dassey, but socially more competent. My brother is, I think, a person incapable of willful violence. But I couldn't help wondering: What would he do if he, like Dassey, were confronted with police officers, investigators and lawyers who kept accusing him of lying? Would he, eventually, tell them what they want to hear? He knows he's not supposed to lie, but he also desperately wants people to approve of him — for them to treat him like an adult,

which they sometimes don't. Which social imperative would win: the need to tell the truth, or the desire to be treated with dignity?" (Passin, 2016).

Teknikkene benyttet i de nevnte avhørene beskrives som sterkt ledende, og i den offentlige debatten stilles det spørsmålsteget ved hvorvidt holdninger til personer med funksjonsnedsettelse har forsterket hvordan Dassey ble behandlet i straffesaken. I USA har det vært ulike prosjekter som har hatt som formål å bistå uskyldig dømte. Et eksempel er The Innocence Project som startet i 1992 og som i skrivende stund har bistått 354 dømte.

Det bør bemerkes at metoder som benyttes i avhør ikke har en internasjonal standard, og at det dermed kan foreligge store ulikheter i metodikk (Rachlew, 2009).

1.5 Oppgavens oppbygging

Oppgaven vil vise til forskning og teori som beskriver aktuelle begreper, og teorier som er relevante for oppgaven og forståelse for tilnærmingen. Dette gjøres i kapittel 2. Kapittel 3 er oppgavens metodedel, hvor de metodiske valgene beskrives og drøftes. Herunder drøftes også etiske refleksjoner. Deretter presenteres resultater i kapittel 4, og analysene av resultatene i kapittel 5. Drøfting av hovedfunnene i undersøkelsen gjøres i kapittel 6, og til slutt vil forslag til videre forskning presenteres i kapittel 7.

2.0 TEORETISKE PERSPEKTIVER OG TIDLIGERE FORSKNING

2.1 Innledning til teoretisk fokus i oppgaven

I dette kapitlet vil ulike teoretiske perspektiver og tidligere forskning på møtet mellom rettspleien og personer med utviklingshemming presenteres. Kapitlet vil redegjøre for hvordan utviklingshemming kan beskrives og forstås for sentrale aspekt ved kommunikasjon og det rettslige avhøret som kommunikasjonskontekst, samt for sentrale aspekt knyttet til vitnepersepsjon og vitneeffekt.

Det er viktig å se hvordan de ulike teoretiske perspektivene gjenspeiler underliggende forståelsesmodeller. Det er tilsvarende viktig å se at forskningen på feltet i stor utstrekning har hatt fokus på å beskrive og forklare mulige problemer utviklingshemmede kan møte i avhørssituasjonen ut ifra egenskaper og evner hos individet. Forskningen har i mindre grad fokusert på problemer som kan være mulige produkter av en sosial prosess i møte mellom mennesker. Mye av forskningen, som dermed belyser hvilke egenskaper individet innehar som skaper funksjonsnedsettelsen, kan sies å være gjort i lys av den medisinske modellen. Forskningen er i mindre grad gjort i lys av den sosiale modellen, som kunne belyst på hvilken måte samfunnsmessige og strukturerte forhold kan konstruere problemer for individet (Grue, 2004). Den eksisterende forskning vil derfor bare representere noen forståelsesmåter blant flere mulige.

Utviklingshemmedes forklaringer i avhørssituasjoner må sees i en forståelsesramme av både de mulighetene og de begrensningene de kan ha i sin kommunikasjon. I dette kapitlet vil kommunikasjonskompetansen hos personer med utviklingshemming drøftes. Vanlige tilleggsutfordringer knyttet til utviklingshemmingen, samt kontekstuelle utfordringer, vil også belyses. I kommunikasjonsteoretisk perspektiv er kontekst sentralt for meningsskapning (Linell, 1998). Selve avhøret utgjør her den kontekstuelle rammen, og de kommunikative føringene mellom avhører og den avhørte er sentralt. Kapitlet vil gjøre rede for teoretiske rammer som ligger til grunn for forståelse av avhøret som kommunikasjonsituasjon.

2.2 Utviklingshemming

Det har skjedd en utvikling i forståelsen av begrepet funksjonshemming de siste tiår, og innen samfunnsforskning omtales modeller som representerer denne utviklingen. Kort fortalt bygger *den medisinske modellen* på «den medisinske normalitetsbestemmelse». En rendyrket medisinsk forståelse vil ha fokus på årsaksforklaring, behandling, rehabilitering og opplæring. Den medisinske forståelsen ligger til grunn for ytelser og støtteordninger og blir dermed videreført på flere arenaer. Perspektivet kritiseres for å være ensidig, hvor mennesker blir diagnostisert ut i fra bestemte kjennetegn og blir plassert i kategorier etter avvik og funksjonshemninger (Tøssebro, 2010). *Den sosiale modellen* har som utgangspunkt at funksjonshemmingen har årsak i fysiske eller sosiale barrierer i samfunnet, og at disse hindrer at personen deltar på lik linje med andre. Modellen legger i mindre grad vekt på et individorientert syn, og fokuserer i større grad på forhold som samfunnet skaper eller ikke skaper, slik at de som er utenfor den konstruerte normalen faller utenfor (Grue, 2004). Gjennom den sosiale modellen forstås ikke funksjonshemming som en egenskap ved individet, men ved at funksjonshemmingen skapes gjennom spillet mellom individet og samfunnet. Individet vil kunne leve i samfunnet uten at utviklingshemmingen utfordrer dagliglivet, men han eller hun vil kunne møte utfordringer når de kontekstuelle rammene forandres. Når de kontekstuelle rammene forandres vil det kunne oppstå utfordringer i spillet mellom individet og samfunnet som ikke nødvendigvis skjer på grunn av individets utviklingshemming. Årsaken til at funksjonshemmingen skapes kan like gjerne ligge hos samfunnet (eller systemet/aktørene) og deres måte å forholde seg til individet på. Til sist kan funksjonsnedsettelse sees på som et gap mellom personens forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav, og omgivelsenes støtte eller manglende støtte (Wendelborg & Tøssebro, 2009). Dette omtales som *den relasjonelle forståelsen* av begrepet funksjonshemming, som dermed ikke legger årsaksforklaringen hos individet.

Begrepene *utviklingshemming* og *mennesker med utviklingshemming* er betegnelse på en heterogen kategori som viser til medfødte eller tidlig ervervede kognitive funksjonsnedsettelse. Ulikhetene blant personer med utviklingshemming er like store som i befolkningen for øvrig, og sånn sett er det et paradoks at de stort sett omtales som en gruppe. I den medisinske og juridiske terminologien brukes begrepet psykisk utviklingshemming, som viser til det medisinske kodeverket ICD-10. En slik talemåte kan i dag betraktes som en reduksjonistisk forståelse av personene det er snakk om, og mange vil betrakte den som nedsettende.

En utviklingshemming manifesterer seg i utviklingsperioden, og kjennetegnes ved hemmede ferdigheter. Denne berører det generelle utviklingsnivået, som kognitive, språklige, motoriske, sosiale og eksekutive funksjoner. Særlig oppmerksomheten, hukommelsen og det psykomotoriske tempoet vil kunne rammes, og samlet sett gi en svikt i den generelle læreevnen. Graden av utviklingshemming klassifiseres vanligvis i gradene lett, moderat, alvorlig og dyp, og vurderes ut ifra standardiserte intelligensprøver og kartlegging av adaptive ferdigheter. Adaptive ferdigheter vil blant annet omhandle graden av selvhjulpenhet, kommunikasjon, samhandling og funksjonelle akademiske evner (Eknes et al., 2008). Utviklingshemming kan forekomme med eller uten andre psykiske og somatiske lidelser.

I følge ICD-10 følgende må kriterier være oppfylt:

- o Signifikant subnormal intelligens, tilsvarende IQ 70 eller lavere
- o Debut før fylte 18 år
- o Vesentlige avvik innen adaptive ferdigheter i dagliglivets funksjon

Ofte brukes begrepet mental alder for å gi en indikasjon på personens kognitive modenhet. Bruken av begrepet mental alder kan være problematisk. På den ene siden kan det ha en praktisk nytteverdi fordi bruken forenkler noe mer komplekst. Samtidig er denne forenklingen problematisk fordi den ikke tar hensyn til personens adaptive ferdigheter. En voksen person med mental alder beregnet til 9-12 år har selvfølgelig langt større livserfaringer enn et barn med kronologisk alder 9-12 år (Lorentzen, 2008). Evnen til abstrakt tenkning kan dog være sammenliknbar.

For personer med utviklingshemming kan språkkompetansen være nedsatt i varierende grad. Dette innebærer nedsatt evne til å formidle til andre hva de selv ønsker, føler og tenker. For å uttrykke seg kan dette fører til at de uttrykker seg gjennom atferd. Samhandling mellom mennesker inneholder mye språksymbolikk og ikke-verbale uttrykksformer. Disse kan være utfordrende for personer med utviklingshemming å forstå. Videre kan evnen til å forstå omgivelsene gi vanskeligheter med å forstå andres tenkning, motiver og oppfatninger (Helsedirektoratet, 2015).

Intellektuelle ferdigheter og sosial tilpasning kan endres over tid, og personen kan bevege seg mellom nedre del av normalområdet og øvre del av lett psykisk utviklingshemming (Direktoratet for e-helse, 2018). Undersøkelser viser at ikke-diagnostiserte med kognitive vansker kan utgjøre 1–2 % av befolkningen (Leonard & Wen, 2002). I Norge vil dette tilsvare

rundt 60.000–80.000 personer. Disse personene greier seg som oftest selv, men kan ha utfordringer knyttet til sosialt liv, økonomi, ivaretagelse av egen helse og arbeidsforhold.

Å ha en utviklingshemming kan by på flere utfordringer, men dette er ikke ensbetydende med at de trenger hjelp på alle områder. Mange fungerer bra i hverdagen og trenger lite hjelp. Andre vil igjen ha større behov for bistand og tilrettelegging. I enkelte tilfeller kan de ha problemer knyttet til rus og kriminalitet, og ha redusert evne til å gjenkjenne, vurdere og unngå risiko (Greenspan, Switzky & Woods, 2011). Personer med utviklingshemming kan behov for tilrettelegging som ikke er iøynefallende, og dette kan medføre at samfunnstrekk som begrenser personenes livsutfoldelse, ikke identifiseres. Det finnes en rekke differensialdiagnoser knyttet til nedsatte kognitive evner, og tilstander hvor den affiserte utviklingen er knyttet til et avgrenset område hvor det ikke foreligger generelle skader i den kognitive utviklingen.

Det er en høyere forekomst av psykiske lidelser hos personer med utviklingshemming. Disse kan ha et atypisk symptom-bilde, og utviklingshemming kan skjule psykiske lidelser og omvendt. Schizofreni og depresjon nevnes som lidelser som kan forveksles med utviklingshemming, da disse kan ha symptomer som reduserer generelle ferdigheter og lavt psykomotorisk tempo (Lorentzen, 2008).

Det er verdt å merke seg vedrørende strafferettslig tilregnelighet i straffelovens kapittel 3, § 20, at en person kan regnes som strafferettslig utilregnelig dersom vedkommende er *psykisk utviklingshemmet i høy grad*. Vedkommende vil da ikke kunne straffes. I rettspsykiatrisk praksis har grensen for psykisk utviklingshemming i høy grad vært på IQ under 55. I følge dagens ICD-10 vil dette tilsvare i nedre området for lettere psykisk utviklingshemming. Dette skyldes at straffeloven tar utgangspunkt i en eldre klassifisering av utviklingshemming. For personer med utviklingshemming i lettere grad (IQ 55–75 etter straffelovens eldre klassifisering) kan dette bli betraktet som en formidlende omstendighet ved straffeutmålingen etter straffeloven § 78 bokstav d. Det er et vilkår at utviklingshemmingen har medført at personen på handlingstidspunktet har en redusert evne til realistisk å vurdere sitt forhold til omverdenen (NOU 2016:17). Å hevde egne rettigheter eller rettskrav vil også kunne være ferdigheter som blir berørte (Olsen et al., 2016).

2.3 Rettssikkerhet

Rettssikkerhet er et begrep som kan ha ulike betydninger, hvor respekt for menneskeverdet står sentralt. Begrepet refererer til garantier knyttet til forhold mellom staten og individet, og at borgere skal kunne forsvare sine interesser både på det sivilrettslige og strafferettslige området. I denne undersøkelsen innebærer begrepet kravet om at enhver borger skal ha mulighet til å forutberegne sin rettsstilling, forsvare sine interesser og sikres rettferdighet og likhet (Eckhoff & Smith, 2014).

«Rettssikkerhet omfatter vanligvis også krav til rimelighet og rettferdighet, noe som kan ligge til grunn for lovgivning og vise seg blant annet gjennom formålsbestemmelser og krav om forholdsmessighet og likhet. Rettssikkerheten er således både av prosessuell og materiell art» (Olsen et al., 2016, s. 12).

Hva som regnes som rettferdighet og likhet kan endres over tid, og være betinget av politikk, sosiale tilstander og moralsk tenkning. Rettssikkerheten kan videre sees i sammenheng med sivile og politiske menneskerettigheter (Kjønstad & Syse, 2005), og alle borgere skal være omfattet av rettsikkerhetsgarantiene (Olsen et al., 2016). Rettsvitenskapelig arbeid har ført til at begrepet har fått et innhold som i større grad er mulig å analysere, slik at det kan vurderes om kravene oppfylles (Syse, 1995).

I strafferetten gjelder avveininger mellom hensynet til effektiv rettsforfølging og hensynet til at uskyldige ikke skal bli dømt (Andenæs & Myhrer, 2009). Straffeprosessen er preget av muntlighet og bevisumiddelbarhet, og den prosessuelle stillingen en person har avhenger av om personen er fornærmet, mistenkt eller vitne.

Straffeloven inneholder bestemmelser som har som formål å gi et særskilt vern for enkelte grupper. Begrepet «likhet for loven» er et viktig prinsipp i et demokratisk samfunn, og har tradisjonelt vært brukt for å tydeliggjøre at prinsippet er gjeldende uavhengig av klasse, kjønn og etnisitet. Prinsippet om at «det skal ikke være forskjell på Kong Salomo og Jørgen Hattemaker» har vært ansett som et ideal, men som det kan vise seg å være utfordrende å oppfylle (Diesen et al., 2005). Personer med funksjonsnedsettelse er gitt et særlig vern gjennom nasjonale lovgivninger og internasjonale konvensjoner.

2.4 Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)

Norge ratifiserte FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) i 2013, syv år etter at den var vedtatt i FNs Generalforsamling (United Nations, 2006). Konvensjonen innebar en endring i tankegangen rundt funksjonsnedsettelse, fra å se feil og mangler ved individet til å se samfunnskapte barrierer for funksjonshemmede.

Formålet med CRPD var at konvensjonen skulle fungere som en katalysator for endring, og den baserte seg på allerede eksisterende rettigheter. CRPD reformulerte altså kun eksisterende rettigheter, og opprettet ikke nye. Derimot konkretiserte konvensjonen hva den enkelte rettighet innebar, om den skulle bli reell for alle. Artikkel 12 («Liket for loven») og artikkel 13 («Tilgang til rettssystemet») er av særlig betydning her. Artikkel 12 anerkjenner at personers kognitive kapasitet ikke skal brukes for å frata mennesker sin rettslige handleevne, men at det skal legges til rette for at mennesker kunne utøve sin rettslige handleevne. Artikkel 13 slår fast at partene skal sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne har effektiv tilgang til rettssystemet på lik linje med andre.

Rettsprosessen skal tilrettelegges for personer med nedsatt funksjonsevne, på alle stadier av prosessen, og for både fornærmede, mistenkte og vitner. I artikkel 13 fremheves retten til å få saken avgjort av en uavhengig og upartisk domstol innen rimelig tid, og at rettergangen skal være rettferdig.

For å utøve sine rettigheter vil det for mange med funksjonsnedsettelse være nødvendig med tilrettelegging. Et eksempel på tilrettelegging er opprettelse av barnehus, hvor personer med utviklingshemming kan avhøres dersom de er fornærmet eller vitne i saker som omhandler vold eller seksuallovbrudd. I konvensjonens artikkel 16, 1-5, omtales vold og misbruk og overgrep mot mennesker med nedsatt funksjonsevne. Artikkel 16 erkjenner partenes plikt til å treffe tiltak som skal beskytte mennesker med nedsatt funksjonsevne og deres familie og omsorgspersoner mot alle former for utnyttning, vold og misbruk.

2.5 Utviklingshemming og kommunikasjon

Fra del 2.5 til del 2.9 presenteres tidligere forskning som har relevans for temaet i oppgaven. Mye av denne forskningen har et klinisk fokus, som kan synes å være kategorisk i sin fremstilling utviklingshemming. Forskningen viser til utfordringer individet kan oppleve på grunn av utviklingshemmingen, og tar i liten grad hensyn til barrierer skapt i samspillet mellom aktørene. Disse barrierene kan også være et produkt av systemets utfordringer i sitt møte med personer med utviklingshemming. Denne måten å se utviklingshemming på speiles i liten grad i forskningen som er gjort.

Disiplinen som har hatt størst relevans når det gjelder utvikling av avhørsmetoder, er den psykologiske forskningen som er gjort for å undersøke hva som er den beste praksisen når det gjelder avhør av utviklingshemmede. Bull (2010) viser til at det har ligget en utfordring for politiet i å overføre det forskningsstudier viser til som beste praksis, til egne avhør. Den følgende forskningen er i stor grad dominert av et medisinsk perspektiv på utviklingshemming.

Menneskers utvikling av språk og uttrykksformer er preget av spontane ytringsmåter som oppstår i naturlig samspill med omsorgspersoner. Foreldre vil intuitivt bestrebe seg på å forstå barnet uten å korrigere det, og forholde seg til barnets kommunikative intensjon. Barnet er dermed avhengig av omsorgspersonenes evne og vilje når det gjelder å forstå hva de forteller. På samme måte er det mulig at personer som i større grad benytter ytringsmåter som for eksempel uformelle tegn, kroppsspråk, lyder eller mimikk kan oppleve å uttrykke seg på nærliggende og naturlige måter ut i fra egne forutsetninger blant de som står dem nær. For barn som har forutsetninger for å lære språk, vil dette gradvis erstatte det kroppslige repertoaret. For mange blir det kroppslige repertoaret deres primære eller eneste uttrykksmåte. Dette vil kreve at lytteren har en evne til å tilpasse egen forståelse (Lorentzen, 2013). «Skal man lytte til dem som har en annen måte å la stemmen lyde på, må man lytte på andre måter» (Lorentzen, 2013, s. 17).

I kommunikasjonsteoretisk perspektiv, er kontekst sentralt for meningskaping (Linell, 1998). Selve avhøret utgjør her den kontekstuelle rammen, og de kommunikative føringene mellom avhører og den avhørte er sentralt. Et rettslig avhør må anses å være en svært formalisert kommunikasjonskontekst og –prosess, der kravene til presisjon og etterrettelighet hos deltakerne er høye. For personer med utviklingshemming kan dette innebære kommunikative utfordringer de ikke er vant til.

Utviklingshemming innebærer svikt i individets kognitive utvikling. Dette får betydning for flere kognitive funksjoner, som hukommelse og læring, abstrakt tenkning, evnen til å motta og bearbeide informasjon, organisere informasjon som mottas, forståelse av sammenhenger, overføring av erfaring og læring mellom situasjoner, nyttiggjøre seg skriftlig informasjon samt evne til å være oppmerksom (Schalick, Westbrook & Young, 2012). Kognitive svekkelser vil derfor alltid påvirke språk- og kommunikasjonsevnen, som er et samspill mellom nevnte kognitive funksjoner.

En utilstrekkelig språkforståelse kan også innebære en svekket evne til å forstå lange og komplekse grammatikkstrukturer (Finlay & Lyons, 2001). Videre kan formuleringsvansker begrense deres evne til å uttrykke seg tilstrekkelig i sammenhenger og til å gi relevante svar i en samtale (Finlay & Antaki, 2012). Disse kognitive begrensningene og kommunikative vanskelighetene kan utgjøre utfordringer under avhør. Det har blitt stilt spørsmål om hvorvidt personer med utviklingshemming er i stand til å gi utfyllende beskrivelser i kommunikasjonssituasjoner som preges av spørsmål/svar på grunn av deres kognitive og kommunikative begrensninger (Corby, Taggart & Cousins, 2015), og det kan være utfordrende metodisk å gjennomføre disse avhørene. Utviklingshemmedes evne til å forklare seg vil kunne avhenge av kontekst, modning, emne, fasilitering med videre (Claes et al., 2012).

Tidligere studier har vist at til tross for at personer med alvorlig utviklingshemming kan ha få kommunikative ferdigheter, er det likevel betydelige forskjeller innad i denne gruppen (Casella, 2004). Variasjonene vil kunne være fra å ikke ha noen bevisst kommunikasjon til å i enkelte sammenhenger kunne bruke flere ord (Casella, 2004; McLean et al., 1991). Variasjonene vil på samme måte være store innenfor de andre spektrene av utviklingshemming, og enkelte personer med lettere utviklingshemming vil kunne være så upåvirket av funksjonsnedsettelsen at de faller inn under det man regner som det normale spekteret at kommunikative ferdigheter (Casella, 2006). For noen vil språkvanskene være et skjult problem, som overskygges av det omgivelsene kan oppleve som «utfordrende atferd», eller sosial isolasjon. Videre vil språkvanskene kunne være både feiltolket og udiagnostisert.

Måling av intelligenskvotient (IQ) har historisk sett vært brukt som hovedkriteriene for å måle grad av utviklingshemming, mens adaptive ferdigheter kan være en større indikator på personens fungering på flere områder. Intelligenskvotient er ikke et tilstrekkelig måleredskap for å danne seg et bilde av personens kommunikative egenskaper, da personer med samme intelligenskvotient kan ha svært ulike kommunikasjonsprofiler og ulike ferdigheter (Gallagher, 2002). Når man tar i betraktning den store heterogeniteten blant personer med ulike grader av

utviklingshemming når det gjelder deres kommunikative evner, bør en funksjonell og helhetlig tilnærming foretrekkes foran den tradisjonelle klassifiseringen av lettere, moderat, alvorlig eller dyp utviklingshemming.

En kommunikasjonsprofil gir et bilde av en persons styrker og utfordringer i kommunikasjonen. Ingen personer har samme kommunikasjonsprofil, og noen ganger vil styrkene og utfordringene ikke være åpenbare eller tydelige. Personer med utviklingshemming vil i varierende grad kunne redegjøre for de problemer han eller hun kan møte i avhørssituasjonen, og for mange vil dette være vanskelig å beskrive. Personene kan ha ulike utfordringer med tale og språk, avhengig av deres kognitive ressurser. I møte med rettsapparatet og andre offentlige tjenester vil personer med utviklingshemming ofte møte på utfordringer når de selv skal redegjøre for egen sak (Corby, Taggart & Cousins, 2015). De vil også kunne ha utfordringer med å forstå andres tilrådninger og anbefalinger på områder som omhandler deres beste (Greenspan, Switzky & Woods, 2011).

Har en person utviklingshemming og grunnleggende, varige utfordringer knyttet til kommunikasjon, vil denne kunne påvirkes ytterligere av psykiske helseplager, psykisk sykdom eller demens. Er kommunikasjonsferdighetene alvorlig svekket, vil dette kunne skape utfordringer også for de som kjenner personen godt. For å kommunisere med en person som bruker gester og ikke-verbalt språk, er enkelte målbare ferdigheter mulig å tilegne seg. Evne til å skape relasjoner er viktig, og slike relasjoner oppstår gjerne ikke i første møte. Ofte vil det i mindre grad handle om at personer med redusert verbalt språk skal lære å uttrykke seg med flere ord, men handle om at hjelpere må tilegne seg kunnskap om personens uttrykksmåter, og sammen skape et språk. Hjelpere vil kunne utfordres på hvordan mening kan skapes i uttrykkene, tolke verbale og ikke-verbale tegn ulikt, og personen vil i varierende grad være i stand til å gi tilbakemelding på om hjelperen forstår (Bakken, 2011).

En viktig faktor i å kommunisere effektivt med en person med kommunikasjonsutfordringer eller med behov for tilpasninger er evnen til å tilpasse kommunikasjonen og spørsmålene etter personens behov og evner. Hensiktsmessige tiltak og tilnærminger for effektiv kommunikasjon med personer med utviklingshemming baserer seg på kunnskaper om den enkeltes styrker og svakheter (Agnew et al., 2006; Bull, 2010; Powell et al., 2013). Dette vil styrke personens muligheter til å forstå spørsmålene som stilles, og vitnemålet vil kunne bli mer nøyaktig, sammenhengende og fullstendig.

Personer med alvorlig grad av utviklingshemming vil vanligvis i liten grad være i stand til verbalt å kommunisere hva de utsettes for, og dette kan føre til at overgrep forblir skjult. De må dermed betraktes som særlig sårbare når de utsettes for integritetskrenkende handlinger (Grøvdal, 2013). Oppgaven vil ikke behandle denne konkrete problemstillingen videre, men spørsmålet om utviklingshemmedes mulighet til å redegjøre for egen sak, vil være en rød tråd gjennom oppgaven.

2.5.1 Reseptiv forståelse og ekspressivt ordforråd

Reseptiv forståelse omhandler en persons evne til å nyttiggjøre hva som blir kommunisert til ham/henne gjennom kommunikasjon med andre, lytting eller lesing. Det foreligger dokumenterte forskjeller i språkforståelsen og informasjonsbehandlingen hos personer med og uten utviklingshemming. Dette kan ha sammenheng med at forskjellene skyldes ulikt arbeidsminne, ulik evne til abstrakt tenkning, spenn i oppmerksomheten og ulik evne til å bearbeide informasjon (Kail, 1992).

Den reseptive kunnskapen omhandler å forstå ord som høres og leses i spesifikke og ulike sammenhenger. Det omhandler også å kunne kjenne til andre ord som relateres til ordet, og forstå synonymer (Nation, 2001). Dersom personen ikke har referanser og assosiasjoner knyttet til ord som «seksuelle overgrep», vil vedkommende nødvendigvis heller ikke kunne gjøre seg antakelser rundt hva begrepene dreier seg om. Ekspressivt ordforråd omhandler en persons evne til å formidle et budskap gjennom tale, skrift eller tanke. Å ha ekspressiv kunnskap om et ord innebærer å kunne bruke ordet på riktig måte, kunne bruke det i ulike sammenhenger og forklare hva ordet betyr.

I en undersøkelse av Mansfield og Pinto (2008) om økonomisk kunnskap og tjenester blant personer med kognitiv funksjonsnedsettelse viste det seg at selv om alle i utvalget (N=46) svarte ja når de ble spurt om de visste hva et kredittkort var, så var det ingen av deltakerne som kunne gi en helt riktig beskrivelse av et kredittkort på oppfølgingsspørsmålet. Kun 76 % ga et delvis korrekt svar ("Det er en firkant"; "Plast med penger på"; "Du går til en butikk og kjøper ting med det"). Hadde forskerne bare operert med svaralternativene ja/nei, ville de ha sittet igjen med en ganske ufullstendig oppfatning av deltakerens forståelse. Dette er et eksempel på potensiell feilslutning, der man tror man måler faktisk forståelse, men kun måler oppfattet forståelse. Følgelig vil det å forbedre kommunikasjonen, både reseptivt og ekspressivt, kunne

være en av nøklene i både forskningssammenheng og for de som skal jobbe med personer i disse gruppene.

Personer med utviklingshemming kan ha ulik reseptiv forståelse i kjente og ukjente situasjoner. Dette viser at kontekst er viktig, og at kommunikasjonsferdighetene kan være bedre i kjente miljøer. I forskningssituasjoner viser personer med utviklingshemming grunnleggende og kontekststøttede kommunikasjonsprosesser, mens abstrakt kommunikasjon som (identifisering av fotografier eller gjenstander) kan vise seg som mer utfordrende (Casella, 2004).

“This warns against taking the word of a caretaker or close family member who may suggest that an individual with ID «understands everything said to him/her» as generalizable to novel situations or more symbolic messages” (Chalick, Westbrook & Young, 2012, s.9).

Ekspressivt språk er kommunikative handlinger hvor personen forsøker å videregjøre informasjon til en mottaker. Som oftest assosierer man dette med tale, men det kan også omhandle andre former for uttrykk. For personer med utviklingshemming kan tale alene være utfordrende som uttrykksform, da tale- og språkferdighetene kan være begrenset (van der Meer et al., 2011).

2.5.2 Utviklingshemming, demens og kommunikasjon

Demens er en kronisk, irreversibel og progredierende tilstand som fører til kognitiv svikt. Hvordan demenssykdommen utvikler seg varierer etter hvilken sykdom hjernen rammes av. Demens er således en felles betegnelse på flere sykdommer. Svekket hukommelse er det vanligste symptomet (Engedal & Haugen, 2009). Levealderen for personer med utviklingshemming har økt dramatisk de siste tiårene, og høy alder er en av de viktigste risikofaktorene for å utvikle demens.

Personer med utviklingshemming har større risiko for å utvikle demens enn ikke-utviklingshemmede, og forskning har vist hele fire til fem ganger høyere risiko (Aylward et al., 1997). Downs syndrom fører til en økt risiko for demens, og tidligere debut av sykdommen (Helsedirektoratet, 2015).

Personer med demens vil i varierende grad ha utfordringer med å kommunisere. De språklige og kommunikative vanskene vil gradvis forverres etter hvert som de kognitive svekkelsene blir

tydeligere (De Vries, 2013). Enkelte kan ha problemer med å uttrykke følelser, meninger og oppfatninger, og mister ofte tråden når de skal forklare seg (Engedal & Haugen, 2009). I følge Rokstad (2005) kan kommunikasjonsferdighetene variere mye, og en del demente har få problemer med å uttrykke seg. Imidlertid kan deres evner til å uttrykke seg være bedre enn deres verbale språk, slik at de kompenserer for dette ved å bruke kroppsspråk, mimikk og gester. Ved demens kan kommunikasjonsproblemene i stor grad knyttes til språkets semantiske side, mens motoriske komponenter (som uttale og grammatikk) forblir uforandret til langt ut i sykdomsforløpet (Mahendra & Hopper, 2013). Særlig arbeidshukommelsen kan rammes, og føre til at kapasiteten til å prosessere mengder informasjon reduseres. Når prosesseringshastigheten går saktere, vil dette ha flere følger for kommunikasjonsferdighetene. Dette vil få konsekvenser for personens evne til å forstå tekster og ytringer som er av lengre karakter, fordi større mengder informasjon vil overstige arbeidskapasiteten og prosesseringshastigheten. Når arbeidshukommelsen er svekket og fører til at den informasjonen personen mottar muntlig eller skriftlig ikke prosesseres og lagres for gjenkalling, kan dette føre til at han eller hun gjentar ytringer eller spørsmål (Bourgeois & Hickey, 2009).

Det er en økende aksept for at en del eldre («very elderly witnesses») kan ha behov for tilrettelagte avhør dersom kommunikasjonsferdighetene og de kognitive funksjonene er svekket. Tidligere forskning har vist at det er en generell oppfatning blant folk at eldre er mer påvirkbare, og at politibetjenter til tross for lite kontakt med eldre, trodde denne gruppen var mindre pålitelige og detaljerte i sine forklaringer, enn yngre voksne (Brimacombe, Jung, Garrioch, & Allison, 2003; Ross, Dunning, Toglia & Ceci, 1990). Kategorien «eldre» i denne spørreundersøkelsen var definert som personer over 60 år. Bull (2010) mener dette tyder på at informasjonen fra eldre må være spesielt imponerende for å overvinne folks negative forventninger. Også Brimacombe et al. (2013) konkluderte med at eldre ikke bør ha forhåpninger om å bli sett på som «eldre og klokere» av rettsvesenet.

Forskning tyder på at eldre vanligvis ansees som ærlige men unøyaktige, og empirien viser at seniorer har en tendens til å gi vitnesbyrd som er mindre detaljerte, mindre nøyaktige og mer påvirkelige av ledende spørsmål (Brimacombe, Quinton, Nance & Garrioch, 1997). Hvorvidt norske polititjenestemenn definerer folk over 60 år som «very elderly witnesses» er ukjent.

2.6 Utviklingshemming og hukommelse

I følge Milne og Bull (1999) er det vanlig at man i psykologien skiller mellom tre ulike mekanismer i de underliggende hukommelsesprosessene, avhengig av hvilken hukommelsesfase man refererer til. Disse er innkoding, lagring og gjenkalling/gjenhenting. Innkoding viser til prosessen der informasjon legges inn i hukommelsen. En fysisk eller konkret input, som for eksempel utseende til en overgriper, omdannes til en representasjon som mottas i hukommelsen. Overgriperens utseende, som da er innkodet, lagres i hukommelsen. I avhøret, som kan være noen timer eller dager senere, vil den avhørte kunne måtte beskrive overgriperen, og han eller hun forsøker da å gjenhente denne informasjonen (Milne & Bull, 1999).

Informasjonsgjenkalling (vanligvis kalt å huske eller erindre) kan være vanskelig for personer med utviklingshemming. Dette fordi de tenderer til å bruke lenger tid på å innkode, forstå og lagre informasjon, enn andre. En konsekvens kan da bli at deres frie forklaring blir ufullstendig, men det betyr ikke nødvendigvis at informasjonen de gir blir mindre pålitelig (Bull 2010; Milne & Bull, 2001).

Innen ulike forståelsesmodeller for hukommelsesforskning, har det vært konsensus for at minnet er en rekonstruksjonsprosess. Gjeldende for alle mennesker er at minnet er influert av vårt emosjonelle og kognitive perspektiv på hendelsen (Ceci & Bruck, 1995). Således er det forståelsen av hendelsen som innskrives, lagres og reproduseres, og ikke hendelsen i forstand av å være passivt og mekanisk gjengitt (Gamst & Langballe, 2004).

Den forskningen som er gjort antyder ikke at personer med utviklingshemming er mer tilbøyelig til å fabrikke eller forvrengte informasjon. De er ikke mer tilbøyelige til å begå såkalte 'errors of commission', der noe som ikke har skjedd/vært tilstede legges til, så lenge de blir avhørt på en rett måte (Gudjonsson & Clare, 1995). Tvert imot er det gjenkalling av detaljer som er særlig vanskelig for denne populasjonen, såkalte 'errors of omission', der noe som har skjedd/vært tilstede som utelates. I tillegg til en mulig mindre effektiv innkoding, kan tilgangen til informasjonen være begrenset for personer med utviklingshemming. Med andre ord er det å glemme muligens oftere forårsaket av problemer med å gjenhente informasjon, og ikke at informasjonen er fullstendig tapt. Disse vanskene kan også forsterkes ytterligere av begrensede kommunikasjonsevner. Informasjon som i første omgang ikke kan gjenhentes, kan ifølge Winters & Semchuk (1986) fremkalles gjennom bruk av passende hint og ledetråder.

Avhørsteknikker som støtter kommunikasjonen, og har som formål å støtte hukommelsen ved bruk av ikke-forutinntatte ('non-biasing') gjenhentingsstrategier, burde forsterke gjenkalling. Med dette menes at den avhørte ikke skal forledes til å tro at en gitt respons forventes av avhører. I tillegg er utspørring nødvendig for å supplere de ofte overflatiske fortellingene personer med utviklingshemming gir gjennom fri fortelling. Dette for å få frem spesifikke detaljer til rettslig bruk.

Personer med utviklingshemming kan ha utfordringer med å tilpasse seg nye situasjoner. Det kan føre til at de håndterer samtaler utenfor den vante arenaen dårlig, og at dette vil påvirke deres mulighet til å fremkalle minner og deres evne til kommunikasjon på grunn av økt stressnivå (Bull, 2010; Milne & Bull, 2001).

2.7 Autismespekterforstyrrelser og kommunikasjon

Autismespekterforstyrrelser kan påvirke funksjonsevnen i varierende grad, fra alvorlig utviklingshemming og svært lite verbalt språk til gode intellektuelle evner og normalt språk. For en del personer med autismespekterforstyrrelser vil rikt språk og høy intelligens skjule at de har et hjelpebehov i en avhørssituasjon, mens det for andre ikke vil være mulig å gjennomføre et avhør uten hjelpemidler. God planlegging vil blant annet innebære at deres hjelpebehov kartlegges, at det ikke gjøres endringer i siste liten, og at det fysiske miljøet fremmer kommunikasjonen. Personer med autisme profiterer ofte på at forutsetningene og «reglene» for avhøret er klarlagt på forhånd (Browning & Caulfield, 2011).

Å ta høyde for uforutsette hendelser samt at strategiene kan ha varierende virkning, vil være hensiktsmessig. En del personer med autismespekterforstyrrelser vil kunne ha en atferd under avhøret som kan misforstås eller virke upassende. De kan le på upassende steder, ha en monoton eller uvanlig måte å snakke på, ha utfordringer med å se ting fra andres perspektiv og se ut for å mangle empati (Gillberg, 1992).

Personer med autismespekterforstyrrelser vil kunne ha reduserte følelsesuttrykk. Dette vil av andre kunne tolkes for eksempel som manglende anger, eller at de tolkes som kalde og kalkulerte (Browning & Caulfield, 2011). I en avhørssituasjon kan de bli verbalt eller fysisk upassende dersom de har utfordringer med å holde seg rolig i situasjonen. Dette kan tyde på at de har et midlertidig tap av impuls kontroll som følge av den uvanlige og stressende situasjonen, også kalt «meltdowns» (The Advocate's Gateway, 2016). Disse kan komme til uttrykk på ulike

måter, som roping, gråting eller biting. Det kan ta tid før personen klarer å samle seg etter en slik reaksjon. Mange med autisme opplever varierende grad av angst, som kan redusere evnen til kommunikasjon. Forandringer i de vante rutineene eller at det skjer uforutsette hendelser kan forsterke dette (Martinsen & Tetzchner, 2007).

Å ha kunnskap om personens tegn på angst og hvordan angsten kan håndteres, vil kunne bidra til at avhøret kan gjennomføres til tross for reaksjoner. Eksempler på dette kan være å gi personen mulighet til å være en stund alene på et stille sted, gjøre pusteøvelser eller få holde en stressball. Å oppfordre personen til å stoppe eller undertrykke tvangshandlinger som å klappe, ruge eller ta på et objekt er lite hensiktsmessig, da dette ofte er en strategi for å håndtere uro (Browning & Caulfield, 2011). Konsentrasjonsgraden avhenger gjerne av hvor interessant personen synes temaet er. Det anslås at 10-15 % av personer med autisme er avhengige av alternativ og supplerende kommunikasjon (Tetzchner & Martinsen, 2002; Martinsen & Tetzchner, 2007).

Utviklingen til personer med autismspekterforstyrrelser vil ofte være begrenset på en del sosiale områder som også vil ha betydning for kommunikasjonsprofilen. Dette kan være manglende gester og mimikk, atypisk eller manglende blikkontakt og forsinket eller manglende alternering/felles oppmerksomhet (Øzerk & Øzerk, 2013). Noen studier har vist at personer med autismspekterforstyrrelser skanner ansiktsuttrykk på en annen måte, og kan lese og fortolke disse annerledes (Celani et al., 1999; Pelphrey et al. 2002).

2.8 Tilrettelegging under avhør for personer med utviklingshemming

2.8.1 Avhørets sjanger

Avhør er en av de viktigste metodene politiet har for å skaffe informasjon om en hendelse. Samtalen legges opp for at den avhørte skal gi sin versjon av en sak, enten som fornærmet, vitne eller mistenkt. Det forventes at avhøreren gjør dette på en måte som fremmer kommunikasjonen, uavhengig av den avhørtes emosjonelle tilstand og kognitive begrensninger. Hvordan politiet håndterer dette, kan være relatert til avhørers evne til å forstå enkeltmennesker. I tillegg er avhøret en kommunikasjonssituasjon hvor det stilles krav til kvaliteten ved denne for å kunne oppfylle de juridiske kravene. Et relevant spørsmål er hvilke andre

kommunikasjonsteknikker som kan brukes i møte med personer med utviklingshemming, uten at dette går på bekostning av prosedyrene i etterforskningen (O'Mahony, Milne & Grant, 2012). Linell & Luckmann, (1991) beskriver hvordan enkelte asymmetrier korrelerer med posisjoner og sosiale hierarkier, som eksperter og profesjonelle som samtaler med klienter og møter mennesker i institusjonelle kontekster. Som eksempler nevnes rettslige avhør, avhør hos politiet, legekonsultasjoner og interaksjoner i klasserom, hvor den ene parten representerer en autoritet i form av posisjon eller ekspertise: *“These, together with routinized ways of carrying out the interaction, will have a clear impact on the manner in which the discourse unfolds”* (s. 11). I avhør stilles det krav til fremgangsmåte, og rollene for de involverte er tydelige. Avhører har regien, både på form og innhold. Således kan alle mennesker oppleve å være «sårbar» i en slik situasjon. Målsettingen med avhøret er overordnet og lovpålagt, og avhøret skal få mest mulig informasjon fra den avhørte i samtalen som skal belyse det forholdet som er anmeldt (Gamst & Langballe, 2004).

2.8.2 Tilrettelagte spørsmål

I Fritz Moen-saken vred politiet bevisbildet ved å stille ledende spørsmål som presset Moen til å reservere eller nøytralisere sin opprinnelige forklaring (Rachlew, 2009). Mulige konsekvenser av ledende spørsmål under politiavhør, og faren for å produsere upålitelig informasjon, er godt kjent (Milne & Bull, 2001; O'Mahony, Milne & Grant, 2012). Denne faren har medført en bevissthet rundt hvordan spørsmål stilles, og metoder for å oppnå mer pålitelig informasjon har blitt utviklet (Rachlew, 2009). Den disiplinen som har hatt størst relevans på feltet, er den psykologiske forskningen som er gjort for å undersøke hva som faktisk er den beste praksisen når det gjelder avhør av utviklingshemmede. Det har imidlertid ligget en utfordring for politiet i å overføre det forskningsstudier viser til som beste praksis, til egne avhør (Bull, 2010).

Det er gjort studier og skrevet flere forskningsartikler som omtaler på hvilken måte ulike type spørsmål under avhør og i retten påvirker vitners forklaring (eksempelvis Ceci & Bruck, 1993; Milne & Bull, 2001; Kebbell, Hatton & Johnson, 2004; Bull, 2010; O'Mahony, Milne & Grant, 2012; Caldwell, 2014). Således kan det sies at innvirkningen spørsmål har på den avhørtes forklaring er godt dokumentert, og at det foreligger tilstrekkelig kunnskap til å omsette dette til en formålstjenlig praksis.

The Advocate's Gateway (GAT) (2016) er et eksempel på hvordan slik forskning er tatt med i retningslinjer og verktøy, og hvor det gis fri tilgang til praktiske og evidensbaserte forslag til metodikk. Blant eksperter er det en betydelig konsensus om hvordan få nøyaktig og detaljert informasjon under avhør. Den mest pålitelige metoden er «fri fortelling», men forutsetter at den som avhøres ikke har vært utsatt for påvirkning eller har vært gjenstand for ledende utspørring tidligere (Ceci & Bruck, 1993). Åpne spørsmål har vist seg å kunne gi mer nøyaktige og utfyllende svar i avhør av barn (Lamb et al., 1996).

Eksempler på god praksis for spørsmål under avhør omhandler i stor grad å forenkle, strukturere og ikke være ledende. Enkelt formulerte spørsmål vil øke sannsynligheten for at den avhørte får en klar forståelse av spørsmålene, og på den måten øke hans eller hennes mulighet til å svare (Finlay & Lyons 2002).

Utilstrekkelige svar kan skyldes manglende forståelse av spørsmålet, manglende ferdigheter til å svare, problemer med å finne ord eller at personen ikke husker. Da kan å samtykke (ved å svare «ja» eller bekrefte på annen måte) synes å være den enkleste løsningen (Sigstad, 2014). I følge Finlay og Lyons (2002) forekommer «ja-svar» hyppigere når svaret er ukjent, når spørsmålene er for lange, eller når setningsstrukturen er for komplisert. Personen risikerer dermed å fokusere på bare en begrenset del av spørsmålet og miste fokus på andre viktige deler av spørsmålet.

Personer med utviklingshemming kan være bedre i stand til å forstå setninger med enkle setningsstrukturer, knyttet til bestemte forhold eller konkrete objekter (Finlay & Lyons, 2001). På samme måte kan spørsmål som krever abstraksjoner være minst egnet (Caldwell, 2014). Spørsmål som «husker du hva du fortalte sjefen din?» krever kapasitet til å gjenerindre en situasjon, huske et mulig spørsmål og et utsagn. Dette er en kompleks handlingsrekke som kan være utfordrende for mange. Språket bør holdes enkelt, og ikke tilføres ekstra ord eller fraser. På forhånd bør avhører ha forsikret seg om at han/hun eller den som skal avhøres forstår ordene likt.

The Advocate's Gateway (2016) i verktøyet «General principles from research, policy and guidance: planning to question a vulnerable person or someone with communication needs» gir eksempler på både fallgruver og god praksis. Eksemplene som følger er tatt derfra, oversatt og noe tilpasset.

- Spørsmålene bør formuleres i fortid, og ikke i nåtid. Eksempel:

Q: Jobber du på butikken nå?

A: Nei, jeg er på politistasjonen.

- Åpne spørsmål som «fortell meg alt om hva du så i går» forutsetter en kognitiv kapasitet som personer med utviklingshemming kan ha store utfordringer med. Et eksempel som er mer presist er «fortell hva du så i går når du var på biblioteket».
- Spørsmål som består av et negativ er ofte vanskelig å forstå. Eksempel: «Så det var ikke mørkt da?», eller «Ville ikke moren din at du skulle se det?».
- Spørsmål som fjerner personlige referanser og objektiverer handlingen, kan være utfordrende å prosessere. For eksempel «Fortalte du den ansatte om hendelsen på jobb, hvor det skjedde noe som gjorde deg opprørt?» Et bedre alternativ vil kunne være «Fortalte du til Nina at Kåre hadde tatt deg i skrittet?»
- Spørsmål med mye informasjon kan være vanskelig å håndtere. Eksempel: «I sommer var du i syden sammen to andre fra avdelingen, og den siste natten skjedde det noe som jeg vil du skal fortelle meg om, hva så du den natten?»

Det vil noen ganger være hensiktsmessig å omformulere spørsmålet som stilles. Dette vil imidlertid kunne gi personen en opplevelse av at det første svaret var feil, og han/hun vil da kunne prøve seg på et nytt svar som ikke nødvendigvis er korrekt. Personen kan da forklares at avhører bare skal sjekke sin egen forståelse av det som ble sagt. Å spørre om personen skjønner hva som menes, er ikke tilstrekkelig for å belyse om han/hun faktisk forstår, da personen ikke alltid selv vet at han/hun ikke forstår. Noen ganger tror personen at han/hun forstår, når han faktisk ikke gjør det. Temaer bør introduseres med «nå skal vi snakke om», og oppbyggingen av samtalen bør være logisk og kronologisk. Abstrakt tale og abstrakte ord vil kunne være utfordrende for enkelte med kognitive vansker å forstå betydningen av.

Tall, målinger, tid, rom, før/etter, alltid/aldri er eksempler på utfordrende begreper. At personen selv bruker disse begrepene betyr ikke nødvendigvis at han/hun forstår innholdet i dem. Så selv om personen kan telle, betyr det ikke at det tallet han/hun gir er det korrekte (Bull, 2010; Milne & Bull, 2001).

Hvordan gjenkalling av minner hos personer med utviklingshemming utsatt for overgrep påvirkes av eventuelle traumetilstander (det vil si fysiologisk under- eller overaktivering i

kroppens alarmsystem), er også dårlig belyst. I henhold til Nordanger (2014) viser begrepet *toleransevinduet* til det fysiologiske aktiveringspennet som er optimalt for et individ. Dette spennet må ikke være hverken for høyt eller for lavt. Det er når aktiveringen er innenfor toleransevinduet at vi lærer lettest og der vi er mest oppmerksomt til stede i situasjoner og relasjoner (Nordanger, 2014). Er man over toleransegrensen, er man i en hyperaktivert tilstand, med forhøyet hjerterate, respirasjon og muskeltonus. Er man under grensen, er man i en hypoaktivert tilstand. Denne kjennetegnes av redusert hjerterate, respirasjon og muskeltonus. Tersklene for når man blir hyper- eller hypoaktivert varierer fra individ til individ, og de vil også variere hos den enkelte på tvers av situasjoner og relasjoner. Tersklene påvirkes av individets erfaringer og dets emosjonelle tilstand. De kan også påvirkes av psykologiske disposisjoner faktorer, som temperament.

I tillegg innvirker sosial kontekst, i det at de fleste tåler mer når de er sammen med noen de er trygge på (Nordanger, 2014). Hyper- og hypoaktivering påvirker både hukommelse og kognitive reguleringsevner (Nordanger & Braarud, 2014). Det å gjenkalle traumatiske hendelser kan fungere som en trigger for alarmsystemet hos personer med posttraumatisk stressyndrom (PTSD) og andre traumelidelser. Man vet lite om traumereaksjoner hos utsatte med utviklingshemming, og hvordan disse arter seg.

2.8.3 Være oppmerksom på feilkommunikasjon

Avhøreren må være oppmerksom på signaler fra personen om at han eller hun er forvirret eller frustrert. Dette vil i mange tilfeller være vanskelig å fange opp dersom personen ikke er kjent for avhøreren. Mange med utviklingshemming vil synes det er ubehagelig å si ifra at de ikke skjønner spørsmålene, eller at samtalen går for fort. Andre vil ikke selv gjenkjenne hva som er utfordrende, eller ikke oppdage at de ikke skjønner spørsmålene. Personen kan gjengi ord som blir sagt uten å forstå innholdet i dem, eller bruke ord de har hørt i andre sammenhenger. Å bruke den avhørtes ordforråd underveis i avhøret kan gjøre at han eller hun får en bedre forståelse av om informasjonen de har gitt er oppfattet korrekt. Dette vil også være en kontroll av validiteten i uttalelsene.

Bruk av positiv bekreftelse er vanligvis en god kommunikasjonsteknikk, som vil bidra til at personer blir trygge, og også være en indikasjon på at det lyttes aktivt. I en avhørssituasjon kan disse positive forsterkningene være forstyrrende, og ved uoppmerksom bruk vil de kunne gi

den avhørte inntrykk av at noen svar er å foretrekke foran andre. En slik positiv forsterkning vil kunne påvirke svarene (Sigstad & Garrels, 2017). Bull (2010) beskriver intervjustilens effekt («variations in manner, style, behaviour») og hvordan påvirkningen intervjustilen har i avhør av barn. Dette kan også tenkes vil kunne påvirke andre grupper.

Dersom personen har idiosynkratiske (særegen og personlig bruk av ord eller gester), særegne talelyder eller et uvanlig kommunikasjonsmønster, bør ordforråd etableres og forklares før avhøret.

2.8.4 Tilpasning av tempo i samtalen

De fleste personer med utviklingshemming opplever kommunikasjonsvansker på grunn av begrensninger i den verbale forståelsen og i arbeidsminnet (Corby, Taggart & Cousins 2015; Finlay & Antaki, 2012). Tempoet i samtalen må tilpasses personen, og det betyr ikke nødvendigvis at samtalen skal gå saktere. For en del personer med kognitive vansker vil de kunne miste oppmerksomheten dersom det går for lang tid mellom spørsmålene. De vil ikke nødvendigvis kople at et oppfølgingsspørsmål har sammenheng med det forrige spørsmålet. Andre kan trenge lengre tid på å tolke spørsmålet, finne svaret, og finne formuleringene. Underveis kan de falle ut av denne tankerekken, og ha behov for at avhører stiller spørsmålet på nytt og kanskje omformulerer spørsmålet. Dersom personen har en langsom prosesseringstid, kan gjentakelse eller omformulering av spørsmålet avbryte tankeprosessen, og dermed hemme formuleringen av et tilstrekkelig svar (Sigstad, 2014). For avhøreren kan det være vanskelig å vite om denne latenstiden oppstår på grunn av informasjonsbehandlingsfrekvensen.

Tolkninger av hva som skjer i andre menneskers indre prosesser er utfordrende, og kan vise seg å være lite treffsikkert. Slike feiltolkninger kalles «correspondence bias» eller samsvarsfeil, og kan være utfordrende å oppdage (Epley, 2014). I litteratur som omhandler tilrettelegging av samtaler for personer med utviklingshemming (i terapi og forskning) blir dette tematisert, og selv om studiene ikke er foretatt i avhørssituasjoner, vil de metodiske utfordringene ha likhetstrekk.

Lloyd, Gatherer og Kalsy (2006) skriver at tidsrammen må tilpasses slik at personen får tilstrekkelig med tid til å reagere på en hensiktsmessig måte. Avhøreren må våge å tillate stillhet, ved å legge inn pauser etter hvert spørsmål slik at den avhørte får tenke på hva

vedkommende er bedt om, og tid til å formulere et svar. Denne stillheten gir den avhørte tid til å tenke og behandle situasjonen. Verbale og ikke-verbale responser, (for eksempel 'hm' eller enkle nikker), kan signalere til personen at det er greit å ta tid å tenke før de gir svar.

Pauser bør tilpasses etter personens konsentrasjonsintervaller, som kan variere etter hvilken tid det er på dagen, stressnivå og krav til prestasjoner også videre. Det er derfor sannsynlig at konsentrasjonsspennet vil være kortere under avhøret enn ellers. Intervjueren bør ikke stole på at personen sier ifra når han/hun selv trenger pause, eller at personen sier ja dersom intervjueren spør om han/hun trenger pause. En del personer vil i slike situasjoner være opptatt av å få det overstått, og velger derfor helle å presse seg gjennom situasjonen, som dermed går på bekostning av prestasjonen (Lloyd, Gatherer & Kalsy, 2006).

Enkelte personer med utviklingshemming vil kunne være uvitende om at avhører ikke selv vet svaret på spørsmålene. De vil kunne være påvirkbar av tonefall og kroppsspråk, eller dersom avhører nikker og inviterer til at personen skal komme med en bekreftende respons, eller dersom avhører gir uttrykk for skepsis gjennom ansiktsuttrykk eller kroppsspråk.

Ved manglende blikkontakt fra avhørers side vil personen kunne bli usikker på om spørsmålene stilles til ham eller henne. Det er derfor viktig å holde blikkontakt, såfremt ikke personen har en diagnose som kan gi negative responser på blikkontakt (eksempelvis autisme og schizofreni) eller det er kulturelle aspekter som gjør dette mindre hensiktsmessig. Dersom avhører fokuserer på egne notater vil personen kunne falle ut av samtalen.

2.8.5 Alternativ og supplerende kommunikasjon

Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) er en fellesbetegnelse for bruk av hjelpemidler som støtte i kommunikasjonen, og for tiltak som iverksettes for å bedre personens deltakelse. I tillegg til hjelpemidlene som benyttes, omfattes personen som benytter ASK og hans eller hennes ressurser og behov, samt de som personen kommuniserer med (Ferm & Thurnberg, 2008). I Norge foreligger den ingen sikre tall på antall personer med behov for alternativ og supplerende kommunikasjon, men på bakgrunn av amerikanske undersøkelser anslås det å være ca. 16.000 personer i alle aldre som er uten funksjonell tale på grunn av utviklingsmessige vansker (Tetzchner & Martinsen, 2002). Målet med de alternative og supplerende intervensjonene er å kompensere for personens vansker knyttet til språklig

produksjon og forståelse, slik at han eller hun kan være aktiv deltaker i kommunikative situasjoner og aktiviteter (Beukelman & Miranda, 2013).

Tetzchner og Martinsen (2002) skiller mellom de som har behov for uttrykksmiddel, støttespråk eller alternativt språk, men felles for personer i disse hovedgruppene er at de helt eller delvis mangler tale på grunn av sykdom eller skade. Innenfor disse gruppene er det naturlig nok store individuelle variasjoner. Det som hovedsakelig skiller de funksjonelle hovedgruppene er hvilken funksjon den alternative kommunikasjonsformen skal ha.

Personer som trenger ASK som uttrykksmiddel kan være både med og uten kognitive vansker, men felles for disse er at de forstår mer enn de klarer å uttrykke verbalt. Således vil også deres forutsetninger for å lære og forstå bruken av alternative kommunikasjonsformer være svært varierende. Personer som trenger ASK som støttespråk deles ofte inn i to grupper: utviklingsgruppe og situasjonsgruppe. I førstnevnte tilhører de som har behov for å utvikle og forstå tale, men som ikke trenger varig alternativ til tale. I utviklingsgruppen finner man barn som har en forsinket språkutvikling, men hvor det forventes at barnet skal utvikle tale. Personer som har lært å snakke men har artikulasjonsvansker som gjør det utfordrende å forstå talen deres, tilhører situasjonsgruppen. Denne gruppen har likhetstrekk med uttrykksmiddelgruppen, men bruker ASK som et supplerende tilskudd til eksisterende tale.

Personer som har ingen tale, eller lite forståelig tale, har behov for ASK livet ut. For disse personene vil det også være vanlig at de som kommuniserer med dem benytter samme alternative kommunikasjonsform (Tetzchner & Martinsen, 2002). Personer med akutt oppstått afasi vil kunne enten beholde eller gjenvinne tilstrekkelige taleferdigheter. Imidlertid opplever en vesentlig del av voksne med akutt afasi vedvarende og komplekse kommunikasjonsutfordringer som krever støtte ved hjelp av kompenserende strategier eller alternativer til naturlig tale (Fried-Oken, Beukelman & Hux, 2012).

Hjelpemidlene kan være lavteknologiske og høyteknologiske. Eksempler på lavteknologiske hjelpemidler er bøker, bilder og kommunikasjonsbrett, mens eksempler på høyteknologiske hjelpemidler er datamaskiner og talegenererende enheter (Baxter et al., 2012).

ASK-intervensjonen blir nå implementert i større grupper enn tidligere, og blir ikke lengre utelukkende ansett som en siste utvei for personer med begrenset eller manglende tale. Det sees også en økt bevissthet om at alternativ og supplerende kommunikasjon kan hjelpe mange ulike grupper, som mennesker med kognitivt degenererende sykdommer som demens (Light & McNaughton, 2014), hvor ASK også kan kompensere for svekkelsene i hukommelsen.

Begrepet «external memory aid» brukes når man gir personer stimuli til å gjenkjenne informasjon når evnen til å gjenkalle informasjon er svekket (Fried-Oken, Mooney & Peters, 2015).

The Advocate's Gateway (2016) er et verktøy utviklet i England, og tar sikte på tidlig identifisering av sårbarhet hos vitner og tiltalte. Verktøyet skal også bidra til tilrettelegging for rettfærdig rettergang og effektiv kommunikasjon i den juridiske prosessen. The Advocate's Gateway er delt opp i ulike temaer, og bruk av ASK er tilegnet et eget kapittel i verktøyet. Der påpekes det at en del fornærmede, vitner eller mistenkte allerede vil ha erfaringer med kommunikasjonshjelpemidler, men at det kan være nødvendig å tilpasse hjelpemidlene slik at de kan brukes i rettsprosessen. Det anbefales at personen må ha sine vante kommunikasjonshjelpemidler tilgjengelig når han eller hun avhøres, og ikke introduseres for nye i avhørssammenheng.

Personer med kommunikasjonsvansker vil ofte benytte seg av flere tilnærminger, som ansiktsuttrykk, tegn, bilder og elektroniske hjelpemidler etter behov. "During the giving of evidence, attention should be given to all forms of communication (verbal and non-verbal), to ensure that vital evidence is not missed" (The Advocate's Gateway, 2016). Kommunikasjonshjelpemidler bør ikke kombineres med ledende spørsmål. I retningslinjene "Using communication aids in the criminal justice system" fra The Advocate's Gateway (2016) forslås følgende for effektiv bruk av hjelpemidler:

- Det bør rettes oppmerksomhet mot personens uuttalte kommunikasjon - kommentar til personen uten å gi en tolkning, f.eks. «du peker».
- Hvis personen bruker lavteknologiske og /eller høyteknologiske kommunikasjonshjelpemidler, er det viktig at potensielle hull i ordforrådet sjekkes ut før avhøret
- Det er viktig å identifisere tegn på «ja», «nei», «ikke» og «ikke forstå».
- Selv om kommunikasjonshjelpemidler kan støtte en persons kommunikasjon, bør de brukes med forsiktighet og aldri kombineres med ledende eller suggestive spørsmål (s. 6, min oversettelse).

Bruk av hjelpemidler krever at situasjonen er preget av god nok tid, at avhører tar seg tid til å vente på svar (interaksjonen går enda saktere ved bruk av hjelpemidler), at temaer presenteres ett og ett, og at bytte av tema introduseres tydelig.

2.9 Vitneeffekt og vitnepersepsjon

Eksperimentelle studier har vist klare sammenhenger mellom fornærmede og mistenktes følelsesmessige uttrykk, og troverdigheten forklaringen deres tillegges. Dette har også vist seg å ha konsekvenser for straffeutmålingen (Tsoudis & Smith-Lovin, 1998; Rose, Nadler & Clark, 2006; Heath, 2009). Binære opposisjoner – for eksempel svart / hvitt, ond / god – er en av hjernens mest basale klassifikasjonsformer (Wilken, 2008). Rachlew (2009) viser i sin forskning til hvordan aktører i politiet påvirker beslutningsprosessene gjennom deres kategorisering av vitner og mistenktes troverdighet.

«Når et uskyldig menneske er på vei å dømmes, tolkes all informasjon i straffesaken i tråd med aktørens feilaktige overbevisning. Derfor representerer en feiltolkning av mistenktes kroppsspråk under politiavhør en alvorlig justisfeil. Alvorlig fordi justisfeilen nødvendigvis inntreffer på et tidlig stadium av saken. Og som avhandlingen viser oppnår politiet lite annet enn å forme et beslutningsklima der ulike bekreftelsesfeller (confirmation bias) preger den etterfølgende informasjonsinnsamlingen» (Rachlew, 2009, s. 7).

Fornærmede som i liten grad uttrykker følelser som samsvarer med alvorlighetsgraden av det de har vært utsatt for, kan fremstå som mindre troverdige og motta mindre sympati. Når den utsattes følelsesmessige uttrykk under forklaringen ikke samsvarer med forventet norm for emosjonell reaksjon, eller ikke er proporsjonal med alvorlighetsgraden av forbrytelsen, har dette vist seg å kunne få juridiske konsekvenser (Rose, Nadler & Clark, 2006). Forklaringer som trigger affektive reaksjoner hos tilhørerne vil kunne ha en betydelig innvirkning på utfallet av saken (Erez & Tontodonato, 1990). Det kan således påstås å være en norm for hvordan mennesker skal reagere som fornærmede:

“The implication of this perspective is that whenever people are wronged- severely or even mildly-they should express strong emotion in order to distinguish themselves from the type of people who are, fundamentally, victims. Strong emotion would communicate: "This should not have happened to me!" We refer to this as the "victim-role" rule: that is, there is a consistent norm-regardless of severity or type of crime-for how people are to react to being crime victims” (Rose, Nadler & Clark, 2006, s. 4).

I eksperimentelle studier av utsagn fra fornærmede, har man presentert deltagerne for et lovbrudd og variert hvordan fornærmede beskrev hendelsen og/eller handlingens konsekvenser

(Tsoudis & Smith-Lovin, 1998; Hills & Thomson, 1999; Nadler & Rose, 2002). Konsekvensen ble beskrevet i en sterk emosjonell form eller i en mildere form (det vil si at offeret har symptomer på depresjon og PTSD versus at offeret ikke har noen langtidsvirkninger og fortsetter sine aktiviteter som før). Nadler og Rose (2002) fant at observatøren ikke bare utmålte mindre straff når et ransoffer viste milde og ikke forventede alvorlige reaksjoner, men at offer som viste milde reaksjoner også utløste mindre sympati. Også Tsoudis og Smith-Lovin (1998) har gjort funn som tilsier at fornærmedes emosjonelle uttrykk kan endre oppfatningen av ham eller henne. Et kriminalitetsoffer som fremviser omfattende negative følelser signaliserer til observatøren at det å være et offer for en krenkelse ikke er konsistent med vedkommende sin grunnleggende identitet, og at inkonsistensen øker dess sterkere (negative) emosjoner vedkommende fremviser. Det vil si at mottakeren har en forforståelse av at personer som uttrykker sterke følelser vanligvis ikke er en «offerlik» person. Dette vekker sterkere sympati hos observatøren. I motsetning vil en dempet emosjonell respons signalisere at den forbigående rollen av å være et offer, er konsistent med vedkommende sin grunnleggende identitet. Antageligvis tilskriver vi mindre verdi til en person som er bekvem med sin stigmatiserte tilstand (her offertilstanden).

Undersøkelsene til Tsoudis og Smith-Lovin viste videre at affektuttrykk endret vurderingen av hvor god offeret synes å være som person. Det siste påvirket igjen straffen som ble utmålt. Dess bedre personen ble oppfattet å være, dess strengere straff ble utmålt. Det faktum at følelsesuttrykk endret observatørens oppfatning av offeret antyder tilstedeværelsen av underliggende normative forventninger til hvordan ofre skal oppføre seg og vise følelser (Rose, Nadler & Clark, 2006). Undersøkelsene det vises til her var eksperimentelle, og deltakerne var lekfolk og hadde ikke politifaglig bakgrunn.

En norsk undersøkelse med ansatte i politiet som informanter, er gjort av Bollingmo, Wessel, Eilertsen & Magnussen i 2008. Samtlige informanter (N=69) hadde mer enn fire års erfaring som etterforskere. Resultatet indikerte en stereotyp oppfatning av følelser hos ofre for seksuallovbrudd, og funnene var lik de som tidligere er funnet for lekfolk.

“Police investigators see the victim at an early stage, sometimes just hours after the incident, and they have probably witnessed a range of emotional reactions during the early interrogations. However, there is little evidence that police officers benefit from experience on tasks requiring judgments of credibility” (Bollingmo et al., 2008, s. 30).

Bollingmo et al., (2008) hadde da to år tidligere gjort en studie som viste at dommere i mindre grad ble påvirket av offerets følelsesmessige uttrykk, noe de tolket som at jurister kan dra nytte av sin faglige erfaring når de vurderer troverdighet (Wessel et al., 2006).

Også følelser mistenkte viser under avhør vil kunne påvirke vurderingene som gjøres av ham eller henne. Å vise anger under forklaring vil bli kunne sett på som formildende (Tsoudis & Smith-Lovin, 1998). Innenfor sosiologien har det lenge vært sett på sammenhengen mellom normbryteres gjenopprettende handlinger (botshandlinger) og hvordan de oppfattes av observatører. Med observatører menes i denne sammenheng alle innenfor et sosialt system som betrakter andres atferd (Tsoudis & Smith-Lovin, 1998). De binære kategoriseringene av troverdighet og om hva som er sant og usant, fører videre til tanker om skyld og ikke skyld. Disse klassifiseringsprosessene kan være utfordrende å endre, da psykologiske prosesser kan være flere og selvforsterkende (Baron, 1994; Kelley & Michela, 1980).

Erving Goffman regnes som en av de viktigste representantene for interaksjonistisk sosiologi, hvor han ser samfunnet som oppbygget av en rekke interaksjoner på mikroplan. I boken *Relations in Public* (Goffman, 1971) beskriver forfatteren hvordan uvant oppførsel kan påvirke observatørens reaksjoner på denne:

“When an individual finds persons in his presence acting improperly or appearing out of place, he can read this as evidence that although the peculiarity itself may not be a threat to him, still, those who are peculiar in one regard may well be peculiar in other ways, too, some of which may be threatening” (s. 241).

Goffman gir et bilde av hvilken håndtering det inntrykket som er skapt gjennom en krenkende handling krever. Forfatteren påpekte at dersom en krenkelse oppfattes på verst tenkelige måte, det vil si som en overskridelse av en grunnleggende norm (for eksempel drap) eller som en krenkelse av en «dyd» («virtue»), så vil overtrederen/krenkeren oppfattes som en person som mangler det (grunnleggende) rette forhold til samfunnets normer og verdier. En så sosialt avvikende overtredelse må sanksjoneres kraftig eller utestenges fra samfunnet. For å unngå en slik straff må normbryteren jobbe aktivt for å bøte på hvordan overtredelsen oppfattes. Med botsarbeid menes her de handlinger overtrederen/krenkeren kan utføre for å minimere implikasjonene normbruddet har for i hvilken grad overtredelsen tilskrives negative egenskaper hos han eller henne. Goffman (1971) foreslår to generelle former for botshandlinger, nemlig ansvar («account») og beklagelse («apologies»). I den første formen vil overtrederen/krenkeren søke å overbevise observatøren om at han eller hun ikke har ansvaret for overtredelsen (en

unnskyldning) eller at hendelsen ikke var en overtredelse i det hele tatt (en rettferdiggjøring). Om dette lykkes vil ikke handlingen lenger ha negative implikasjoner for hvordan overtrederens karakter oppfattes (Goffman, 1971; Tsoudis & Smith-Lovin, 1998).

Dette vil føre til åpenbare utfordringer for personer med diagnoser hvor passende, forståelige eller forventede følelsesmessige uttrykk ikke er en del av deres repertoar. Disse kan også oppleve affektflathet, eller at de gråter ikke når de burde grått, eller ler når de burde ha grått. Som tidligere nevnt vil dette eksempelvis kunne sees hos personer med autismespekterforstyrrelser, som kan ha utfordringer med å se ting fra andres perspektiv, og se ut for å mangle empati (Gillberg, 1992).

I en undersøkelse gjort av Stobbs og Kebbe (2003) ble 60 jurymedlemmer bedt om å lese en transkripsjon fra et vitne i en sak hvor vedkommende hadde utviklingshemming. Jurymedlemmene ble delt i to grupper, hvor den ene gruppen fikk vite at vitnet hadde utviklingshemming, og den andre gruppen fikk vite at vitnet var fra den «generelle befolkningen» («general population»). Etter å ha lest transkripsjonen fylte de ut et skjema som omfattet deres vurderinger av ulike faktorer knyttet til vitnemålet. Gruppen som var orientert om utviklingshemmingen oppfattet vitnemålet som mindre kompetent, troverdig og nøyaktig, enn gruppen som ikke hadde denne informasjonen. Forfatterne uttrykker at studien tyder på at de som leste transkripsjonen tillot (antagelig uten å være bevisst på det) at deres egne negative forventninger nedvurderte kvaliteten på informasjonen gitt av personen med utviklingshemming. Manglende kunnskap, lite informasjon og liten erfaring med personer med funksjonsnedsettelse kan være årsak til at det eksisterer stereotyper, holdninger og oppfatninger om disse (Daruwalla & Darcy, 2005; Modell & Cropp, 2007).

3.0 METODE

3.1 Innledning

I denne delen vil valg av metode og metoderefleksjoner i prosessen beskrives. Dataene består av fem intervjuer. Ett av intervjuene ble gjort med to av informantene samtidig. Prosjektleder deltok i dette intervjuet. De øvrige fire intervjuene var individuelle intervjuer. Utførelsen av datainnsamlingen vil bli presentert. Videre vil fremgangsmåten i analysen og analyseprosessen beskrives. Til slutt vil etiske refleksjoner drøftes.

Studien inngår som en del av prosjektet «Utfordringer i straffesakskjeden for personer med kognitive vansker», som er et samarbeid mellom forskere ved Nordlandsforskning, NTNU Samfunnsforskning, Politihøgskolen avdeling Bodø og SIFER, St. Olavs hospital. Prosjektet ser på hvordan personer med kognitive funksjonsnedsettelse blir møtt og ivaretatt i møte med strafferettspleien. Herunder hvordan slike funksjonsnedsettelse blir oppdaget, tematisert og forstått innenfor politiet, påtalemyndigheten og i domstolene. Studien er gjennomført på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir).

I prosjektet har jeg inngått i forskerteamet, deltatt på forskermøter, workshop med oppdragsgiver og partene, og hatt tilgang til datamaterialet som er innsamlet gjennom prosjektet. En bearbeidet versjon av drøftingskapittelet i denne oppgaven inngår i rapporten fra forskningsprosjektet.

I prosjektet er det gjennomført fokusgruppeintervjuer som omfatter intervjuer med flere aktører i straffesakskjeden. Det ble også gjort en nasjonal spørreundersøkelse rettet mot de ulike aktørene innenfor rettspleien. Undersøkelsen ble gjennomført elektronisk, og ble besvart av 388 respondenter. Av disse var 216 ansatt i politiet.

Denne kvalitative undersøkelsen vil berøre enkelte av funnene som er gjort i den nasjonale undersøkelsen.

3.2 Kvalitativ metode som tilnærming

Problemstillingen har vært utslagsgivende for valg av forskningsmetode, og avklaringen av formålet med undersøkelsen førte til valg av kvalitativ metode (Malterud, 2011; Kvale &

Brinkmann, 2015). Kvalitativ metode vil kunne søke mot en dybdeforståelse, og frembringe informantens perspektiv og opplevelse, samt hans eller hennes vurderinger og refleksjoner om holdninger. Studiens hensikt er å innhente kunnskap om ansatte i politiet sine erfaringer i møte med personer med utviklingshemming i strafferettspleien.

3.2.1 Fenomenologisk – hermeneutisk metode

Metoden bygger på teorier om menneskelig erfaring (fenomenologi) og fortolkning (hermeneutikk), hvor målet er å utforske meningsinnholdet i sosiale og kulturelle fenomener, slik det oppleves for de involverte innenfor sin naturlige sammenheng (Malterud, 2011).

Fenomenologi representerer en forståelsesform der menneskers erfaringer regnes som gyldig kunnskap, og hvor målet er å beskrive og analysere informantenes livsverden slik de opplever og uttrykker den (Lindseth & Nordberg, 2004; Kvale & Brinkmann, 2015; Malterud, 2011). Fenomenologisk tilnærming forutsetter at forskeren har bakgrunnskunnskap fra den fagfilosofiske litteraturen på området. Tilnærmingen legger opp til at man i intervjuer kan få informantene til å fortelle om konkrete saker og situasjoner, og deres refleksjoner over disse. Disse fortellingene vil kunne ha aspekter som for informanten er vesentlige, samtidig som de kan være implisitt for informanten selv, og derfor ikke vil bli formidlet på annen måte. Presentasjonen av kunnskapen skal sammenfattes på en måte som er lojal mot informantenes uttrykk og erfaringer, samtidig som forskeren skal presentere en overordnet forståelse. Metoden er fenomenologisk ved at fokuset for forskningen ligger på levde erfaring med det formål å få fram meningsessenser ved den levde erfaringen. Her vil forskeren kunne oppleve ambivalens ved å ha en erkjennelse rundt egen påvirkning av materialet, og samtidig etterstrebe å redusere påvirkningen (Malterud, 2011). Om en slik forforståelse kan settes til side, eller eventuelt i hvilken grad, tolkes ulikt blant teoretikere (Bengtsson, 1999; Kvale & Brinkmann, 2015). Her vil variasjonen knyttes til knyttes til fenomenologien og hermeneutikken. Hermeneutikken er læren om fortolkning av tekster, og den hermeneutiske posisjonen argumenterer for at det eksisterer en uunngåelig og nødvendig forforståelse, og prosessen kan sees på som en balanse mellom det rent deskriptive og det fortolkende. Denne skal tydeliggjøres i forskningsprosessen. Forskningsmetoden er basert på det hermeneutiske perspektivet, ved at den strukturelle analysen benytter seg av en sirkel hvor man går fra deler til helheter gjennom gjentatte gjennomganger av materialet. Videre benyttes annen litteratur i utviklingen av forståelsen av funnene, men også hvor funnene kan utdype forståelsen av litteraturen (Kvale & Brinkmann,

2015). Forskerens forforståelse og forventninger til materialet bør formuleres så presist som mulig i forkant av undersøkelsen (Malterud, 2011), og dette skal videre presenteres i det skriftlige arbeidet.

3.2.2 Forforståelse

Den forforståelsen forskeren har med seg inn i prosjektet må tydeliggjøres for leseren, og er en viktig del av det vitenskapelige kravet om refleksivitet som omhandler en tydeliggjøring av forskerens egne spor i materialet. Forforståelsen kan være en viktig del av motivasjonen for å gjennomføre en undersøkelse, og kan være basert på egne erfaringer, hypoteser og faglig perspektiv. Dette kan imidlertid også bidra til at forskeren ikke møter materialet med tilstrekkelig åpenhet og evne til å lære av materialet (Malterud, 2011).

Gjennom erfaringer fra ulike arbeidssteder har jeg hatt direkte tilknytning til arbeid med personer med utviklingshemming som har vært i avhør med politiet, og også hatt mulighet til å følge før- og etterarbeidet, og selve avhøret. Disse erfaringene har vært viktige å reflektere over, før prosessen startet, og underveis. Før prosessen startet var det nødvendig å reflektere over om mine erfaringer som medførte hypoteser om mulig manglende rettssikkerhet for personer med utviklingshemming var så sterke at det kunne begrense horisonten som forsker. Bare problemstillingen med underspørsmål vil isolert sett kunne sees på som en forskuttering av de kommende funnene i undersøkelsen. Spørsmålet «*Hva er de største/mest alvorlige utfordringer knyttet til kommunikasjon med politiet?*» kan sies å «lete» etter problemer personer med utviklingshemming kan ha i møte med politiet. Dette har vært tematisert i veiledning før og under undersøkelsen. Bevisstheten rundt dette har vært så fremtredende underveis, at når transkripsjoner leses i ettertid, kan mange av spørsmålene ha vært unødvendig «åpne» og «naive». På den annen side har det vært viktig å forsøke i så stor grad som mulig å gi informantene en intervjuopplevelse, og gi leseren resultater, som er basert på informantenes virkelighet og deres erfaringer, og ikke egne bias.

Å benytte profesjonelle til transkripsjon av intervjuene var således en god erfaring, som medførte at gjennomlesningen av intervjuene ga en mulighet for å se selve intervjuteknikken og informasjonen som fremkom i et nytt perspektiv ved første gangs gjennomlesning. Mine interesseområder og antagelser kan ha medført en større oppmerksomhet og sterkere sensitivitet for enkelte av informantens beskrivelser, mens andre beskrivelser ikke har blitt fulgt opp og utdypet på samme måte. Dette kan for informantenes del ha resultert i et noe skjevt bilde av det

som var viktig for ham/henne å formidle. For problemstillingens del vil jeg imidlertid forsvare å ha gjort disse prioriteringene. For å bedre balansere mellom fokuset som var rettet mot problemstillingen og ivaretagelse av informantenes opplevelser, stilte jeg oppfølgingsspørsmål som utfordret informanten på mine interesseområder, når den allerede fremkomne informasjonen ga grunnlag for det.

Gjennom den analytiske prosessen har jeg også blitt bevisst på de temaene jeg under selve intervjusituasjonen ikke fulgte opp like godt. På denne måten har analysen bidratt til å yte større rettferdighet for informasjonen i undersøkelsen. Dette kan sees på som noe korrigerende av for forståelsen.

3.3 Litteratursøk

I oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i kjente artikler og kunnskapsoppsummeringer, og ut i fra litteraturlisten i disse funnet nye bøker og artikler. Videre har jeg gjort søk i søkemotoren Oria, som brukes ved NTNU, og noe litteratur er funnet gjennom Google Scholar. Søkord som er brukt er for eksempel utviklingshem*, rettssikker*, intellectual* disab*, rights*, police*, interview*. Enkelte bøker er pensum på masterstudiet. Eldre artikler og bøker er enten bestilt gjennom biblioteket på NTNU eller bestilt gjennom digitale bruktbokhandler.

3.4 Om utvalget

Utvalget ble basert på følgende kriterier; at de hadde bred erfaring med avhør av personer med utviklingshemming, enten med spesialistkompetanse på avhør av utviklingshemmede, avhørskoordinator eller rådgivere ved Statens barnehus. Det kan således sies at informantene var eliteinformanter, som er eksperter på sine felt.

De seks informantene er ansatt i politiet. To av informantene er rådgivere ved ulike barnehus, og har et særlig ansvar for avhør av personer med utviklingshemming. Tre av informantene er avhørere med særlig kompetanse på avhør av personer med utviklingshemming. En av informantene er koordinator for tilrettelagte avhør av barn og personer med utviklingshemming.

Navn	Funksjon/bakgrunn	Arbeidssted
Johanna	Rådgiver	Pedagogisk/sosialfaglig bakgrunn
Eivind	Rådgiver	Sosialfaglig bakgrunn
Nikoline	Avhører	Politiutdanning
Roger	Avhører	Politiutdanning
Mattis	Avhører	Politiutdanning
Anna	Avhørskoordinator	Politiutdanning

3.4.1 Rekruttering og utvalg

Rekruttering ble gjort ved at jeg henvendte meg til politidistrikt i tre fylker for å rekruttere informanter som kunne ha interesse for å delta. I tillegg ble ett intervju initiert av prosjektleder. Henvendelsene ble gjort til leder for de aktuelle avdelingene. Alle de forespurte var positive til å delta. Deretter sendte prosjektleder en formell henvendelse (vedlegg 2) til politidistriktene. Det ble gitt skriftlig eller muntlig beskjed fra politidistriktene om hvilke informanter som skulle kontaktes. På grunn av forskers kjennskap til de fleste fylkers aktuelle informanter, var utvalget forutsigbart. Totalt ble seks informanter intervjuet, hvorav to i samme intervju. Dette intervjuet ble foretatt sammen med prosjektleder.

I følge Malterud (2011) kan 4-7 informanter være tilstrekkelig dersom utvalget er hensiktsmessig for å belyse undersøkelsen. Utvalget av personer med bred erfaring var et strategisk utvalg av eliteinformanter, som ble valgt på bakgrunn av best mulig potensiale for å belyse problemstillingen (Malterud, 2011). Et mindre utvalg er å foretrekke når det gjelder eliteintervjuer, da dette gir rom for mere dyptgående intervjuer sammenliknet med et høyere antall og mer randomiserte utvalg (Kvale og Brinkmann, 2015). Utvalget bestående av ansatte i politiet som har ulike roller i straffesakskjeden ville kunne belyse problemstillingen fra ulike sider. Representativitet i alminnelig forstand ble dermed mindre relevant, men å ha et tilstrekkelig rikt materiale for å belyse problemstillingen var viktig (Malterud, 2011).

3.5 Intervju

Det kvalitative forskningsintervjuet har som formål å innhente kunnskap om informantens livsverden og hvordan erfaringer oppleves ut i fra hans eller hennes perspektiv. Semistrukturert intervju ble valgt som metode for å innhente kunnskap om ansatte i politiet sine opplevelser i møte med personer med utviklingshemming i avhør. Semistrukturerte intervjuer kan gi større mulighet til å gjøre sammenligninger mellom informantene, og selv om det ikke er et åpent intervju gir det en viss grad av fleksibilitet slik at fremkommen data under intervjuene kan være styrende (Kvale og Brinkmann, 2015).

3.5.1 Intervjuguide

Intervjuguiden (vedlegg 3) besto av fire temaer, og var tiltenkt både enkeltintervjuer og fokusgruppeintervjuer i prosjektet. Denne grunnleggende intervjuguiden var bygget opp av spørsmål og underspørsmål knyttet til hvert tema. Første tema la opp til at informanten kunne fortelle om sin bakgrunn og tidligere erfaring og praksis. Andre temaet etterspurte informantens erfaring med å møte personer med utviklingshemming eller andre kognitive funksjonshemminger gjennom sin stilling. Tredje tema la opp til at informanten kunne fortelle om hvordan de opplever strafferettspleien for denne gruppen. Fjerde temaet omhandlet informantens refleksjoner om tilpasninger eller forbedringer for personer med utviklingshemming eller andre kognitive funksjonsnedsettelse, for å bedre deres tilgang til rettspleien og deres rettssikkerhet.

Til intervjuene i denne undersøkelsen ble det i tillegg utarbeidet spørsmål som omhandlet politiets erfaringer og praksis under planlegging av avhør, og tilrettelegging under avhør. Intervjuguiden inneholdt forslag til spørsmål som ringet inn bestemte temaer hvor intervjuer ledet frem til disse, og fokuserte på åpne spørsmål som ga informanten mulighet til å få frem hans eller hennes dimensjoner om temaene (Kvale og Brinkmann, 2015).

3.5.2 Gjennomføring av intervjuene

Intervjuene varierte i lengde, fra 40 minutter til 120 minutter. På grunn av store geografiske avstander til tre av intervjuobjektene, ble disse gjennomført på Skype. To av intervjuene ble

gjennomført på informantenes arbeidsplass. Informantene var i varierende grad kjent for meg gjennom tidligere arbeidssted, men ingen var ukjente.

Refleksjoner etter intervjuene ble notert, og særlig med tanke på egen rolle under intervjusituasjonen. Dette omhandlet blant annet hvorvidt min bevisste åpenhet til temaet begrenset en dypere og kanskje mer kritisk oppfølging av informantens fortelling. Oppfølgingen av temaene varierte noe etter hvilken stilling og rolle informantene hadde.

3.6 Strukturering av datamaterialet

Ett av intervjuene ble tatt opp av prosjektleder med opptaker, de fire andre ble tatt opp gjennom opptaksfunksjonen på Iphone. Intervjuene ble umiddelbart lastet opp til forskningsprosjektets fellesside på et lukket, kryptert område, og slettet fra Iphonen. Intervjuene ble fortløpende transkribert av et firma prosjektet hadde gitt oppdraget til. Lyden på opptakene var av god kvalitet, og transkriberingen var, med få unntak av enkeltord, komplett fra intervjuene. I det videre arbeidet ble all personidentifiserende informasjon slettet fra transkripsjonene, og erstattet med pseudonymer. Transkriberingen ble gjort på bokmål, og noen svært få dialektiske ord og uttrykk ble erstattet. I det videre arbeidet ble ord som kunne identifisere informanten fjernet, for å ivareta anonymitet. I følge Malterud (2011) vil alltid fordreininger skje fra muntlig til skriftlig språk, og i disse intervjuene vil jeg særlig trekke frem den nonverbale kommunikasjonen som formet mening i samtalen, men som ikke lot seg gjenfinne i transkripsjonene. Totalt er det transkriberte materialet på 73 sider, og disse danner grunnlaget for analysen.

3.7 Analysen

Analysen er utført med utgangspunkt i systematisk tekstkondensering (Malterud, 2011). Denne består av fire analytiske steg.

I det første steget gjorde jeg meg kjent med dataene og transkripsjonene fra det innsamlede materialet. Intervjuene ble lest flere ganger, før stikkord som beskrev omtalte temaer ble skrevet ned. Her var jeg særlig oppmerksom på temaer som var på siden av det som ble etterspurt i intervjuet, for å sikre at informantenes livsverden og beskrivelser ble godt nok bevart. Følgende temaer ble skrevet ned i første steget av analysen: Identifisering av kognitive vansker,

forberedelse av avhør, kommunikasjonsutfordringer under avhør, feilkommunikasjon, egenskaper hos avhørere, status: mistenkt, bruk av ekstern kompetanse før og under avhør, rettssikkerhetsutfordringer, saker som meldes for sent eller ikke meldes og å la seg påvirke av forklaring.

I det andre steget ble tekstene gjennomgått og markert med farger etter disse temaene. Deler av tekstene kunne passe inn under to temaer, og disse ble markert som gjeldende for begge. Deretter ble det gjort en systematisk dekontekstualisering, hvor skjemaer ble utarbeidet, og meningsbærende enheter (sitater, hva sier informanten) innenfor hvert av de foreløpige temaene ble satt inn. Det var viktig å ha en koding som tok vare på detaljene for hva som var det spesifikke i empirien og i materialet.

Dette ble gjort med henvisning til intervju (pseudonym), sidetall og eventuell henvisning til annet intervju som omtalte samme tema, for senere bearbeidelse. Materialet forelå dermed både i papirform og på data, og gjorde at det visuelt og praktisk kunne jobbes med. Noen av kodene fikk endret navn, ettersom flere gjennomlesninger gjorde det enklere å være mer presis i beskrivelsen.

I det tredje steget ble det gjort en kondensering av innholdet. Kodegruppene ble gjennomgått flere ganger for å se etter undertemaer (subgrupper) som mer presist, nyansert og detaljert beskrev kodene som skal brukes i siste steget. Deretter ble sitater sammenslått, for å sammen representere en sammenfattet representasjon for en kode og subgruppe.

I det siste og fjerde steget ble informasjonen fra kodene og subgruppene satt sammen.

3.8 Etiske refleksjoner

Forskningsetiske utfordringer har blitt drøftet før og under prosjektet. De forskningsetiske komiteene (NESH, 2016) understreker blant annet respekt for menneskeverdet, personens frihet, integritet og medbestemmelse i sine retningslinjer. Før oppstart ble studien godkjent av NSD (vedlegg 1).

Anonymitet og konfidensialitet vil kunne være viktig for å trygge informantene i å kunne ytre egne, personlige meninger. Dette går ikke bare på de etiske aspektene, men kan også sees relevant med tanke på validiteten i funnene. Informantenes anonymitet ble vurdert, og hvilke konsekvenser det ville kunne ha for dem å stille opp. Det vil kunne stilles spørsmål ved hvorvidt

informantene i denne undersøkelsen vil forbli anonyme, i den forstand at deres deltakelse forblir ukjent. I et forholdsvis lite miljø på landsbasis vil det være sannsynlig at noen tilkjenner egen deltakelse, eller vet om andre som har deltatt. Sitater som medfører større sjanse for gjenkjenning er godkjent av informantene. Et eksempel på mulighet for gjenkjenning er dersom informanten deler faglig kunnskap som få personer innehar. Eksempler er anonymiserte, og dialektord er fjernet fra sitatene.

3.9 Troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet

Validitet og reliabilitet er etablerte begreper innen kvantitativ forskning for vurdering av funnene. I kvalitativ forskning er det etter hvert blitt mer vanlig å diskutere troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet. Troverdighet kan relateres til forskningens pålitelighet i redegjørelsen for fremgangsmåte og fremstilling av dataene. Det kan også innebære hvordan forskeren har påvirket eget materiale. Bekreftbarhet sees relatert til forskerens analyser og fortolkninger av egne funn, mens overførbarhet refererer til hvorvidt studiens funn og fortolkninger er relevante og gjeldende ut over forskningsprosjektet (Thagaard, 2010, Malterud, 2011).

I kvalitativ metode vil det på grunn av kontekstuelle forutsetninger og tolkningsmuligheter være urealistisk å få identiske resultater. Dette gjør at forskeren må stille seg spørsmålet om hvorvidt funnene er generaliserbare. Et relevant spørsmål i denne forskningen vil være om personen som intervjues ville svart annerledes dersom spørsmålene ble stilt av en annen forsker, i et prosjekt med et annet formål.

Eget engasjement i temaet det forskes på kan sees på som en faktor som påvirker resultatene (Tjora, 2017). Tjora (2017) fremholder at det er å foretrekke at forskeren har en viss forforståelse av tematikken og er åpen om den, foran å gå ut i forskningen uten noen forforståelse. Forskeren må dog være åpen for å justere seg underveis.

I følge Malterud (2011) styrkes sannsynligheten for at et funn er gyldig, dersom flere er enige om at dette er en rimelig konklusjon. Videre argumenterer hun for at man ved å utelukkende benytte konsensus som gyldighetskriterium kan overse mangfoldet i materialet, og at studien dermed får lavere gyldighet. I kvalitativ forskning er ikke konsensusvurdering relevant for valideringsformål, men derimot kan kontroverser bidra til økt kunnskap ved å utfordre gamle sannheter (Malterud, 2011). Materialet i denne undersøkelsen gir dermed ikke grunnlag for å

trekke absolutte slutninger, men legger heller grunnlag for å se på enkelte funn videre. Om kunnskapen er anvendelig, beskrives av Kvale & Brinkmann (2015) som pragmatisk validitet, hvor spørsmålet er om noen kan bruke kunnskapen til noe, og om den kan utgjøre en forskjell. Funnene i denne undersøkelsen presenteres i lys av tidligere forskning, og opp mot det teoretiske perspektivet, som medfører større validering av funnene.

I studien har bevisstheten om at det er informantenes fortellinger om deres livsverdener som har blitt tatt videre til analysen vært høy, og etterprøvbare sitater og gjengivelser vært i fokus. Likevel kan en mulig feilkilde være min forforståelse av temaet. Til tross for en «naiv» tilnærming til intervjuene, har jeg fått bekreftet noen hypoteser fra arbeidspraksis. Dette har tidvis vært utfordrende i analysearbeidet. Det er både fordeler og ulemper ved å ha nærhet til det feltet undersøkelsen omhandler (Thagaard, 2013), og mulige fallgruver som å la dette påvirke eksempelvis utvalgte sitater har blitt repetert og vurdert under forskningen.

I forskningen har troverdighet og pålitelighet vært etterstrebet. Videre har materialet blitt håndtert på en oversiktlig og etterrettelig måte, for best mulig forskriftsmessig forskningsarbeid.

4.0 RESULTATER

Presentasjon av funnene er delt inn i tre hovedtemaer, som sammen skal bidra til å belyse studiens problemstilling og forskningsspørsmål. Utfordringer som fremstilles i analysedelen er knyttet til informantenes opplevelser fra praksis i politiet, men kan også være uttrykk for refleksjoner rundt utfordringer på fagfeltet.

Det er tatt med sitater fra hver enkelt informant for å underbygge funnene i studien, men også for å få en gjengivelse av konkrete eksempler med informantenes stemme. Funnene presenteres i temaer. Første tema omhandler kommunikasjonsutfordringer personer med utviklingshemming kan møte hos politiet. Deretter presenteres andre tema som omhandler kunnskapsbehov, troverdighetsvurderinger, holdninger og henleggelse. Tredje tema omhandler personer med utviklingshemming med status som mistenkt.

Sentralt i studien står ansatte i politiet sine opplevelser fra deres praksis i møte med personer med utviklingshemming. Ut i fra intervjuene med avhører Nikoline, avhører Roger, avhører Mattis, koordinator Anna, rådgiver Eivind og rådgiver Johanna, har problemstillingene blitt belyst.

I det følgende kapittelet er det valgt en fremstilling av resultatene som i all hovedsak er deskriptiv. Organiseringen av temaene er resultat av analysene av dataene, og disse gjøres det nærmere rede for i kapittel 5. Det er imidlertid et selvstendig poeng å presentere informantenes stemmer i direkte sitatform da mange av uttalelsene deres var svært klare og direkte. Funnene sorteres tematisk for å rydde landskapet for leseren.

4.1 Kommunikasjonsutfordringer i møte med politiet

I studien har ansatte i politiet beskrevet utfordringer i kommunikasjonen med personer med utviklingshemming under avhør. Funnene viser forhold som kan påvirke kommunikasjonen, og disse presenteres i denne delen. Utviklingshemmedes utfordringer i avhør når det gjelder kommunikasjon, har vært gjennomgående i alle intervjuene.

De observasjonene som er gjort av informantene og de avhørene det refereres til, gjelder i hovedsak avhør av fornærmede eller vitner. Disse avhøres ved Statens barnehus av særlig skikket avhører.

4.1.1 Tidsfrister og forberedelser før avhør av fornærmede og vitner

I intervjuene uttrykker informantene at det har skjedd store forbedringer etter at den nye forskriften kom, hvor blant annet tidsfristene ble kortere (Justis- og beredskapsdepartementet, 2015). Tidsfristene har ifølge informantene bidratt til økt oppmerksomhet rundt personer med utviklingshemming, da disse både synliggjør at arbeidet skal prioriteres og legger et press på behandlingstiden ved at tidsfristbrudd registreres. Enkelte gir uttrykk for at det kan bli knapt med tid til forberedelser, og at det kan gå ut over kvaliteten på avhørene. I hvilken grad hensynet til tidsfristen eller hensynet til å gjøre forberedelser prioriteres, har informantene ulike erfaringer. Når informantene sier noe om hva de oppfatter veier tyngst av å holde tidsfristen eller å ta hensyn til planleggingen, svarer de noe ulikt. Noen er tydelige på at de prioriterer et grundig forarbeide, mens andre sier at tidsfristen kan gå på bekostning av planleggingen. En av informantene sier at hun også tar hensyn til at personen med utviklingshemming får den tiden vedkommende trenger til å forberede seg.

Koordinator Anna sier: «Vi jobber innenfor tidsfristen, men ser vi at det blir for kort tid til forberedelser, er det viktigere at personen med utviklingshemming blir ivaretatt og får den tiden han trenger til å forberede seg. Og ikke minst at vi får forberedt oss godt nok. Så da får bare den fristen gå som den går. Da bryr vi oss ikke om det står syv eller fjorten dagers frist, hvis sytten dager er det vi trenger for å få alt i boks.»

Å la hensynet til personen ha større fokus enn tidsfristen, er en prioritering også avhører Mattis forteller om. Han sier at de innhenter så mye dokumentasjon som mulig, som oftest innen tidsfristen. Det hender likevel at de har valgt å utvide fristen når det gjelder utviklingshemmede, fordi politiet trenger mer tid til forberedelser. Avhører Mattis sier at tidsfristene de forholder seg til er godt innenfor å kunne hente frem historiene, og refererer her til muligheten for å fremkalle minner.

Avhørerne med spesialkompetanse sier at tidsfristen kan ha konsekvenser for forberedelsene, ved at det blir for dårlig tid til å innhente informasjon som utredninger, rapporter og liknende. De mener likevel at fordelene med tidsfristene veier opp mot ulempene. Fordelene er blant annet økt oppmerksomhet på denne gruppen, og at saker ikke blir liggende for lenge. Muligheten for forlengelse av tidsfristen ser ut for å praktiseres forskjellig i de ulike politidistriktene, og avhørerne Roger og Nikoline ser sjelden at de forlenges. De nye tidsfristene kan likevel utfordre, og Nikoline sier at frister og registrering av tidsfristbrudd kan gå på bekostning av de som skal til avhør.

Avhører Nikoline sier: *«De som rapporterer på tidsfrister er ikke så opptatt av menneskene som er bak, de er opptatt av tallene og at man klarer fristene.»*

En annen endring i forskriften informantene forteller om, er faste samrådsmøter i forkant av avhør. Disse møtene skal bidra til informasjonsdeling og god planlegging av avhørene. Rådgiver Johanna uttrykker at den nye forskriften har medført større muligheter for å planlegge godt, og at samrådsmøter i alle sakene har gitt økt kvalitet og større innsikt i betydningen av kunnskap om enkeltindividet. Tidligere kunne det bli stilt spørsmålstegn ved om det skulle gjennomføres samrådsmøte.

Rådgiver Johanna sier: *«Jeg merker jo veldig forskjell fra vi fikk de nye retningslinjene hvor det er lagt en del føringer i forhold til at det skal for eksempel være samrådsmøte i forkant av avhørene. Og da er det noe jeg bare kan ta som et utgangspunkt og kalle inn til i de sakene hvor det er utviklingshemmede. Og da er det ingen som stiller spørsmål ved det lengre, da bare finner vi en dato og legger opp til det.»*

Personer med utviklingshemming har tidligere vært behandlet generelt og mindre individuelt, ifølge rådgiver Johanna. Dette har medført at tilrettelegging av avhør har vært preget standardiserte tilnærminger. Enkelte av informantene sier at politiet har beveget seg bort fra den generelle tenkningen om tilrettelegging, og i større grad planlegger etter enkeltmenneskers behov. Dette kan handle om økt fokus og at det tenkes annerledes om tilrettelegging som en følge av bedre forståelse blant aktørene.

Rådgiver Johanna sier: *«Det har vært litt sånn tidligere, at man har tenkt at hvis du har en diagnose, så har du de og de sårbarhetene. Men det vil jo variere fra person til person. Og det synes jeg man har mer høyde for nå, og bedre forståelse av at de er individer i tillegg til at man har en diagnose.»*

Under intervjuet med rådgiver Eivind sier han at den nye forskriften med tidsfrister er et stort steg i riktig retning for personer med utviklingshemming. Han har kjennskap til saker hvor det har gått to år fra anmeldelse til avhør. At den utsatte kan bli ferdig med avhøret og komme seg videre i livet, er kanskje det han anser som viktigst. Men rådgiver Eivind uttrykker at tidsfrister også kan påvirke forberedelsene. Han sier videre at politiet kan ha så stort fokus på tidsfrister at det går ut over kvaliteten på forberedelsene til avhørene. Rådgiver Eivind sier at fristen kan forlenges, og at det ofte trengs mye bedre forberedelser enn det som praktiseres i dag.

I samrådsmøter blir informasjon om den som skal avhøres delt mellom deltakerne, og dette er en viktig del av forberedelsene. Enkelte informanter uttrykker at det kan være utfordrende å få oppdatert informasjon om personen som skal avhøres, og at diagnoser kan være gamle og ikke lenger gyldige. I enkelte saker foreligger det nesten ikke informasjon om personen. Avhører Roger sier at han mange ganger har vært avhengig av informasjonen han får fra de som står personen nært.

Avhører Roger sier: «Det er nok mange ganger jeg tenker at hadde jeg ikke snakket med verge på forhånd, ville jeg slitt med å få til en god kommunikasjon. Kanskje spesielt når det gjelder autister, som er ekstremt vare på enkelte ting. Da er jeg helt avhengig av eksperthjelpen utenfra. Og jeg tror ikke det hadde gått uten. Det hadde i hvert fall ikke blitt noe godt resultat.»

Dette tyder på at informantene anser informasjon fra personer som kjenner den som skal avhøres å være like viktig som faglige rapporter og utredninger. Å innhente informasjon fra familie, profesjonelle bistandsyttere og andre som kjenner personen som skal avhøres, er også i samsvar med det informantene beskriver som å bevege seg bort fra generell behandling av personer med utviklingshemming, til mer individuell behandling.

4.1.2 Manglende samsvar mellom innhentet informasjon og prestasjon under avhør

Avhørere har opplevd at den informasjonen de har fått på forhånd ikke samsvarer med personens prestasjoner under avhør. Informasjonen kan ha vært mottatt gjennom skriftlige utredninger fra offentlige instanser og muntlige beskrivelser fra de som står personen nær. Dette kan for eksempel omhandle beskrivelser av personens utholdenhet.

Avhører Mattis sier: «Som regel holder de mye lengre enn jeg på forhånd tror. Andre sier at vedkommende ikke kommer til å snakke, også snakker hun kjempemasse.»

At kommunikasjon kan være kontekstavhengig, sier avhører Mattis at han har opplevd flere ganger.

Avhører Mattis sier: «Men det har slått meg flere ganger, at andre sier at «nei, vedkommende kommer ikke til å snakke i det hele tatt», også snakker hun masse i 10 minutter. Så jeg har hatt flere avhør hvor jeg har sagt til vedkommende at nå må du ha, eller nå må jeg ha, en pause.»

I disse eksemplene viser informanten til at informasjonen han har innhentet ikke samsvarer med det han ser i avhør, og at det handler om at den avhørte presterer bedre enn forventet. Avhører Mattis sier at det å bli tatt alvorlig og bli snakket til på «en voksen måte», er noe han har erfaring med at personer med utviklingshemming liker. Videre kan personene like å bli stilt spørsmål på en ordentlig måte, og ikke bare bli forelagt hypoteser som de skal bekrefte eller avkrefte. Denne type kommunikasjon sier avhører Mattis kan være uvant for personer med utviklingshemming.

4.1.3 Minnegjenkalling

Flere informanter forteller det ikke må gå for lang tid fra hendelse til avhør. At saker kommer for sent til politiet, utgjør en risiko for at personen husker mindre fra det som har skjedd. Et langt tidsintervall mellom hendelsen og avhøret bidrar til at minnegjenkallingsprosessen blir utfordrende. Informantene forteller videre om «nøkler» som kan presenteres for den avhørte, og viktigheten av at disse ikke er ledende. Rådgiver Eivind forteller om gjenskaping av kontekst som virkemiddel for å øke muligheten for gjenfortelling. Særlig er dette viktig der en fornærmet har vært utsatt for flere kriminelle handlinger, men hvor avhøret dreier seg om en bestemt hendelse som må skilles fra lignende hendelser.

Rådgiver Eivind sier: *«De må bli satt tilbake til hendelsen. Og de må bli minnet på hendelsen. For det kan ha skjedd flere overgrep i ettetid. Noen blir utsatt for gjentagende overgrep uten at de vet det selv.»*

Avhører Mattis mener politiet kan hjelpe personen med å hente frem minner om hendelsen.

Avhører Mattis sier: *«Så kommer det an på hvor mye som har skjedd i livet etterpå. Det kan ha skjedd hendelser som gjør at ting blir forrykket i minnet, at det kommer bakover i køen av minner. Men da har vi en jobb å gjøre, med å hente det frem igjen.»*

I intervjuet påpeker rådgiver Eivind at personer med utviklingshemming trenger tid til å formidle seg, og at ved å stresse opp situasjonen kan man risikere at de ikke får forklart seg godt nok. Det kan innebære at avhøret må tas over flere timer, og kanskje over flere dager. Han har opplevd at enkelte personer med utviklingshemming har vært utsatt for så mange overgrep, at de tenker at det ikke er så uvanlig. Så dersom den konkrete hendelsen politiet ønsker å snakke om er langt tilbake i tid, kan den oppleves som lite betydningsfull. For personer som har vært

utsatt for flere overgrep, eller overgrep over tid, kan det å skille ut detaljer fra hendelsene kan være vanskelig. Forklaringen kan bli preget av generelle beskrivelser av det som vanligvis skjer.

Rådgiver Eivind sier: *«Mange utviklingshemmede som har opplevd så mye negativt i livet at de har lært seg en strategi for å fortrenge det, legge det bak seg. Og hvis historien er litt tilbake i tid, så kan det være vanskelig. Og dét er en fare for utviklingshemmede, at de har opplevd så mye negativt i livet sitt, at de tror det skal være sånn.»*

Andre informanter forteller også om utfordringer den avhørte kan oppleve under avhør fordi hendelsen er langt tilbake i tid. Dette kan medføre metodiske utfordringer når avhører ikke skal være for ledende når personen skal settes tilbake til hendelsen.

4.1.4 Straffesakskjedens forventninger til den utviklingshemmedes forklaring

I intervjuene sier avhørere og rådgivere at personer med utviklingshemming ofte ikke klarer å innfri forventninger til detaljerte forklaringer om en hendelse, og at redegjørelse for hendelsen i kronologisk rekkefølge og beskrivelse av detaljer ofte er utfordrende. I straffesaker det strenge krav til redegjørelse for hendelsen. I tillegg til at personer med utviklingshemming kan ha forklaringsvansker, kan lytterne oppleve forståelsesvansker. Rådgiver Eivind sier at mange som ikke kjenner personen med utviklingshemming kan tro det er tull og tøys fra ende til annen, når hun eller han ikke klarer å sette et hendelsesforløp i riktig rekkefølge.

Rådgiver Eivind sier: *«De tenker at dette ikke kan være sant. Vi lyttere synes det er underlig at den utviklingshemmede snakker om det som skjedde sist først. Og du kan få litt informasjon om det som skjedde imellom, og så kommer foranledningen til historien. Så kommer du til slutfasen igjen.»*

Avhører Mattis har gjort tilsvarende refleksjoner, og han opplever at den avhørte kan gi konsistent forklaring, men at aktørene i strafferettspleien (påtalemyndigheten eller retten) ikke evner å lytte, og forstå forklaringen.

Avhører Mattis sier: *«Man kan ikke forvente den samme tydelige redegjørelsen fra en med utviklingshemming, som man kan med en som er normalt fungerende. De [utviklingshemmede] har ikke alltid de klokkeklare svarene som man kanskje trenger. Man får kanskje en litt annen type svar. Men like riktige svar, i gåseøyne. Like verdifulle svar.»*

Utviklingshemmedes vansker med perspektivtaking og mentalisering kan være problematisk når de skal forklare seg. Rådgiver Eivind sier at personer med utviklingshemming vil kunne ha problemer med å beskrive en hendelse fra fugleperspektiv, og mangle ord for å beskrive andres intensjoner og motiver. Dette kan gjøre det vanskelig å komme inn på detaljer i hendelsesforløpet, ifølge Eivind.

Rådgiver Eivind sier: *«En utviklingshemmet vil ikke kunne beskrive hendelsesforløpet utfyllende, fordi han har ikke den innsikten. En utviklingshemmet vil bare kunne forklare sin subjektive opplevelse. En utviklingshemmet vil ikke kunne forklare andres måte å gjøre ting på, som de ikke kan gjøre selv. Det er nesten umulig for en utviklingshemmet å fortelle en historie fra A til Å.»*

Avhører Mattis tror personer med utviklingshemming er vant til at andre legger føringer for hva de skal svare, og at de er vant til å få ja/nei-spørsmål. Det kan handle om ansatte som ikke tar seg tid til å samtale med brukere, eller andre nærstående som ikke lar den utviklingshemmede få uttrykke seg i tilstrekkelig grad. Å svare på åpne spørsmål kan dermed være uvant for en person med utviklingshemming. Da blir det en utfordring for vedkommende når politiet snakker til dem på en litt annen måte enn de er vant til.

Når det gjelder om forklaringene blir gode nok for retten, selv med tilrettelagte avhør, er Mattis usikker på.

Mattis sier: *«Og så er det spørsmålet: Trenger man alltid klokkeklare svar for å kunne prøve en sak for retten?»*

Avhører Nikoline har gjort tilsvarende refleksjoner, hvor det ikke nødvendigvis er den utviklingshemmedes forklaring som er mangelfull, men rettens forventninger og evne til å forstå.

Avhører Nikoline sier: *«Det blir aldri fullverdige forklaringer, sånn som retten ønsker at forklaringer skal være.»*

Rådgiver Eivind sier at personer med utviklingshemming må lyttes til på en annen måte. Tilhørerne må være våkne og finne den røde tråden i hendelsesforløpet. Han beskriver dette med følgende:

«Det kan komme innspill fra assosiasjoner. For eksempel at de under avhør forteller om noe som har skjedd i Hotel Cæsar, som likner det de har vært utsatt for. Og dersom

de ikke har ord for det de har vært utsatt for, kan de få en assosiasjon, og fortelle om den. Det må lyttere forstå, at det er en måte å kommunisere på, det óg.»

Rådgiver Eivind sier at tilhørerne kan avfeie med at dette umulig kan ha skjedd, at det er fri fantasi, og henlegge saken. Personen med utviklingshemming har derimot forsøkt å fortelle så etterrettelig som mulig ut i fra sine muligheter, også blir det helt misforstått.

Avhører Mattis mener også at problemene noen ganger kan ligge hos tilhøreren.

Avhører Mattis sier: «Så er det språkproblemer, kanskje. Eller så er det forståelsesproblemer hos mottakeren.»

Det er viktig å se helheten rundt personen med utviklingshemming, ifølge rådgiver Eivind. Dette innebærer at tilhørerne må ha større rom for forståelse, og ikke bare tenke på enkeltord som kan si noe om hva som har skjedd. Forklaringen må sees i en helhet:

Rådgiver Eivind sier: «Du kan ikke bare lese igjennom en utskrift av et avhør, og skjønne hva som har skjedd. Det vil du sannsynligvis ikke kunne gjøre når det gjelder utviklingshemmede. Du må se hele hendelsesforløpet og vite om hele settingen for å skjønne hva den utviklingshemmede forteller.»

Samlet sett viser uttalelsene fra informantene til flere mulige utfordringer når personer med utviklingshemming skal forklare seg, og at dette kan omhandle både personenes problemer med å forklare seg slik aktørene i strafferettspleien forventer, og tilhørernes manglende forståelse for den forklaringen som gis.

4.1.5 Idealet om fri fortelling og åpne spørsmål

Blant informantene er det konsensus for at en fri forklaring er mest verdifull, fordi den er fremkommet ved lite ledelse fra avhører. Idealet om fri fortelling kan medføre utfordringer for utviklingshemmede. Å beskrive hendelser detaljert og fritt vil kunne være for vanskelig, og det vanlige detaljerte hendelsesforløpet vil sjelden kunne fremlegges i avhør. Avhører Mattis sier at han må hjelpe den utviklingshemmede med å lage en så god fri fortelling som mulig, ut i fra deres ståsted. Kunsten er å introdusere temaet tydelig, uten å være ledende. Er spørsmålene for ledende, kan ikke avhøres brukes i straffesaken. Avhører Nikoline sier også at det er utfordrende for enkelte avhørte å fortelle uten at det konkretiseres hva de skal snakke om. «Fortell hva som har skjedd!», kan bli en for vanskelig innledning. Rådgiver Johanna forteller at dette er et stadig

tilbakevendende diskusjonstema når metode diskuteres: Hvilke spørsmål kan stilles uten at de blir for ledende?

Avhører Nikoline skulle ønske de oftere ble bedt om å vitne i retten, for å forklare valg av metodikk, og hva som har vært tanken bak. Hun gir et eksempel med personer med autismspekterforstyrrelser, som hun sier må ha ting helt konkret.

Avhører Nikoline sier: *«Retten må da vite hvorfor vi gjorde det så konkret, og hvorfor svaret blir mer verdifullt enn hvis vi hadde gjort det annerledes. Vi ønsker jo faktisk å bli stevnet i retten. For de som sitter der og ser avhørene har veldig liten kompetanse på dette. Så det å kunne være i retten og fortelle om hvordan vi forbereder oss, hvordan vi stiller spørsmål og å dele kunnskap rundt dette, det mener vi er med på å høyne rettssikkerheten litt mer for de fornærmede, i hvert fall.»*

Avhører Nikoline har aldri vært i retten i forbindelse med en sak som omhandler en person med utviklingshemming. Avhører Roger forteller at han har vært i retten kanskje et par ganger i året i forbindelse med disse sakene, og at det da har vært for å forklare hvordan en person med dårlig språk endrer atferd og blir utrygg når enkelte spørsmål stilles. «Da blir det for retten å få den følelsen jeg fikk under avhør», sier han. Begge sier at de burde ha vært i retten mye oftere, men at det er sjelden sakene kommer dit.

4.1.6 «Pleasing» og ønske om å hjelpe politiet

Flere informanter forteller at personer med utviklingshemming kan være så ivrige med å hjelpe politiet, at tilhørerne kan bli usikre på om den avhørte forteller det han eller hun tror politiet vil høre.

Rådgiver Johanna sier: *«Det er en evig runddans av hvilke spørsmål vi kan stille, ut i fra om de er lett eller moderat utviklingshemmet. De som avhøres er så opptatt av å være til hjelp, at vi må være veldig forsiktig med å forelegge dem hva vi vet fra før. Det blir enda viktigere at man har de åpne spørsmålene, og treffer godt.»*

At utviklingshemmedes ønske om å være til hjelp kan medføre en risiko for å få feil informasjon, er et synspunkt avhørerne deler med rådgiver Johanna. Om dette sier avhører Mattis:

«De er så opptatt av å hjelpe politiet at vi noen ganger er litt redd for at de svarer ting fordi de tror vi vil høre det.»

Rådgiver Eivind viser til et eksempel hvor politiet hadde en opplevelse av å kommunisere godt med den utviklingshemmede, men at hans vurdering var at den utviklingshemmede bare var ute etter å «please» avhører. Han observerte at politiet snakket på en måte som gjorde at personen med utviklingshemming bare formulerte fraser han hadde lært seg, og at dette først ble synlig når avhøret ble sett i ettertid. Alle avhørere sier at de er oppmerksom på ordbruken, og at de ikke gir den avhørte ord som han eller hun tar i bruk, uten å forstå dem. De må vite hva som er melder sine ord, og hva som er den utviklingshemmedes ord.

4.1.7 Samtaler i takt og utakt

Avhørere og rådgivere viser til eksempler fra avhør hvor de tenker at kommunikasjonen har blitt utfordrende, og hvor det har vært vanskelig å vite om personen som avhøres har forstått hva avhører sier og spør etter. Rådgiver Eivind viser også til eksempler hvor avhørere ikke forstår hva personen med utviklingshemming forsøker å uttrykke. Som rådgivere har han et annet utgangspunkt for å vurdere kommunikasjonen underveis i avhøret, og kan innta en lyttende posisjon hvor slike fallgruver er lettere å identifisere. På overflaten kan nemlig kommunikasjonen høres bra ut, ifølge Eivind. Avhørerne med spesialkompetanse mener at mange avhørere redder seg inn ved at rådgivere ved barnehusene sitter og følger med, og kan styre det litt underveis.

Rådgiver Eivind beskriver erfaringer med mulige misforståelser som kan opptre underveis i avhøret.

Rådgiver Eivind sier: *«De snakker rundt hverandre. De snakker på to ulike nivåer. De misforstår hverandre. Den avhørte kan svare på andre ting enn det avhører tror de snakker om.»*

Hvis det blir misforståelser i kommunikasjonen, kan personen med utviklingshemming bli trøtt, og da faller kanskje motivasjonen for å forklare seg videre, forteller rådgiver Eivind. Han påpeker at dette også innebærer at avhører må ha en sensitivitet for når personens grense for verbal formidling er nådd. I et eksempel han viste til klarte ikke personen å formidle seg videre, og dette ble ikke fanget opp av avhører.

Rådgiver Eivind sier: *«En utviklingshemmet gjentok og gjentok til slutt det avhører sa, fordi han trodde at han ikke ble trodd. Avhører misforsto hans måte å formidle forløpet på. Dette førte til full forvirring for mannen. Avhører lyttet ikke til det mannen sa. Det er helt utrolig, hvor feil det kan bli.»*

Avhører Mattis sier at han er oppmerksom på at han kan ha en opplevelse av å bli forstått og en opplevelse av å forstå personen som avhøres, men at dette ikke nødvendigvis medfører riktighet.

Avhører Mattis sier: *«Det kan jo faktisk være en utfordring å vite om de faktisk har forstått. Og av og til får vi ikke vite det heller, om de har forstått eller ikke. Men vi prøver kanskje flere innfallsvinkler for å se. Hvis jeg er i tvil om du forstår meg eller ikke, så kanskje jeg spør på en litt annen måte etterpå, for å se. Og så prøver jeg å spørre litt om hva man har forstått. Og så, istedenfor å da få et ja og nei-spørsmål, så må vi snakke litt om hva du har forstått. Av og til, er det som skal snakkes om for vanskelig å snakke om. Det blir for flaut. Det vil bli for vanskelig, eller at man ikke vil. Og da er jo utfordringen å få et svar. Og da har man også brukt å tilby at vedkommende kan skrive ned svaret.»*

Rådgiver Johanna uttrykker at å være for tro til avhørsmetoden, kan gå på bekostning av sensitiviteten og skape misforståelser, og at hun noen ganger oppfordrer avhørere til å gå litt ut av metoden dersom det er hensiktsmessig for den avhørte, da dette kan fremme kommunikasjonen. I følge rådgiver Eivind har enkelte avhørere en «x-faktor» som får folk til å åpne seg og prestere godt.

Rådgiver Eivind sier: *«Jeg har tenkt, at nå skjer det et mirakel, som gjør at den utviklingshemmede etter så kort bekjentskapstid greier å sitte der og fortelle om de mest fortrolige, intime og veldig skamfulle ting som har skjedd. Så greier de å fortelle det.»*

Rådgiver Eivind sier det er vanskelig å sette fingeren på hva «x-faktoren» handler om, men tror det er når avhører greier å utstråle en form for ro, at han eller hun har mye tid, lytter nøye og skjønner godt, og ikke har irritasjon i stemmen når den som skal avhøres ikke greier å forklare godt nok. Han tror også det handler om kroppsspråk, fra første håndtrykk.

4.1.8 Bruk av eksterne samarbeidspartnere under avhør

Avhører Roger sier at de har gode erfaringer med å la en person som kjenner den avhørte følge avhøret fra bisitterrommet. Denne personen kan bistå avhører med vurderinger om hva som skjer underveis. Avhører Roger sier at det kan skje ting under avhøret som han ikke klarer å håndtere selv, og som han må ha hjelp til. Derfor argumenterer han overfor avhørsleder at han ønsker å ha med en person fra for eksempel habiliteringstjenesten. Dette er en praksis de prøver å få politidistriktene til å følge.

Avhører Roger sier: «Det er nok kanskje en utfordring for enkelte avhørere å erkjenne at man trenger mye hjelp fra andre. Fordi vi har jo tatt en utdannelse og er spesialister. Men så kommer du til det enkeltmennesket, og da er du i hvert fall ikke spesialist.»

Flere informanter sier at de er oppmerksomme på at fornærmede har rett til å ha med seg en person de har tillit til under avhør. Informantene påpeker at de ønsker at denne personen ikke blir med inn i avhørsrommet, da dette kan påvirke avhøret. Avhørerne sier at det skal lite til før det blir stilt spørsmål ved om den avhørte ble påvirket av tillitspersonen under avhøret. Avhørerne opplever sjelden at det er et problem at tillitspersonen ikke blir med inn.

4.1.9 Bruk av alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)

Flere informanter sier at det diskuteres i fagmiljøet hvorvidt bruk av hjelpemidler går ut over troverdigheten. Rådgiverne forteller at bruk av hjelpemidler blir diskutert i forkant saker, og problematisering av disse omhandler særlig hvorvidt bruk av disse går ut over troverdigheten. Hvilke hjelpemidler som kan benyttes diskuteres også.

Rådgiver Eivind sier: «Juristene er redd det går ut over troverdigheten. Men jeg vi si stikk motsatt, ved å bare verbalisere og kanskje misforstå den verbale kommunikasjonen, kan det bli misforståelser. Det er større fare for troverdigheten enn om du har visuelle hjelpemidler som kan bistå den utviklingshemmede. Retten må gå med på at bruk av hjelpemidler ikke forringer, men at det er en måte å kommunisere på. Vi kommuniserer ikke bare med ord.»

Avhørerne med spesialkompetanse på avhør av særlig sårbare sier at de står ganske fritt til å bruke de hjelpemidlene som er mulig, og så blir det opp til retten å vurdere om bruken av disse har påvirket avhøret.

Rådgiver Johanna har erfaring med pekebøker som den avhørte kjente til fra bruk i hverdagen, men også at avhører brukte sine egne bilder (tegninger eller fotografier). Når avhører brukte egne bilder ble det helt feil for den avhørte. Hun sier videre at politiet ikke får fullstendige setninger når ASK benyttes, og at det dermed blir lagt opp til noe tolkning. Rådgiver Johanna stiller spørsmål ved om pekebøker til hverdagsbruk har gode nok bilder til å forklare alt politiet ønsker svar på. I forklaringer hvor pekebøker brukes blir det ikke nødvendigvis sammenheng mellom tingene det blir pekt på, og informasjonen kommer ikke i riktig rekkefølge. Hun sier til slutt at politiet ikke er vant til å bruke hjelpemidler, og at de har for få hjelpemidler. Rådgiver Eivind uttrykker at bruk av hjelpemidler krever forberedelse, og at det kan bli for liten tid for etterforsker og avhører til dette. Han mener bruk av hjelpemidler likevel må prioriteres.

Rådgiver Eivind sier: *«Utviklingshemmede er mye mer visuelle enn verbale. Har man visuelle hjelpemidler, så er det veldig støttende for dem.»*

Rådgiver Eivind har opplevd at det diskuteres hvorvidt bruk av hjelpemidler går ut over troverdigheten. Selv tror han det er en større fare for personens rettssikkerhet at han eller hun bare må uttrykke seg verbalt. Dette er kunnskaper både juristene og retten trenger. Avhører Roger sier at de har begynt å tenke på løsninger når det gjelder tilgang på hjelpemidler som gir den avhørte mulighet til å peke seg frem uten at hjelpemiddelet blir for ledende.

4.2 Kunnskapsbehov, troverdighetsvurderinger, holdninger og henleggelse

4.2.1 Manglende kunnskaper hos hjelpere

Avhørerne uttrykker at anmeldelser om kriminalitet mot personer med utviklingshemming kommer inn til politiet for sjeldent. Når sakene blir meldt kommer de ofte for sent. Redsel for å melde på feil grunnlag kan ifølge avhørerne være en av årsakene. Avhørerne sier videre at også de som kjenner den utviklingshemmede best kan ha vansker med å tro at vedkommende er utsatt for overgrep. Avhører Mattis tror det er stor usikkerhet og uvitenhet blant de som står de utviklingshemmede nær, både på institusjoner og i familier. Han sier utviklingshemmede blir møtt på en god måte hos politiet, og at de blir behandlet med respekt og tatt på alvor. Dette tror Mattis de som står den utviklingshemmede nær ikke er klar over. Han skulle ønske flere brakte disse sakene inn til politiet, fordi han tror det er store mørketall. Også rådgiver Johanna

tenker at det burde ha kommet inn flere saker til barnehusene, og etterlyser særlig saker som omhandler vold mot utviklingshemmede.

Avhører Nikoline og avhører Roger deler synspunktene om at for få saker kommer inn til politiet, og at den eksplosjonen de har sett i avhør av barn, lar vente på seg når det gjelder utviklingshemmede.

Avhører Roger sier: *«Hvis et barn forteller om vold hjemme, så kommer det anmeldelse til oss. Hvis en utviklingshemmet forteller at han eller hun blir slått hjemme, så kommer det ingen anmeldelse. De må nok ha mye sterkere indikasjoner på at noe har skjedd.»*

Nikoline sier at det blir stilt større spørsmål rundt utviklingshemmedes troverdighet, enn ved andres. Dette kan blant annet handle om at atferden deres oppleves som annerledes, og at dette kan bidra til å kamuflere tegn på overgrep.

Avhører Nikoline sier: *«De [utviklingshemmede] har en spesiell atferd, og de sier kanskje mye rart og gjør mye rart. Mye er unaturlig. Så når de blir utsatt for overgrep, så blir det vanskelig å oppdage oppi alt det rare.»*

Nikoline og Roger uttrykker at en mulig vegring fra de som står personen nært om å anmelde saker, kan omhandle både redsel for å sette i gang en prosess som vil ha negative omkostninger for personen selv, og de rundt ham eller henne.

Avhører Nikoline sier: *«De som anmelder sier at de er livredd for hva de har satt i gang. Og hvis det er feil, så har de kanskje gjort mer skade enn nytte. Og det kan bli krig mellom de ansatte. De mistenker hverandre.»*

At meldinger til politiet kommer sent, får ofte konsekvenser for straffesaken. Mulighetene for å finne spor reduseres når tiden fra hendelse til anmeldelse blir for lang. Dette gjelder i alle saker, men kan være særlig viktig å være oppmerksom på når det gjelder forhold hvor det er mistanke om at personer med utviklingshemming er utsatt for vold eller overgrep.

Avhører Roger sier: *«Det vil overraske meg dersom en finner saker hvor man har basert en domfellelse kun på forklaringen fra den utviklingshemmede. Du må enten ha DNA eller blåmerker, eller vitner som har sett, eller andre typer bevis. Når sakene meldes har det gått for lang tid i prosessen. Så dersom det har vært bevis i saken, så er de jo borte for lenge siden.»*

Nikoline uttrykker at sakene de blir anmodet om bistand i, er det i hvert fall besluttet etterforskning i. Hun tror det er en del saker som stopper opp før de kommer til dem.

Avhører Nikoline sier: *Jeg vil tro at det er mange saker som ikke kommer dit, engang. For er det så få utviklingshemmede som blir utsatt for overgrep? Det er jo ikke det. Men de [sakene] som vi ikke ser, de vet vi jo ikke om. Vi har ingen undersøkelser på det.»*

Avhører Nikoline tror det er få vitner med utviklingshemming som blir avhørt. Enten er de fornærmede eller så er de mistenkte. Hun sier dette skiller saker med utviklingshemmede fra andre saker, hvor det er vanlig med vitneforklaringer.

Avhører Roger sier: *«Jeg tenker at selvfølgelig burde det vært avhørt flere vitner. Spesielt i boliger og sånn, der noen kunne si noe om forholdet. Men det er sjelden vi opplever. Så jeg tror nok man velger å droppe det, istedenfor å tenke at det er en løsning.»*

Avhørerne med spesialkompetanse sier at det arbeidet Bufdir har gjort med å lage retningslinjer for håndtering for mistanke om overgrep, kan føre til at flere saker blir tatt til retten. Disse retningslinjene retter seg primært mot de som arbeider med voksne personer med utviklingshemming. Følges retningslinjene vil sakene komme tidligere inn til politiet, og de som anmelder er bedre forberedt på hva de skal gjøre, og hva de ikke skal gjøre, mener avhørerne Roger og Nikoline.

4.2.2 Manglende kunnskaper og manglende oppmerksomhet hos politiet

I intervjuene trekker samtlige informanter frem personavhengighet som en viktig faktor for hvordan saker med utviklingshemmede håndteres i politiet. Dette omhandler blant annet politiets varierende oppmerksomhet rundt at personen har krav på tilrettelagt avhør. Det omhandler også at enkelte har liten erfaring med denne gruppen, og manglende kunnskap og forståelse.

Koordinator Anna sier: *«Du må på en måte brenne litt for det du gjør, og legge inn en ekstra effort. Og det er kanskje ikke et fagfelt alle har kjempeinteresse for. Vi må bli flinkere til å fange dem opp. Også mistenkte.»*

Koordinator Anna tror det kan forekomme at personer med utviklingshemming blir avhørt uten at de blir behandlet som særlig sårbare. Hun sier at det er viktig at juristene stiller de riktige spørsmålene hvis de tror det kan være snakk om at personen er utviklingshemmet. Anna tror det særlig er utfordrende å fange opp de som har lettere utviklingshemming. Hun sier at vage tegn på funksjonsnedsettelse kan medføre at politi og jurister ikke alltid tenker at det kan være snakk om utviklingshemming.

Avhørerne med spesialkompetanse uttrykker også at en del personer med utviklingshemming kan være vanskelig å fange opp. Dette kan særlig gjelde for de som er lettere utviklingshemmet, er i nedre normalområde eller i «gråsonen», som avhører Nikoline sier.

Selv om mistanken om utviklingshemming er sterk, sier avhørerne at det kanskje vil kunne skje at saken blir behandlet videre uten at dette tas hensyn til.

Avhører Nikoline sier: *«Eller at man konstaterer at vedkommende har en utviklingshemming, men så blir de bare duret igjennom hele systemet.»*

Flere informanter mener at det må lages systemer for å fange opp utviklingshemmede. Dette er bakgrunn i antallet utviklingshemmede som soner i fengsel, og hvor utviklingshemmingen ikke er oppdaget.

Avhører Nikoline sier: *«Politiet må lage systemer for å fange opp disse her. Når vi sitter med kunnskap om hvor mange av disse som sitter i fengsel, og som ikke har fått ivaretatt sin rettssikkerhet. Det er jo mange som i beste fall skulle hatt lavere straff.»*

Koordinator Anna sier: *«Jeg tror vi må bli mye flinkere til å fange dem opp, altså med tanke på tilrettelagte avhør. Jeg tenker kanskje også på de mistenkte da. Det må være opplæring i førstelinjen. Altså de betjentene som er ute, de som får sakene. De må vite hva de skal se etter.»*

Avhørerne Roger og Nikoline uttrykker at de må jobbe med kunnskaper «der ute» hele tiden, i hele straffesakskjeden og på alle nivåene. Holdninger til fagfeltet forplanter seg fra ledelsesnivå og nedover til avhørere. Manglende prioriteringer til kompetanseheving av ansatte på området får konsekvenser.

Avhører Nikoline sier: *«Det starter hos politimesteren. Og hvis ikke politimesteren har interesse for fagfeltet eller har gode holdninger, så forplanter det seg helt ned til den som sitter og tar disse avhørene. De ansatte blir ikke sendt på seminarer om temaet. Det er et tydelig signal fra ledelsen om at vi ikke prioriterer dette her.»*

Rådgiver Eivind mener politiet, som jobber med mennesker, raskt bør kunne oppfatte at den de kommuniserer med har forståelsvansker. Når de fanger dette opp, eller får en mistanke om at personen har en utviklingshemming, bør de ta kontakt med barnehuset.

Rådgiver Eivind sier: *«Jeg tenker at noen ganger så kan du kanskje bli forvirret i møte med rusmisbrukere, fordi de fremstår som, og kan være, kognitivt svake. Det er litt de samme signalene du kan få. Hvis du får mistanke om at personen har utviklingshemming, så mener jeg at du skal styre kommunikasjonen videre via barnehuset.»*

Koordinator Anna viser til et eksempel hvor etterforsker som skulle foreta et avhør, fanget opp at den som skulle avhøres kunne være en særlig sårbar person. Etterforsker startet med å ta imot en anmeldelse, og kjente litt på at det var vanskelig å få til en god dialog. Hun lurte litt på hva hun skulle gjøre, og sa til personen at hun bare måtte ut og ta en telefon. Etterforsker tok da kontakt med en jurist, som satte etterforsker i kontakt med Anna. Da etterforsker ringte Anna fortalte hun at hadde en person der som skulle levere anmeldelse i en alvorlig sak, og at etterforsker følte at det kunne være snakk om en utviklingshemmet person. Deretter ble avhører med kompetanse på avhør av personer med utviklingshemming kontaktet, og de ble enige om å avslutte avhøret av personen, som fikk beskjed om at de skulle snakke videre på et kompetansesenter (barnehus). Anna sier at de fikk avrundet det på en god måte, samtidig som de fikk i gang videre prosess, når det ble fanget opp på denne måten.

Samtlige informanter uttrykker at antallet saker som omhandler personer med utviklingshemming er for få, og at dette vanskeliggjør at avhørere får tilstrekkelig trening på, og vedlikehold av, dette fagområdet. Avhører Roger sier de har vært opptatt av å få mengdetrening i avhør av utviklingshemmede, og at de nå har fått en del erfaring ved at politidistrikt ber om bistand til å foreta disse avhørene. I 2013 gikk de selv ut og sa til politidistriktene at de ønsket å få så mange anmodninger om bistand til avhør av utviklingshemmede som mulig, for å få samlet kompetansen. For dersom alle avhør av utviklingshemmede spres utover hele Norge, vil det bli få avhør per person, mener Roger. De har fått en del mengdetrening på disse avhørene nå. Avhørerne Nikoline og Roger forteller at når de startet med disse avhørene, så var det ikke så mange avhør som ble gjennomført på landsbasis, men at tallet går sakte oppover.

4.2.3 Vurdering av pålitelighet og troverdighet

Alle avhørerne forteller om saker hvor de mener den utviklingshemmedes manglende troverdighet har ført til henleggelse. To av informantene angir tydelig at saker det blir tatt ut tiltale i dersom personen ikke er utviklingshemmet, blir henlagte når personen er utviklingshemmet. Avhører Mattis sier at han har reagert på en del saker hvor det ikke er tatt ut tiltale, og forteller om en kvinne med utviklingshemming som var til avhør som fornærmet i en voldtektssak:

Avhører Mattis sier: «Et eksempel er en voldtektssak med en utviklingshemmet kvinne, hvor hun under avhør sa: «Men jeg sa nei! Jeg sa nei flere ganger». Den saken ble det ikke tatt ut tiltale i. Det kunne ikke bevises om hun sa ja eller nei. Så det går på troverdigheten. Man burde turt å tro på henne.

Og hadde det vært du [intervjuer] som hadde anmeldt en mann, og du hadde kommet til politiet og sagt «Men jeg sa nei flere ganger!», så tror jeg politiet hadde tatt ut tiltale.»

Rådgiver Eivind forteller også om en historie om en særlig sårbar kvinne i avhør, som han beskriver som «kandidat for diagnosen utviklingshemmet». Til tross for bevis i form av bilder og prøver, ble saken henlagt. Dette på bakgrunn av usikkerhet rundt kvinnens frivillighet.

Rådgiver Eivind sier: «En dame var til avhør vedrørende mistanke om vold og seksuell vold. Hun ble undersøkt ved overgrepsmottaket, og det ble tatt bilder og prøver. Politiet kom også til overgrepsmottaket. I avhør gjorde kvinnen rede for hendelsesforløpet veldig bra. Men saken ble henlagt. Påtale var enig med mannens forsvarer om at sexen hadde vært frivillig. Begrunnelsen var at hun tidligere hadde hatt frivillig sex med den mistenkte. Det er ubegripelig for meg. Den saken er horribel.»

På spørsmål om hva rådgiver Eivind tror er bakgrunnen for at saken ble henlagt, sier han:

«Jeg kan tenke meg at folk som ser og hører på henne opplever henne som litt ufordragelig. Litt sånn motbydelig type. Slik at det får frem noen holdninger hos de som lytter til saken hennes, og de kan tenke «Hva annet kan du forvente? Du ba om det.» Men fordi hun fremstår sånn, er det ei jente du ikke liker så lett.»

Rådgiver Eivind sier personer med utviklingshemming ikke lyver om hendelser de er utsatt for. De lyver seg ikke inn i saker, og vil kunne ha utfordringer med å forandre en forklaring for egen vinnings del.

Rådgiver Eivind sier: *«Du må være relativt kognitivt sterk for å ha opplevd noe, og så omskrive det til å passe forklaringen din, slik at du skal vinne på det. Så kognitivt sterke er ikke utviklingshemmede. De forteller det som de har opplevd, ut i fra sin evne til kommunikasjon.»*

Avhører Roger forteller om en sak som har vært omtalt i media. Saken handler om et barn med utviklingshemming som ble utsatt for overgrep av onkelen. I denne saken tiller retten liten vekt på det barnet forklarte, men onkelen ble dømt på bakgrunn av DNA-bevis.

Avhører Roger sier: *«For der står det jo at retten legger liten vekt på fornærmedes forklaring, eller om det sto ingen vekt på hennes forklaring. Og hun satt i avhør og fortalte, på sin måte, at hun ble utsatt for seksuelle overgrep fra onkelen sin. Forklaringen er jo på et lavt nivå, men jenta forteller om overgrep. Men retten velger å ikke legge vekt på det hun sier. De legger kun vekt på DNA-bevisene.»*

Avhørerne med spesialistkompetanse uttrykker at også barn kan oppleve å ikke bli trodd, men at førskolebarn ofte sier lite, og det derfor kan bli tynt å dømme noen på det grunnlaget. Videre kan dette også gjelde i vanlige voldtektsaker med voksne. Også der kan det være ord mot ord, hvor tvilen kan komme tiltalte til gode.

4.2.4 Holdninger og henleggelse

Flere informanter forteller om holdninger til personer med utviklingshemming som kan påvirke hvordan saken deres behandles i straffesakskjeden. Dette er holdninger som rådgiver Eivind sier kan henge sammen med både hvordan personer med utviklingshemming som gruppe kan bli sett på, og hvordan enkeltindivider under avhør kan påvirke tilhørerne. Verken personene med utviklingshemming eller andre protesterer på behandlingen, og Eivind sier at dette utgjør en fare for rettssikkerheten til utviklingshemmede fordi sakene ikke tas til retten. Det sender også et signal om at overgrep mot utviklingshemmede ikke prioriteres, og ikke straffefølges.

Rådgiver Eivind sier: *«Det er dårlige holdninger til utviklingshemmede i rettssystemet. Man vegrer seg for å ta disse sakene til retten. Ingen anker. Dermed får ikke politiet refs. Det skjer ingenting. Det er akkurat som om riksadvokaten bare gir etter for påtale i politiet, også kommer ikke sakene til retten.»*

Det betyr at selv om du blir anmeldt for overgrep mot utviklingshemmede, så spiller det ingen rolle, fordi det er trygt. Sakene blir bare henlagte.

Man tenker at det ikke er så farlig fordi utviklingshemmede selv ikke skjønner hva de har vært utsatt for, så det er ikke så skadelig likevel.

Det er ikke så farlig med disse folkene her. De roper jo ikke opp selv heller. Det står ikke på barrikadene og protesterer. Og det blir ikke medieomtale. Det blir bare stille. De slipper unna uten støy.»

Avhører Nikoline sier det har vært usikkerhet rundt hvordan man tilrettelegger for slike avhør. Da har det vært lettere å la være å ta dem. Hun uttrykker videre at det ofte har vært litt vanskelige saker å etterforske. Nikoline sier at det kanskje kan gå litt på holdninger, og at det er veldig lett å henlegge saken, fordi politiet tenker at de ikke kommer noen vei likevel. Hun forteller om en sak som omhandlet veldig alvorlige seksuelle overgrep med strafferamme på inntil 21 år, som ble liggende i flere år før den ble etterforsket.

Utviklingshemmedes måte å kommunisere på kan virke uvant for folk, og at dette kan få betydning for hvordan de blir oppfattet, sier flere informanter. Dette kan få følger for hvordan saken blir behandlet videre.

Avhører Nikoline sier: «Utviklingshemmede kan jo si mye som virker helt feil for andre folk. De kommer plutselig med kommentarer som bare gjør at folk tenker at «dette har du lagt opp til selv». De kan si ting som gjør at jurister ikke tør å ta ut tiltale, fordi de tenker at vedkommende kanskje ødelegger for egen sak. Men det handler om å forstå den utviklingshemmede og ha kompetanse på hvordan akkurat denne personen bruker å opptre. Og det krever litt å sette seg inn i.»

Avhører Nikoline sier saker med utviklingshemmede skiller seg fra andre saker, ved at den økte forståelsen som nå sees på en del områder om vold i nære relasjoner ikke ser ut for å gjelde denne gruppen. Selv om det kan være noen likhetstrekk med saker hvor kvinner uten utviklingshemming som er utsatt for vold, mener Nikoline at utviklingshemmede kvinner møter enda mindre forståelse.

Avhører Nikoline sier: «Når menn banker kvinner, så ser vi ofte at kvinnene faller tilbake til samme mann, eller en av samme kaliber. Vi har liksom anerkjent at sånn er det. Men det gjør vi ikke med utviklingshemmede. Da velger vi heller å ikke tro på dem. Det er en grunnleggende kunnskap som mangler i systemet.»

Avhører Mattis forteller at tiden etter avhøret kan sees som en utfordring i mange straffesaker, ikke bare i saker som omhandler utviklingshemmede. Likevel kan ventetiden vise seg å ramme utviklingshemmede og andre som regnes som særlig sårbare, spesielt hardt. Når saken påtaleavgjøres lang tid etter avhøret, kan påtalemyndighetene ha problemer med å treffe riktige avgjørelser. Mattis mener flere saker burde bringes for retten.

Avhører Mattis sier: «Det som er utfordrende er tiden etter avhøret. Da er det ingen frister som gjelder, og da kan det ta lang tid, vinter og vår før ting blir avgjort. Enten henlagt eller tatt ut siktelse. Det påvirker i høyeste grad saken, tenker jeg, for den skal påtaleavgjøres kanskje et halvt til et år etterpå. Da er det ikke så lett å gjenerindre hvordan ting var i avhøret. Og da har jo påtalemyndighetene en utfordring med å treffe de riktig. For jeg synes av og til at det er flere saker som burde vært bragt for retten som man velger å henlegge. Etter mitt skjønn saker hvor den fornærmede forteller om straffbare forhold på en, for deres måte, god måte. Men hvor det ikke er tydelig nok, og i hvert fall ikke et år etterpå, er det tydelig nok.»

Siden avhørene er tatt opp på lyd og bilde, mener Mattis at flere saker skulle vært bragt for retten, slik at retten selv kan vurdere troverdighetsspørsmålet. Dette sier også Mattis ville hatt en signaleffekt når det gjelder saker hvor personer med utviklingshemming er utsatt for lovbrudd.

Avhører Mattis sier: «Måten vi tar avhøret på, er jo dokumentert på lyd/bilde, så det kan spilles av i retten. Da kan jo retten selv vurdere om hvorvidt dette er troverdig eller ei. Og det skulle jeg ønske man hadde gjort i flere tilfeller, og bragt dem for retten. Fordi det gir signaler til samfunnet om at utviklingshemmede blir tatt på alvor når de velger å melde noe.»

Også rådgiver Eivind opplever at sakene blir henlagte for ofte, og at det blir gjort for lite i forsøket på å få dem til retten. Politiet kan tenke at det er andre eksterne instanser som må ta seg av saken, og at det ikke er en politisak. Eivind sier at det henlegges raskt i saker som omhandler utviklingshemmede.

Rådgiver Eivind sier: «De blir ikke tatt på alvor, de blir ikke trodd i forhold til det de forsøker å formidle. De blir misforstått, og man har en holdning om at her greier vi ikke å få frem noe, her er det ikke noe mer å få gjort. Her får andre instanser ta ansvar, dette er ingen sak for politiet. Her henlegger vi. Med minimalt med innsats, har jeg sett i mange saker.»

Man henlegger fort, altså, når det gjelder saker med utviklingshemmede. I løpet av de årene jeg har møtt slike saker, har kanskje det blitt domfellelse i et par-tre saker. Enormt lite domfellelser.»

Samlet sett uttrykker flere informanter at saker som omhandler lovbrudd mot personer med utviklingshemming henlegges for ofte, og at disse sakene skiller seg fra andre saker. Informantene trekker frem holdninger til personer med utviklingshemming som en mulig årsak til henleggelsene, men også at det kan handle om hvordan aktørene i strafferettspleien påvirkes av enkeltindividet under avhør.

4.3 Personer med utviklingshemming med status som mistenkt

Informantene forteller om ulik praksis når det gjelder avhør av personer med utviklingshemming som har status som mistenkte. Disse er som tidligere nevnt ikke omfattet av endringene i forskriften fra 2015. Alle informantene uttrykker at de tror endringer vil skje, og noen opplever at de bidrar til å i større grad enn tidligere legge til rette for disse avhørene.

At personer med utviklingshemming kan ha særlige utfordringer i møte med politiet, kan handle om at de vanlige rammene på politihuset kan medføre frykt og usikkerhet (i større grad enn for andre), og at kommunikasjonsvanskene i liten grad blir tatt hensyn til. Personen vil kanskje også i mindre grad enn andre være klar over hva han eller hun er mistenkt for, og i mindre grad skjønne den handlingen han eller hun skal ha gjort.

Rådgiver Eivind sier: «Rammene på politihuset kan være ekstremt skremmende. Det er en straff bare å komme til politihuset. Den utviklingshemmede blir redd, usikker på om han eller hun blir kastet i fengsel. De lurere på hva som skjer. Og de ser folk i uniform. Mistenkteavhør av sårbare eller muligens utviklingshemmede på et politihus med vanlige metoder hos politiet, er et overgrep mot den utviklingshemmede. Det er et overgrep mot personen, og det kan skje store feil med tanke på rettssikkerheten da.»

Avhører Nikoline sier at hun tror det ikke er så mange politidistrikt som bruker avhørere med kompetanse på personer med utviklingshemming i saker hvor vedkommende er mistenkt. «Jeg håper de bruker erfarne avhørere, men jeg vet ikke», sier hun. Det kan oppstå juridiske utfordringer i et slikt avhør, for eksempel at den utviklingshemmede ikke forstår konsekvensene av det han eller hun forteller, og dermed inkriminerer seg selv. At personer med utviklingshemming noen ganger later som de forstår alt, er utfordrende for politiet. Nikoline

forteller at det apparatet som er bygget opp rundt utviklingshemmede som er fornærmet i straffesaker, ikke er der for mistenkte. «Hvis det er noen som virkelig trenger oppfølging og at de ikke blir en overgriper senere, så er det jo han», sier Nikoline. Roger påpeker at å forebygge straffbare handlinger, er en av politiets viktigste oppgaver. Spørsmålet om barnehusene skal ha som oppgave å avhøre mistenkte med utviklingshemming er ikke avgjort.

Avhører Nikoline sier: *«Et av de argumentene jeg har hørt for at utviklingshemmede ikke skal inn på barnehusene, er at da blandes rollene, og barnehusene får en ny funksjon. Men det synes jeg er dårlige argumenter.»*

Avhører Roger sier at den samme tanken om tilrettelegging også må gjelde for unge som er mistenkt for seksuallovbrudd, og at å stoppe atferden er forebyggende politiarbeid. Han sier videre at det å ikke bruke ekspertisen på disse barna, det finnes det ikke gode argumenter for. Argumentene handler i så fall om ressurser.

Også rådgiver Johanna mener utviklingshemmede mistenkte bør avhøres på barnehus. Hun har opplevd at mistenkte har fått avhør på barnehuset, med begrunnelsen at det lå bedre til rette for oppfølging der.

Rådgiver Johanna sier: *«I tillegg håper jeg det etter hvert blir standard å bruke barnehusene til de som er mistenkt i en sak. Vi har fått en åpning for det hos oss, og har også fått forespørsel fra påtaleleder om å ta slike avhør på barnehuset. Argumentet fra avhørsleder var at det var lettere å få på plass noe hjelp til den mistenkte i etterkant, når avhøret ble tatt på barnehuset. Men jeg tenker at det også vil gjøre rettssikkerheten bedre for de i forhold til å få avhørere som i hvert fall har noe trening på, og forutsetninger for å få bistand til å forstå dem.»*

Også på barnehuset hvor rådgiver Eivind jobber som rådgiver blir det lagt til rette for at mistenkte med utviklingshemming kan komme til avhør. Hans oppfatning er at det er mange som tar kontakt med barnehuset og forhører seg om muligheten for å ta avhøret der. Eivind vet likevel om flere tilfeller av personer med tilleggsvansker, og spesielt utviklingshemmede, hvor de lokale politiansatte ikke har tatt kontakt med barnehuset. Da har avhøret blitt gjennomført på et lokalt politikammer, som vanlig politiavhør. Han mener det kan sees et skille ved om vedkommende fremstår som tydelig utviklingshemmet, eller har mer diffuse kjennetegn på sårbarhet. Diffuse tegn på utviklingshemming blir i mindre grad blir oppdaget.

Rådgiver Eivind har også blitt kontaktet for å gi råd i saker hvor utviklingshemmede er mistenkte, om hvordan avhøret kan gjennomføres på best mulig måte. Han uttrykker at politiet er mer bevisste når det foreligger en konkret diagnose, enn når det ikke gjør det. De som er udiagnostiserte kan ha like store utfordringer i kommunikasjonen, sier Eivind.

5.0 ANALYSE

I dette kapittelet drøftes funn og fortolkninger fra det empiriske datamaterialet i undersøkelsen. Kapittelet vil gå inn på hvordan aktører i strafferettspleien behandler og forstår den informasjonen som fremkommer i avhør av personer med utviklingshemming. Videre vil kapittelet også se på informantenes erfaringer med å tilrettelegge egen praksis og strafferettspleiens ivaretagelse av rettssikkerheten. Dette gjøres i lys av tidligere studier og teoretiske perspektiver. I en kunnskapsoppsummering gjort av Olsen et al. (2016) ble det konkludert med at det mangler forskning på flere områder når det gjelder utviklingshemmedes rettssikkerhet. Forskning på utviklingshemmedes møte med rettspleien finnes det dog noe forskning på. Denne forskningen viser at behandlingen personer med utviklingshemming får i rettspleien kan være vilkårlig, og at utviklingshemmingen kan forbli uoppdaget eller ikke hensyntatt gjennom hele prosessen. I disse tilfellene vil dette påvirke hvorvidt det gjøres tilrettelegginger, i hvilken grad det blir tilrettelagt, hvilken retts hjelp som gis underveis i saken og til slutt utfallet av denne (Olsen et al., 2016). Funnene i den inneværende studien gir ikke grunnlag for å trekke konklusjoner som er generaliserbare, men kan være et uttrykk for mulige problemer personer med utviklingshemming kan møte hos politiet.

Funnene blir presentert inn under temaene 5.1. *Kommunikasjon, troverdighet, holdninger og kunnskaper*, 5.2 *Systemnivå og personavhengighet* og 5.3 «*Men vil det holde i retten?*». Temaene er satt ut ifra et systematisk og analytisk arbeid, og fremstillingen kan bidra til å se helheten i de mest interessante funnene i studien.

5.1 Kommunikasjon, troverdighet, holdninger og kunnskaper

5.1.1 Å ha kommunikasjonsvansker og bli møtt med forståelsesproblemer hos politiet

Funn i studien indikerer at personer med utviklingshemming kan oppleve kommunikasjonsvansker i avhør. Videre viser studien at aktørene i strafferettspleien kan ha forståelsesproblemer i møte med utviklingshemmede. Å forsøke å forstå hva et annet menneske tenker og føler, innebærer å tolke de ytre tegnene (atferd, kroppsholdning, gestikulering, mimikk) og de verbale ytringene (semantikk, syntaks, toneleie, latens). Ut i fra disse tolkningene, forsøker vi å dra slutninger om hva som skjer i deres indre prosesser. Dette kalles

sosial persepsjon eller «andre-persepsjon» (Pronin, 2002; Epley, 2014). Når man gjør slike tolkninger, er det ofte ut fra en grunnleggende og ubevisst antakelse om at det er et samsvar mellom personens mentale (indre) tilstand og personens (ytre) handlinger. Et eksempel kan være det å forsøke å tolke om det en person forteller under avhør er pålitelig og troverdig, ut fra hva vedkommende sier og hvordan han eller hun ter seg. Dette kan være en lite nøyaktig tolkning, og kan føre til såkalte «correspondence bias», eller «samsvarsfeil» (Pronin et al.; 2002; Epley, 2014). Det vil for eksempel si at dersom en person i sin verbale eller nonverbale kommunikasjon gjør eller sier noe som etter vår oppfatning bekrefter eller avkrefter en antagelse vi har, så kan vi feilaktig slutte at dette er et uttrykk for hva vedkommende faktisk tenker og føler. Vi kan også gjøre en feilaktig slutning om hva han eller hun forstår av det vi sier eller gjør. Det siste er av stor betydning i møte med personer med utviklingshemming, der kommunikasjonsutfordringene kan skape grobunn for misforståelser og feiltolkninger. Dette påpeker avhører Mattis:

«Og det kan jo faktisk være et problem eller en utfordring, å vite at de faktisk har forstått. Og av og til får vi ikke vite det heller.»

Mattis refererer kanskje først og fremst til om personen klarer å gjengi, etter egne forutsetninger, det han eller hun har hørt Mattis si. Deretter vil Mattis gjøre seg opp en formening om denne gjengivelsen er en ren speiling (uten prosessering og forståelse) av det personen har hørt ham si, eller om personen har bearbeidet informasjonen i Mattis sitt utsagn og forstått dette korrekt. Den oppfatningen Mattis gjør seg, vil være preget av hans egne tolkninger. Dette kan, som han selv sier, noen ganger være en umulig oppgave. Vi kan ikke med sikkerhet vite om vedkommende svarer på det vi faktisk har spurt om eller på det vedkommende tror vi har spurt om.

Også for trente avhørere vil det å tolke andres forståelse kunne være en utfordring. Rådgiver Eivind forteller om slike feiltolkninger han har observert under avhør:

«De snakker rundt hverandre. De snakker på to ulike nivåer. De misforstår hverandre. Den avhørte kan svare på andre ting enn det avhører tror de snakker om.»

Vår evne til å fortolke og resonnerer rundt hva andre tenker, skjer så raskt at vi knapt merker at det skjer, og for raskt til at vi skjønner at vi bør ta en pause og undersøke om antakelsene våre stemmer (Epley, 2014). At det kan foreligge normative forventninger til hvordan personer skal oppføre seg (Rose, Nadler & Clark, 2006), kan føre til at mottakere (som i dette tilfellet er avhørere og andre aktører i strafferettspleien) kan miste «det indre kompasset» når det gjelder

å tolke det de ser inn i de vanlige skriptene (Epley, 2014). Forklaringer som trigger affektive reaksjoner hos tilhørerne vil kunne ha innvirkning på utfallet av saken (Erez & Tontodonato, 1990). Mennesker har alltid avslørt sine innerste tanker gjennom kroppsspråk og verbale uttrykk, men de har også lært seg å skjule uttrykk («cues») for å villede andre, ved å presentere en fasade eller bevisst mislede den andre parten (Epley, 2014). Epley uttrykker at når vi har få «cues» og dermed lite å gå etter, må vi gjette oss frem til hva som er den andres tilstand. Når vi har lite å gå etter vil forsøkene på perspektivtaking oftere føre til at vår feilaktige vurdering forsterkes, enn at vi er mer treffsikre. I avhør av personer med utviklingshemming vil «samsvarsfeil» kunne være en utfordring dersom personen viser «cues» som er vanskelig å tolke. For den som avhøres vil det være en mulighet for at han eller hun heller ikke kjenner igjen eget reaksjonsmønster, fordi situasjonen er så uvanlig at vedkommende ikke har erfaring med å håndtere tilsvarende, eller fordi vedkommende ikke har en bevissthet rundt egne reaksjonsmønster.

Rådgiver Eivind beskrev en avhørssituasjon på følgende måte:

«En utviklingshemmet gjentok og gjentok til slutt det avhører sa, fordi han trodde at han ikke ble trodd. Avhører misforsto hans måte å formidle forløpet på. Dette førte til full forvirring for mannen. Avhører lyttet ikke til det mannen sa. Det er helt utrolig, hvor feil det kan bli.»

I denne situasjonen tolket Eivind den avhørtes gjentakelser dithen at dette skjedde fordi han ikke ble trodd. Dette gjorde han sannsynligvis ut i fra den avhørtes verbale uttrykk og kroppsspråk. I tillegg gjorde Eivind observasjoner av avhører og hans eller hennes prestasjoner, herunder evnen til å tolke den avhørte. Til tross for at Eivinds beskrivelser av egne tolkninger synes som konklusjoner, sier han:

«Dette blir jo å prøve og beskrive en innsikt hos mennesker som har svak forståelseevne kognitivt, og det er veldig vanskelig å sette seg inn i hvordan oppfattelsene til disse er.»

For personer som har problemer med reseptiv forståelse og ekspressivt ordforråd, vil det kunne føre til åpenbare utfordringer når de skal forklare seg om hendelser (Nation, 2011). Det kan også nevnes at når personer ikke har referanser og assosiasjoner knyttet til ord som «seksuelle overgrep», vil vedkommende nødvendigvis heller ikke kunne gjøre seg antakelser rundt hva begrepene dreier seg om. Det kan nevnes at de samiske språkene heller ikke har tilstrekkelige begreper, noe forskning har vist medfører underrapportering (Eriksen, 2017; Øverli, Bergman & Finstad, 2017).

5.1.2 «De sier kanskje mye rart og gjør mye rart»

Informantene i studien uttrykker at det må foreligge en underrapportering når det gjelder vold og overgrep mot personer med utviklingshemming, og at de er overrasket over at så få saker kommer inn til politiet. Enkelte av informantene ser dette som et problem som starter allerede i tjenesteapparatet.

Avhører Roger sier: *«Hvis et barn forteller om vold hjemme, så kommer det anmeldelse til oss. Hvis en utviklingshemmet forteller at han eller hun blir slått hjemme, så kommer det ingen anmeldelse. De må nok ha mye sterkere indikasjoner på at noe har skjedd.»* En undersøkelse Dagbladet gjorde i 2010 viste at det hørte til unntakene at norske kommuner gikk til politiet ved mistanke om overgrep mot utviklingshemmede (Ergo, 2010). Så sent som i 2017 viste en undersøkelse gjort av NOVA at kun 35 % av kommunene hadde tilstrekkelige varslingsrutiner (Vislie & Gundersen, 2017).

Avhører Nikoline sier: *«De [utviklingshemmede] har en spesiell atferd, og de sier kanskje mye rart og gjør mye rart. Mye er unaturlig. Så når de blir utsatt for overgrep, så blir det vanskelig å oppdage oppi alt det rare.»*

Enkelte trekk ved utviklingshemmingen kan overskygge tegn og symptomer på at utviklingshemmede utsettes for lovbrudd, og medføre at en del saker aldri når strafferettspleien. Stereotypier om utviklingshemming kan medføre at bare det å ha diagnosen «psykisk utviklingshemmet» implisitt kan gjøre at folk flest, profesjonelle hjelpere og politiet feiltolker symptomer og tegn på overgrep som uttrykk for personens utviklingshemming. Dette vil i så fall være samsvarende med for eksempel undersøkelsen til Stobbs og Kebbe (2003), hvor personer med lærevansker ble vurdert til å være mindre kompetente, troverdige og nøyaktige. Noen av informantene mener dette kan forklare manglende avdekking og melding. Flere faktorer i tjenesteapparatets håndtering av mistanke om lovbrudd kan påvirke vurderinger om hvorvidt saker meldes til politiet, og manglende kunnskaper og rutiner trekkes også frem av informantene. Stereotypier kan utgjøre en utfordring for rettssikkerheten (Wessel et al., 2006). Voksne personer med utviklingshemming har vært ansett som ikke-seksuelle mennesker, eller personer som vanskelig kunne sees som seksualobjekt for noen (både i kraft av ytre tegn og fungering). Det kan i så måte bli en dobbel utfordring for folk å tenke seg disse som utsatt, særlig begått av personer uten utviklingshemming.

Attribusjon refererer til vår tilbøyelighet til å årsaksforklare hendelser i våre omgivelser (Kelley & Michela, 1980). Vi kan for eksempel tenke at årsaken til at en person gjør det dårlig på eksamen skyldes at vedkommende ikke er intelligent nok, eller at en som gjør det bra på eksamen bare hadde flaks. Dette er eksempler på indre og ytre attribusjon. Vi attribuerer årsaken til resultat på eksamen som henholdsvis en indre egenskap (manglende evner) eller en ytre omstendighet (flaks). Som gruppe tenderer mennesket til å begå visse attribusjonsfeil. Den fundamentale attribusjonsfeilen er tendensen til å overdrive betydningen av personlige (indre) egenskaper og samtidig undervurdere betydningen av ytre omstendigheter, når man søker å forklare en persons tilstand eller atferd. Attribusjonsfeilen kan sies å være likt distribuert blant lekfolk, fagfolk og aktører i rettspleien. Dette kan utgjøre et rettssikkerhetsproblem for utsatte uten kognitive funksjonsnedsettelse (Wessel et al., 2006). Deres forklaringer kan riktignok underkjennes som lite pålitelige eller troverdige, men de har i hvert fall stort sett forutsetninger for å forklare seg tilstrekkelig. For personer med utviklingshemming kan det sies å være en ytterligere forhøyet risiko for å underkjennes og møtes av attribusjonsfeil, da de i tillegg til sine kognitive vansker er like (muligens mer) utsatt for mulige konsekvenser av både manglende kunnskap og tilstedeværelsen av attribusjonsfeil i samfunnet. De risikerer at deres fortellinger underkjennes, både fordi de er utsatt og fordi de har en utviklingshemming. Forklaringer som trigger affektive reaksjoner hos tilhørerne vil kunne ha en betydelig innvirkning på hvordan informasjonen håndteres (Erez & Tontodonato, 1990). Således kan informantenes hypoteser om at det profesjonelle hjelpeapparatet påvirkes av attribusjonsfeil, være mulige faktorer som bidrar til manglende rapportering av saker. Økt bevissthet rundt en mulig underkjennelse av utviklingshemmedes forklaringer hos hjelpere vil kanskje ikke bedres gjennom rutiner alene, men bør sees på som et større kompetansehevingspotensial i arbeidet med forebygging av overgrep.

5.1.3 Uvanlige forklaringer fra sjeldne «besøkende»

Undersøkelsen viser at informantene opplever at aktørene i strafferettspleien mangler kunnskaper om personer med utviklingshemming. Dette gir seg utslag blant annet i rettsaktørene vurderinger av utviklingshemmedes forklaringer, som igjen kan føre til at personene oppfattes som upålitelige eller ikke troverdige vitner. Flere av informantene gir eksempler fra saker de har vært direkte involverte i, som har blitt henlagte. Et sitat fra rådgiver

Eivind viser at dette kan omhandle både manglende kunnskaper om hvordan personer med utviklingshemming uttrykker seg, og holdninger til forklaringene deres.

Rådgiver Eivind sier: *«De blir ikke tatt på alvor, de blir ikke trodd i forhold til det de forsøker å formidle. De blir misforstått, og man har en holdning om at her greier vi ikke å få frem noe, her er det ikke noe mer å få gjort. Her får andre instanser ta ansvar, dette er ingen sak for politiet. Her henlegger vi. Med minimalt med innsats, har jeg sett i mange saker.»*

Personer med utviklingshemming vil kunne oppleve utfordringer i varierende grad under avhør. Med god tilrettelegging vil forklaringen optimaliseres, men utfordringene som er knyttet til den kognitive funksjonsnedsettelsen er stabile. Problemer med å formulere seg og gi relevante svar vil påvirke enhver samtale (Finlay & Antaki 2012), men kan påvirkes ytterligere av stress og ukjente situasjoner. Et avhør vil kunne representere en slik ukjent situasjon. Forklaringen vil dermed kunne variere ut ifra blant annet kontekst, emne og fasilitering (Claes et al., 2012). Det har blitt stilt spørsmålsteget ved om personer med utviklingshemming er i stand til å gi utfyllende beskrivelser i kommunikasjonssituasjoner som preges av spørsmål/svar på grunn av deres kognitive og kommunikative begrensninger (Corby, Taggart & Cousins, 2015).

Det kan være et misforhold mellom det som av informantene oppleves som standarder og krav hos aktørene i strafferettspleien, og utviklingshemmedes forutsetninger for å forklare seg. Tiltak for å styrke den utviklingshemmedes forklaring gjennom metodikk, tilrettelegging og fasilitering, kan synes å ikke redusere gapet tilstrekkelig. En av informantene sier *«Du må ha litt rom for forståelse, og tenke helheten rundt personen og forklaringen»*. «Rom for forståelse» vil her kunne omhandle at aktørene må strekke seg for å forstå, gjennom å ikke diskreditere forklaringer som kan ha noen uvanlige vandringer i tid og kronologi, og forstå assosiasjoner som en måte å fortelle på, og ikke tas til inntekt for upålitelighet.

5.1.4 Uvanlige reaksjoner på uvanlige hendelser

Flere eksperimentelle studier viser hvordan følelsesmessige uttrykk hos den fornærmede kan påvirke tilhørere (både politifolk og legfolk), og hvordan dette kan få juridiske konsekvenser (Rose, Nadler & Clark, 2006; Wessel et al., 2006; Bollingmo et al., 2008).

En av informantene forteller om et avhør av en kvinne som var utsatt for vold og seksuelle overgrep: *«Jeg kan tenke meg at folk som ser og hører på henne opplever henne som litt*

ufordragelig. Litt sånn motbydelig type. Slik at det får frem noen holdninger hos de som lytter til saken hennes, og de kan tenke 'Hva annet kan du forvente? Du ba om det.' Men fordi hun fremstår sånn, er det ei jente du ikke liker så lett.»

Fornærmede som i liten grad uttrykker følelser som samsvarer med alvorlighetsgraden av det de har vært utsatt for, kan fremstå som mindre troverdige og motta mindre sympati. Det samme gjelder personer som oppfattes å fremstå på andre måter enn den man forventer, gitt kontekst og den bakenforliggende hendelse vedkommende er der for. Den fundamentale attribusjonsfeilen er tendensen til å overdrive betydningen av personlighet og samtidig underslå betydningen av ytre omstendigheter, når man søker å forklare en persons tilstand eller atferd (Pronin et al., 2002). Det er denne slutningsfeilen som ligger til grunn for såkalt «victim blaming», det vil si når vi «skylder på offeret» og antar at for eksempel volds- eller overgrepsofsatte har seg selv å takke for det de har blitt utsatt for. Dette kan være en potensiell slutningsfeil i vold- og overgrepssaker generelt, men risikoen for at den begås kan sies å øke med fraværet av forventet respons (for eksempel normative overgrepssreaksjoner) eller tilstedeværelsen av ikke-forventede responser (for eksempel ikke-normativ atferd). I undersøkelsen gjort av Bollingmo et al., (2008) skriver forfatterne at det kanskje er litt foruroligende at troverdighetsvurderinger av erfarne politifolk styres av samme sosiale stereotyper som hos ikke-profesjonelle.

Det kan sies å være en svakhet ved nevnte undersøkelser at de ikke er gjort av reelle kriminalitetsutsatte, og ikke gjort av virkelige saker. Videre kan det argumenteres for at det er en ytterligere svakhet at undersøkelsene ikke er gjort av personer med utviklingshemming som forklarer seg. Imidlertid er det grunn til å spørre om undersøkelsene eventuelt ville vist andre resultater dersom de var gjort med personer med utviklingshemming. Dersom man legger til grunn at det foreligger underliggende normative forventninger til hvordan ofre skal oppføre seg og vise følelser, vil det kunne påstås at enkelte personer med utviklingshemming eller utviklingsforstyrrelser kan ha en utfordring. Utviklingen til personer med autismespekterforstyrrelser vil ofte være begrenset på en del sosiale områder som også vil ha betydning for kommunikasjonsprofilen. Dette kan være manglende gester og mimikk, atypisk eller manglende blikkontakt og forsinket eller manglende alternering/felles oppmerksomhet (Øzerk & Øzerk, 2013). Noen studier har vist at personer med autismespekterforstyrrelser skanner ansiktuttrykk på en annen måte, og kan lese og fortolke disse annerledes (Celani et al., 1999; Pelphrey et al., 2002), som vil kunne påvirke den gjensidige kommunikasjonen. I undersøkelsen gjort at Stobbs & Kebbe (2003) fremkom det at jurymedlemmer som var blitt

orientert om en persons lærevansker vurderte ham som mindre kompetent, mindre troverdig og mindre nøyaktig enn jurymedlemmer som ikke hadde fått denne informasjonen gjorde.

5.1.5 Kunnskapsbrist eller fordommer?

Førstelinjen i politiet har vanligvis ikke omfattende skolering eller praktisk erfaring med personer med utviklingshemming. De kan dermed ha begrenset kunnskap og kompetanse på å identifisere utviklingshemmingen eller å håndtere denne på en adekvat måte, som igjen kan føre til en ubevisst forskjellsbehandling av personer med utviklingshemming som mulig aktører i en straffesak. I NOU 2016:17 beskrives at politi og rettsapparat mangler kompetanse på hvordan utviklingshemmede kan og bør ivaretas i straffeprosessen, hvilket fører til at de får en dårligere rettssikkerhetssituasjon enn andre (s.177). Samme NOU viser til nedprioriteringer av saker som omhandler utviklingshemmede: «*Studier fra Sverige viser at politiet nedprioriterer saker der utviklingshemmede er offer for lovbrudd. Dette er i tråd med studier fra Nordlandsforskning om utviklingshemmede som har vært utsatt for seksuelle overgrep. Forskningen viser at politi og påtalemyndigheter er tilbakeholdne med å vektlegge utviklingshemmedes vitneutsagn*» (NOU 2016:17, s.177).

Enkelte av informantene sier at det kan være holdninger til at overgrep mot utviklingshemmede ikke er så skadelig for dem, og at det kan handle om grunnleggende kunnskapsmangler i systemet som kan føre til nedprioriteringer. En informant sier: «*Man tenker at det ikke er så farlig fordi utviklingshemmede selv ikke skjønner hva de har vært utsatt for, så det er ikke så skadelig likevel*». En annen informant sier: «*Når menn banker kvinner, så ser vi ofte at kvinnene faller tilbake til samme mann, eller en av samme kaliber. Vi har liksom anerkjent at sånn er det. Men det gjør vi ikke med utviklingshemmede. Da velger vi heller å ikke tro på dem. Det er en grunnleggende kunnskap som mangler i systemet.*» Selv om man skal vise varsomhet med å overføre påståtte nedprioriteringer av saker som omhandler utviklingshemmede i Sverige til norske forhold, kan det påstås å være et område som ikke bør oversees.

Personer med utviklingshemming står fortsatt utenfor mange områder i samfunnet, som arbeidsliv, utdanning og boligmarked (Wendelborg & Tøssebro, 2014). Negative holdninger, oppfatninger og stereotypier om personer med funksjonsnedsettelse kan sies å fremdeles eksistere. I stor grad handler dette om begrenset kunnskap, informasjon og kontakt med personene (Daruwalla & Darcy, 2005; Modell & Cropp, 2007). Personer med

utviklingshemming kan bryte normalitetsforståelsen, og denne forståelsen kan ofte synes å være snever. Man kan argumentere for at politifolk er som folk flest; de kan forholdsvis lite om hva utviklingshemming er, hvordan ulike typer utviklingshemninger kommer til uttrykk, og hvilke særlige behov vedkommende har i rettspleien. Det er rimelig å anta at de påvirkes av de samme normative oppfatninger, stereotyper og forventninger til «adekvat» uttrykk og atferd som lekfolk flest (Rose, Nadler & Clark, 2006; Wessel et al., 2006; Bollingmo et al., 2008), men at konsekvensene av disse blir langt større når de forekommer hos aktører i strafferettspleien. Dette kan bidra til at personer med utviklingshemming, enten de er fornærmede eller gjerningspersoner, får en dårligere rettsikkerhetssituasjon enn andre gjennom hele rettssystemet.

5.2 Systemnivå og personavhengighet

5.2.1 «Nå er det et must». Endringer på systemnivå.

Det er gjort endringer i lovverket siste årene (Justis- og beredskapsdepartementet, 2015) som kan sies å ha ført til ny praksis i positiv retning for utviklingshemmede. Informantene trekker frem forskriften fra 2015 som avgjørende for bedre tilrettelegging, og ikke minst at fornærmede og vitner med utviklingshemming får tilrettelagte avhør med påfølgende oppfølging. Et eksempel på dette er rådgiver Johannas uttalelse: *«Jeg merker jo veldig forskjell fra vi fikk de nye retningslinjene hvor det er lagt en del føringer i forhold til at det skal for eksempel være samrådsmøte i forkant av avhørene. Og da er det noe jeg bare kan ta som et utgangspunkt og kalle inn til i de sakene hvor det er utviklingshemmede. Og da er det ingen som stiller spørsmål ved det lengre, da bare finner vi en dato og legger opp til det.»*

At ingen stiller spørsmål ved at det innkalles til samrådsmøter kan sees på som at prosessen er forenklet gjennom standardisering av forberedelsene. Samrådsmøter har vært en anbefalt praksis i forberedelser til avhør av utviklingshemmede, men kan ha vært ansett som valgfri praksis. Det samme gjelder utviklingshemmedes tidligere mulighet, men nå rettighet, til å avhøres av særlig skikkede personer. Avhørerne Nikoline og Roger uttrykker at den nye forskriften og videreutdanningen ved Politihøgskolen har ført til noe større bevissthet rundt utviklingshemmede. Nikoline sier: *«Det er en kombinasjon av utdannelsen og forskriften. At da er liksom valgfaget borte. Nå er det et must. Så at du fikk med en tidsfrist og at det har blitt en utdanning, tror jeg nok har hjulpet.»*

I likhet med rådgiver Johanna viser avhører Nikoline til endringer på systemnivå som en viktig faktor når det gjelder å prioritere oppgaver knyttet til personer med utviklingshemming. Videreutdanningen på Politihøgskolen kan sees på som et godt grunnlag for å starte den mengdetreningen avhører Roger og avhører Nikoline etterlyste, og som i størst grad ligger til grunn for kvaliteten på den enkelte avhørers metodikk.

«Tid og ressurser» er faktorer flere av informantene trekker frem som slår negativt ut der saker er ressurskrevende, og at de oppgavene som ikke er lovpålagte, blir prioritert bort. Tidsfrister i saker som omhandler personer med utviklingshemming blir trukket frem som en positiv lovendring i den forstand at tidsfristen øker bevisstheten, og bidrar til at saker kommer raskt inn. At sakene kommer raskt inn vil kunne ha flere positive konsekvenser. For personer med utviklingshemming vil dette kunne ha en særlig positiv virkning. Informasjonsgjenkalling er en av de prosessene personer med utviklingshemming kan ha vansker med når de skal avlegge forklaring (Bull 2010; Milne & Bull, 2001), og hvor lang perioden fra hendelse til avhør er, vil kunne bli avgjørende. Ved for lang ventetid beskriver avhører Mattis at *«ting blir forrykket i minnet, at det kommer bakover i køen av minner»*. Eivind beskriver prosessen i avhør som følger: *«De må bli satt tilbake til hendelsen. Og de må bli minnet på hendelsen. For det kan ha skjedd flere overgrep i ettertid. Noen blir utsatt for gjentakende overgrep uten at de vet det selv.»* Forskning har vist at personer med utviklingshemming ikke har større tilbøyelighet til å fabrikere eller forvrengte informasjon enn andre (Gudjonsson & Clare, 1995), men gjenkallingen av detaljer kan være vanskelig for dem.

Når det gjelder tidsperspektivet fra hendelse til avhør, er også det at sakene blir meldt for sent til politiet en utfordring som trekkes fram av avhørerne. Roger sier: *«Sakene kommer rett og slett inn for sent til politiet. Det er vanskelig å bevismessig håndtere da.»* Dermed kan feil håndtering i hjelpeapparatet og manglende systemer og tidsfrister sies å utgjøre en stor utfordring. Avhørerne med spesialkompetanse uttrykker at de har erfart at hjelpere vegrer seg for å melde saker. Det skaper uro på arbeidsplassen, og hjelperne er usikre på om å melde mistanken kan gjøre mer skade enn nytte. I tillegg har avhørerne erfart at også de som står personen nær kan avfeie mistanken, og stille større spørsmålstegn ved hans eller hennes troverdighet, enn ved andres. Avhører Nikoline sier *«Jeg har opplevd flere ganger at de stiller litt tvil om det som blir sagt. At de bruker å lyve, hun har sikkert sagt sånn før, og at de tenker at nei, det er sikkert ikke noe i det her.»*

I 2014 publiserte Barne- ungdoms- og familiedirektoratet en veileder og retningslinjer for håndtering av mistanke om overgrep mot personer med utviklingshemming (Bufdir, 2014).

Denne skulle ideelt sett vært tatt i bruk av alle landets kommuner. I 2017 ble det publisert en studie av Vislie & Gundersen som viste at kun 35 % av kommunene hadde skriftliggjorte varslings- og rapporteringsrutiner som rettet seg mot risikoutsatte voksne. Studien viste også at det å ha varslings- og rapporteringssystemer i kommunene ikke er tilstrekkelig for at de tas aktivt i bruk av de ansatte (Vislie & Gundersen, 2017). Dermed kan det være betimelig å se på hvordan manglende implementering av varslingsrutiner får direkte konsekvenser først og fremst for personene som er utsatt, men også for politiets arbeid i de sakene som meldes.

5.2.2 Mistenkte avhørt uten tilrettelegging

Når det gjelder mistenkte med utviklingshemming, uttrykker flere informanter at det må skje endringer i strafferettspleien. Dagens praksis er for personavhengig, og dette utgjør en fare for rettssikkerheten for denne gruppen. Koordinator Anna sier: *«Du må på en måte brenne litt for det du gjør, og legge inn en ekstra effort. Og det er kanskje ikke et fagfelt alle har kjempeinteresse for. Vi må bli flinkere til å fange dem opp. Også mistenkte.»*

Koordinator Anna uttrykker at det kan forekomme at personer med utviklingshemming blir avhørt uten at de blir behandlet som særlig sårbare. *«Juristene må fange det opp. Hvis de merker at 'her kan det være noe', så må de stille de rette spørsmålene og finne ut av det her. Folk som har lett utviklingshemming kan bli avhørt uten at vi får beskjed om det. For hvis de gjør greit rede for seg, så tror jeg kanskje ikke alltid vi tenker i de baner.»*

Koordinator Anna sier at i disse sakene er personene med utviklingshemming avhengige av å møte på folk som brenner for det de gjør, og som legger inn en ekstra innsats («effort»), noe som indikerer at informanten kan oppleve at fagfeltet kan være preget av manglende interesse. Avhører Nikoline og avhører Roger uttrykker at det er utfordrende å fange opp personer som er i gråsonen. Her vises det kanskje også til personer med differensialdiagnoser, hvor politiet skjønner at personen kan ha en funksjonsnedsettelse, men ikke oppdager hvilken. I likhet med Anna tror Nikoline og Roger at saker hvor utviklingshemmede er mistenkte i straffesaker, behandles videre uten at dette tas hensyn til, selv om mistanken om utviklingshemming er sterk. Både koordinator og avhørere anbefaler at politiet må lage systemer for å fange opp utviklingshemmede. Det er nå ti år siden Søndena, Rasmussen, Palmstierna & Nøttestad (2008) publiserte sin undersøkelse der de fastslo at blant utviklingshemmede innsatte i norske fengsler var utviklingshemmingen ikke oppdaget av strafferettspleien. Avhører Nikoline sier:

«Politiet må lage systemer for å fange opp disse her. Når vi sitter med kunnskap om hvor mange av disse som sitter i fengsel, og som ikke har fått ivaretatt sin rettssikkerhet. Det er jo mange som i beste fall skulle hatt lavere straff.»

Kravet om tilregnelighet og subjektiv skyld er til stede i de fleste siviliserte lands rettssystemer. Etter forarbeidene til straffeloven er preventive hensyn og forebygging av lovbrudd fremtredende. Det gis en adgang til å redusere straffen til personer med utviklingshemming (eller det straffeloven betegner som «psykisk utviklingshemming»). «Når vi har en adgang til å sette ned straffen for de med lettere psykisk utviklingshemming, er dette fordi slike preventive hensyn ikke gjør seg gjeldende med samme styrke overfor denne gruppen lovovertreder» (Søndena & Spro, 2016, s. 505-506). For å unngå at feil som manglende identifisering, tilrettelegging og eventuelle justisfeil på bakgrunn av disse følger personen gjennom flere ledd i strafferettspleien, er det viktig å fange opp utviklingshemmingen tidlig. Koordinator Anna sier: *«Det må være opplæring i førstelinjen. Altså de betjentene som er ute, de som får sakene. De må vite hva de skal se etter.»*

Avhører Roger, avhører Nikoline og koordinator Anna uttrykker at systemer for å fange opp utviklingshemming må utarbeides, og at dette bør være mulig å gjennomføre. utfordringer førstelinjen kan møte i akutte situasjoner hvor slike vurderinger ikke prioriteres, eller saker hvor det er vanskelig å fastslå om vedkommende er ruset og/eller utviklingshemmet er åpenbare, men behandles ikke videre i undersøkelsen. Rådgiver Eivind uttrykker at en del personer med utviklingshemming kanskje ikke er klar over hva de er mistenkte for, eller skjønner den handlingen de skal ha gjort. Han mener utviklingshemmede kan mangle den kunnskapen. Rådgiver Eivind sier videre: *«Mistenkteavhør av sårbare eller muligens utviklingshemmede på et politihus med vanlige metoder hos politiet, er et overgrep mot den utviklingshemmede. Det er et overgrep mot personen, og det kan skje store feil med tanke på rettssikkerheten da.»*

5.2.3 Vurdering av diagnoser og tiltro til metodikk

Avhørerne uttrykte at de kunne erfare en diskrepans mellom hvordan personer med utviklingshemming presterte i avhørssituasjonen og det de hadde forventet av vedkommende basert på informasjon de på forhånd hadde fått fra personens nærstående andre (det vil si familie eller ansatte). Det kunne oppleves å få mer informasjon fra personen enn det politiet hadde fått forespeilet at vedkommende ville være i stand til å gi, ut fra sitt kognitive funksjonsnivå: *«Som*

regel holder de mye lengre enn jeg på forhånd tror. Andre sier at vedkommende ikke kommer til å snakke, også snakker hun kjempemasse». Det kunne også omfatte lengre oppmerksomhetsspenn når personen fortalte om den aktuelle hendelsen som lå til grunn for avhøret. En tolkning man skal vise varsomhet med, er at bedre ytelse enn forventet er en konsekvens av avhørsmetoder eller fasilitering. Dersom en slik fortolkning skulle være gyldig, burde man kunne operasjonalisere de fasiliterende faktorene i avhørsmetodikken. En slik tydelig operasjonalisering fremkom ikke i de aktuelle intervjuene, noe som kan være en svakhet ved selve intervjuet (for eksempel at informantene ikke ble tilstrekkelig bedt om å utdype hva de trodde medførte den høyere ytelsen). Det finnes heller ikke forskning som støtter en slik tolkning. Imidlertid kan en alternativ forklaring være at informantene i dette ga uttrykk for en ubevisst positiv innstilling knyttet til tiltro til avhørsmetodikken per se og/eller til egenskaper for å fremme kommunikasjon hos andre.

Faktorer som ‘social desirability bias’ (ubevisst ønske om å ha evner og egenskaper som anses som sosialt ønskelig) og attribusjonsfeil (feilslutninger knyttet til årsakssammenhenger), kan være mulige forklaringer på dette. Med hensyn til sistnevnte, ville det kunne være at avhørere tilskriver den oppfattede ytelsen hos den avhørte til egne kvaliteter, mens det i realiteten kan handle om andre faktorer. I verste fall kan det tenkes at den avhørte føler seg presset (for eksempel på grunn av autoritetsfrykt) til å yte over evne, eller reagere på måter som er uvanlig for ham/henne å være. Her kan det være ulike mekanismer som slår inn. Selve situasjonen kan være skremmende og uvant, og maktasymmetrien mellom den som avhøres og den som avhører kan oppleves som overveldende (Linell & Luckmann, 1991). Personer med utviklingshemming som er klar over sine kognitive begrensninger kan dermed anstrenge seg for å kompensere eller skjule begrensningene. De kan også ha et ønske om å «please» politiet, og komme dem i møte ved å svare på spørsmål og vise samarbeidsvilje. I dette ligger det også en risiko ved at de kan tilstå lovbrudd de ikke har begått.

Ut i fra forskning på utviklingshemming og kommunikasjon vil personer med utviklingshemming kunne ha ulik reseptiv forståelse i kjente og ukjente situasjoner. Dette vil videre kunne ha den effekten at de yter mindre under avhør enn det de gjør i kjente omgivelser (Casella, 2004). Dette er i samsvar med Bull (2010) og Milne og Bull (2001) som beskriver hvordan personer med utviklingshemming kan mangle strategier for å håndtere nye situasjoner. En konsekvens av dette vil være at de håndterer samtaler utenfor den vante arenaen dårlig. Bull (2010) viser til at stressnivået øker og påvirker muligheten til å fremkalle minner som gir detaljerte beskrivelser til rettslig bruk.

Imidlertid finnes det forskning som synliggjør viktige faktorer for å kunne optimalisere forklaringen, eller få den avhørte til å yte så godt som mulig (men ikke over evne) under avhør (Agnew et al., 2006; Bull, 2010; Powell et al., 2013). Her ligger det åpenbare metodiske operasjonaliseringer som både vil kunne knyttes til både metode og egenskaper hos den aktuelle avhøreren. Ifølge rådgivere er det enkelte faktorer som kan være vanskelig å operasjonalisere (som kroppsspråk, mimikk, stemmebruk), men disse er ofte avgjørende for hvor vellykket kommunikasjonen under et avhør blir: Rådgiver Eivind sier:

«Jeg har tenkt, at nå skjer det et mirakel, som gjør at den utviklingshemmede etter så kort bekjentskapstid greier å sitte der og fortelle om de mest fortrolige, intime og veldig skamfulle ting som har skjedd.»

Avhørerne i denne undersøkelsen forteller om en tilrettelegging som bærer preg av relasjonell og sosioøkonomisk tilnærming til personen, hvor det tilstrebes å se hele mennesket i dets livsfase og situasjon. Dette fordrer at politiet legger mye ressurser i forberedelsene, som også noen av informantene forteller om.

Ut ifra enkeltutsagn fra informantene ble en del definisjoner av den kommunikative prosessen kategorisert i følgende kategorier: Normative beskrivelser, funksjonelle beskrivelser og responderende beskrivelser (Brennan & Brennan, 1994). Eksempler på normative beskrivelser, som vil si at informantenes definisjoner var basert enten på abstrakte begreper av "normalitet" (og "unormalitet") eller tilsvarende abstrakte begreper om «prestasjon», er:

- «utviklingshemmede kan si mye som virker helt feil for vanlige folk»
- «det er vanskelig for utviklingshemmede»
- «det er nesten umulig for utviklingshemmede»

Eksempler på funksjonelle beskrivelser (om hva utviklingshemmede kan gjøre) var:

- «de kommuniserer ikke sånn fra A til Å»
- «autister må ha helt, helt konkrete ting»
- «det er vanskelig å komme inn på detaljer i hendelsesforløpet»

De responsive beskrivelsene som omtalte hvordan informanten forholdt seg til den utviklingshemmedes kommunikasjonsferdigheter var eksempelvis:

- «du må vite når grensen deres er nådd»

- «(...) komme i gang med en god kommunikasjon, en dialog som gjør at du får etablert tillit, etablert god oppmerksomhet, og god kontakt med personen»
- «i slike møter, så forsøker jeg å tilpasse meg med respekt»

De funksjonelle og responsive beskrivelsene var klart i flertall. Dette kan gi en pekepinn på informantenes refleksjoner om funksjonsnedsettelse, men kan også være et resultat av at intervjuene bar preg av å innhente informasjon om hva som *faktisk gjøres*, og i mindre grad innhentet informasjon om *hvorfor*. De normative beskrivelsene av kommunikasjonsprosessen mellom ansatte i politiet og personer med utviklingshemming ble først synlig ved lesing av transkripsjonen. I ettertid synes dette å være en svakhet ved undersøkelsen, og intervjuene i særdeleshet. Eksempelene ble likevel tatt med, for å vise at det kan være ulikheter mellom informantene, men også en inkonsekvens hos samme informant, som beveget seg mellom «ytterlighetene» (både medisinsk forståelse og en noe kategorisk beskrivelse av utviklingshemmedes prestasjoner, og rik responsiv beskrivelse av tilpasning).

Flere informanter bruker «lettere utviklingshemmet eller moderat utviklingshemmet» for å tydeliggjøre forskjeller i funksjonsnivåer. Innenfor strafferetten hvor det er grenser i intelligenskvotienten, kan slike tydelige skiller være nødvendig. Som beskrivelser av en persons funksjonsnivå er de ikke like hensiktsmessige, da verken diagnosen i seg selv eller IQ nødvendigvis er brukbar informasjon om personens fungering. Det kan være stor forskjell på om person med lettere utviklingshemming har IQ i nedre eller øvre område, altså IQ på 69 eller IQ på 51.

Kategorisering av utviklingshemming kan i noen sammenhenger gjøre det enklere å systematisere tiltak, men innenfor utviklingshemming er variasjonene store, og kategoriene er ikke alltid presise. Det kan synes som den medisinske forståelsen er fremtredende når noen av informantene beskriver ulike utfordringer for utviklingshemmede. Dette kan være en måte å forenkle noe komplisert på, og ikke nødvendigvis være et uttrykk for lemfeldig forhold til enkeltindividets utfordringer. Det er dog viktig å være klar over at for kategorisk tilnærming til utviklingshemming kan være lite treffsikker og ikke gi et godt bilde av personen (Lorentzen, 2008; Tøssebro, 2010).

5.3 «Men vil det holde i retten?»

Flere informanter beskriver hvordan kontekst er viktig i et kommunikasjonsteoretisk perspektiv for å skape mening. Rådgiver Eivind sier: *«Du kan ikke bare lese igjennom en utskrift av et avhør, og skjønne hva som har skjedd. Det vil du sannsynligvis ikke kunne gjøre når det gjelder utviklingshemmede. Du må se hele hendelsesforløpet og vite om hele settingen for å skjønne hva den utviklingshemmede forteller.»* Eivind uttrykker her en forståelse for hvordan uttalelser alene ikke skaper mening, men må forstås ut i fra en helhet.

Det kan sies å være en oppfatning blant informantene om rettens avgrensning for indirekte kontekst (som bakgrunnskunnskap til kommunikasjonsferdigheter) og direkte konteksten (som er skapt i interaksjonen mellom avhører og den avhørte) er satt for tidlig. Avhører Roger forklarer at dette er faktorer han ønsker å beskrive for retten, nettopp for å vise hvordan avhøret kan forstås. Roger sier: *«Vi ønsker jo faktisk å bli stevnet i retten. For de som sitter der og ser avhørene har veldig liten kompetanse på dette. Så det å kunne være i retten og fortelle om hvordan vi forbereder oss, hvordan vi stiller spørsmål og å dele kunnskap rundt dette, det mener vi er med på å høyne rettssikkerheten litt mer for de fornærmede, i hvert fall.»*

Avhører Mattis uttrykker en oppfatning av at utviklingshemmedes forklaringer ikke vil kunne innfri rettens krav til redegjørelse. Mattis sier: *«Man kan ikke forvente den samme tydelige redegjørelsen fra en med utviklingshemming, som man kan med en som er normalt fungerende. De [utviklingshemmede] har ikke alltid de klokkeklare svarene som man kanskje trenger. Man får kanskje en litt annen type svar. Men like riktige svar, i gåseøyne. Like verdifulle svar.»* [...] *«Det blir aldri fullverdige forklaringer, sånn som retten ønsker at forklaringer skal være.»*

Gjenkalling av detaljer kan være særlig vanskelig for personer med utviklingshemming. Men forskning som er gjort antyder ikke at personer med utviklingshemming er mer tilbøyelig til å fabrikere eller forvrengte informasjon (såkalte 'errors of commission' der noe som ikke har skjedd/vært tilstede legges til (Gudjonsson & Clare, 1995), så lenge de blir avhørt på en rett måte. Rådgiver Eivind sier: *«En utviklingshemmet vil ikke kunne beskrive hendelsesforløpet utfyllende, fordi han har ikke den innsikten. En utviklingshemmet vil bare kunne forklare sin subjektive opplevelse. En utviklingshemmet vil ikke kunne forklare andres måte å gjøre ting på, som de ikke kan gjøre selv. Det er nesten umulig for en utviklingshemmet å fortelle en historie fra A til Å.»* I hvilken grad en person med utviklingshemming vil kunne redegjøre for et hendelsesforløp er naturlig nok svært varierende, men Eivind beskriver utfordringer som kan være høyst aktuelle for en del personer med utviklingshemming.

Kravene til bevis er høye, og i saker som omhandler personer med utviklingshemming vil disse kravene utgjøre en større utfordring enn for andre personer som er fornærmet i straffesaker. Som informantene viser til, vil kravene kunne utgjøre en risiko for at saken avvises. Dette kan skje til tross for de skritt som er tatt for å bøte på eventuelle manglende kommunikasjonsferdigheter gjennom avhør på barnehusene for fornærmede.

6.0 DISKUSJON

Ut i fra funn og analyser sees utfordringer som personer med utviklingshemming kan oppleve i strafferettspleien på flere områder. Diskusjonen i dette kapittelet vil omhandle noen av disse utfordringene. Her vil identifisering av tilretteleggingsbehov stå sentralt. De kommunikative føringene mellom avhører og den avhørte vil også drøftes, og sees opp mot kommunikasjonskontekstene og –prosesskravene til presisjon og etterrettelighet.

6.1 Manglende identifisering av tilretteleggingsbehov

Funnene i undersøkelsen peker på at det kan være tilfeldig hvorvidt utviklingshemmingen blir fanget opp av ansatte i politiet, og hvem i politiet som fanger dette opp. Videre kan det være tilfeldig på hvilken måte utviklingshemmingen blir tatt hensyn til i prosessen. Forskning viser at politi og rettsapparat kan mangle kompetanse på hvordan utviklingshemmede kan og bør ivaretas i straffeprosessen, og at strafferettspleiens behandling av utviklingshemmede kan være noe vilkårlig (NOU 2016:17; Olsen et al., 2016).

Fortsatt holdes personer med utviklingshemming utenfor mange områder i samfunnet (Wendelborg & Tøssebro, 2014). Dette kan medføre at så vel aktører i strafferettspleien som lekfolk får et nærmest anekdotisk forhold til personer med utviklingshemming, og bygger sine erfaringer på enkeltstående eller begrensede antall møter.

Personer med utviklingshemming kan bryte normalitetsforståelsen hos både aktører i strafferettspleien og lekfolk, en forståelse som ofte kan synes å være snever og basert på fordommer. Det kan derfor argumenteres for at aktørene i strafferettspleien er som folk flest, som mangler grunnleggende erfaring med og kunnskaper om utviklingshemming (Daruwalla & Darcy, 2005; Modell & Cropp, 2007). Dermed vil strafferettspleiens aktører også kunne påvirkes av de samme normative oppfatninger og stereotyper som folk flest (Rose, Nadler & Clark, 2006; Wessel et al., 2006). Disse argumentene støttes også av en undersøkelse gjort av Bollingmo et al., (2008), hvor forskerne blant annet skriver at det kanskje er litt foruroligende at troverdighetsvurderinger av erfarne politifolk styres av samme sosiale stereotyper som hos ikke-profesjonelle. Politiets begrensede kunnskap og kompetanse kan føre til manglende identifisere utviklingshemmingen, eller at identifisering gjøres ut i fra kriterier som er for enkle (som utseende og påfallende tale).

Politiarbeid er komplekst, og krever at det gjøres raske vurderinger under krevende forhold. Politiet kommer ofte i kontakt med situasjoner som er akutte og alvorlige, og som involverer personer som er utsatt for uvanlige, kritiske hendelser. Personene kan dermed være i en tilstand preget av hendelsene. Videre vil politiet kunne møte personer som er sterkt preget av traumer, og møte personer som er ruspåvirket eller psykisk syke. Denne kompleksiteten, kombinert med at utviklingshemming kan være utfordrende å identifisere, kan bidra til at politiet får en vanskelig oppgave med å fange disse opp.

Å identifisere utviklingshemming krever en sensitivitet, og en evne til å forstå og gjenkjenne mulige funksjonsnedsettelse. Politibetjenter i førstelinjen må inneha ferdigheter til å håndtere mange ulike utfordringer som kan oppstå, og ferdigheter til å formidle informasjon om egne observasjoner videre (Daruwalla & Darcy, 2005). Dette kan være utfordrende. En av informantene viste til en episode hvor en etterforsker merket at det var vanskelig å få til en god dialog med vedkommende som ble avhørt. Etterforskeren tok deretter kontakt med andre fagpersoner i politiet som kunne bistå med å håndtere saken videre. Dette er et eksempel på en sensitivitet som medførte identifisering av utviklingshemmingen. Flere informanter viser derimot til at slik oppmerksomhet sees for sjelden, og at tilfeldighetene er for store. Konsekvensene vil da kunne være at utviklingshemmingen blir oppdaget for sent, eller ikke overhode. Å utvikle en sensitivitet, eller trene opp en sensitivitet for identifisering av mulig utviklingshemming kan være komplekst, og vil kunne innebære at politiet må bli oppmerksomme på et mangfold av ulike utfordringer i kommunikasjonen. I denne sammenhengen refereres til å identifisere faktorer som kan føre videre til en mulig screening og diagnostisering.

Variasjonen innen kommunikasjon er mange, og påvirkes av relasjoner mellom mennesker. Det kan kanskje påstås at politiet ofte kommuniserer med mennesker som påvirkes av maktforskjellen dem imellom, da asymmetrier korrelerer med posisjoner og sosiale hierarkier (Linell & Luckmann, 1991). Denne asymmetrien kan bli særlig merkbar for de som allerede opplever å møte utfordringer i kommunikasjonen eller i relasjonen til andre mennesker.

Den kunnskapen og kompetansen politiet har, vil i sterk grad påvirke hvordan de forstår, tolker og møter personer med utviklingshemming. Ved å gi politiet mer kompetanse på å identifisere behov for tilrettelegging, er en sensitivitet for personers kommunikasjonskompetanse viktig. Er metodene for identifisering for enkle, vil dette kunne medføre en uriktig oppfatning om at utviklingshemming blir identifisert i strafferettspleien hyppigere enn det som faktisk er tilfelle. Det vil også kunne medføre en unødig medisinsk tilnærming til funksjonsnedsettelse. Her kan

et sosialt eller relasjonelt perspektiv uttrykkes som idealet, men hvor det i praksis blir bygget rutiner basert på et medisinsk perspektiv. Det vil i større grad være hensiktsmessig å se på muligheten for om en oppmerksomhets- eller sensitivitetstrening kan bære preg av å tenke mindre standardisering og diagnoser, og mer anerkjennelse og identifisering av utfordringer.

I intervjuene ble det av enkelte informanter vist til noe kategoriske beskrivelser av utviklingshemming når de forklarte hvordan det ble tilrettelagt for enkeltindivider. Et eksempel på dette var hvordan det kunne skilles mellom *lettere utviklingshemming* eller *moderat utviklingshemming* for å tydeliggjøre forskjeller i funksjonsnivåer. Dette gir alene ikke brukbar informasjon om en persons fungering. Tatt i betraktning at den forskning som finnes innenfor fagområdet i stor grad er klinisk begrunnet, og at dette i tillegg brukes innenfor et juridisk felt hvor det er tydelige skiller innenfor intelligenskvotienten, så kan det være forståelig at informantene bruker forenklete mål på kognitiv fungering. Når informantene beskriver ønsket praksis, er de derimot opptatt av at det er systemet som skaper barrierer, og ikke individets diagnose. Disse uttalelsene kan sees innenfor tenkningen av sosiale modeller eller innenfor sosialkonstruktivisme, der barrierene er sosialt konstruerte.

Videre viser informantene til at systemet skaper barrierer når det ekskluderer personer med utviklingshemming som er mistenkte i straffesaker ved å ikke rettighetsfeste tilrettelagte avhør for disse (Justis- og beredskapsdepartementet, 2015). Her viser informantene til kunnskaper om sårbarhet og kommunikasjon, hvor personer med utviklingshemming naturlig nok kan oppleve utfordringer uavhengig av status i straffesaken.

6.2 Systemets manglende kommunikasjonskompetanse

Funnene i undersøkelsen peker på at utfordringer i kommunikasjonen ikke ensidig kan tillegges utviklingshemmedes mulige kommunikasjonsutfordringer. Gjennomgående i intervjuene er beskrivelser av det informantene opplever som manglende kommunikasjonskompetanse hos aktørene i strafferettspleien. Informantene påpeker at det ikke nødvendigvis er den utviklingshemmedes forklaring som er mangelfull, men aktørenes evne til å forstå forklaringene.

Kravene som stilles av straffesakskjedens aktører til forklaringen vil for enkelte utviklingshemmede være umulige å innfri. Flere av informantene gir uttrykk for at de hos aktører i rettspleien opplever en manglende evne til å tilpasse lytting og forståelse. Flere

informanter viser til eksempler hvor utviklingshemmede mistenkes utsatt for lovbrudd, og hvor den manglende kommunikasjonskompetansen hos aktørene i strafferettspleien har ført til at sakene henlegges. Informantenes faglige vurderinger er at forklaringen fra personene med utviklingshemming ville vært god nok, dersom aktørene hadde lyttet på en annen måte enn de er vant til. Å være preget av normative oppfatninger, stereotypier og forventninger er allmennmenneskelige (Rose, Nadler & Clark, 2006; Wessel et al., 2006; Bollingmo et al., 2008). I ubevisst form vil de kunne forstyrre og forvrengte fortolkningen vår av virkeligheten.

Informantene i undersøkelsen presenterer en innsikt i hvordan kommunikasjon fungerer, og reflekterer en innsikt i kommunikasjonsteorier. Det som Lorentzen (2008) beskriver som «å lytte på andre måter til de som har en annen måte å la stemmen lyde på» beskrives av informantene ulikt, men felles for beskrivelsene er at de er tydelige på at utviklingshemmedes diagnose ikke står i veien for kommunikasjonen. Derimot opplever informantene at personer med utviklingshemming forklarer seg godt ut i fra sine forutsetninger. De peker på at systemet har laget barrierer for utviklingshemmede, og at systemet mangler tilstrekkelig innsikt i kommunikasjonskompetanse.

For personer med nedsatt reseptiv forståelse vil informasjonstilgangen i alle leddene i strafferettspleien kunne utgjøre problemer. Vanlige prosedyrer hvor informasjon formidles og aktørene forventer at personen aktivt tar stilling til denne, vil utfordre de som bearbeider informasjon på andre måter enn aktørene er vant til (Kail, 1992). Dette kan føre til at personene i mindre grad klarer å ivareta egne interesser, og blir prisgitt støtte eller bistand fra andre. Rutiner på slik støtte (tiltro-personer eller vitnestøtte) synes å ikke være tilstrekkelig innarbeidet. Resultatet kan bli at personer med utviklingshemming ikke får bidratt til å opplyse egen sak i et system som vektlegger verbalt språk og aktiv deltakelse. I saker som omhandler lovbrudd begått mot eller begått av personer med utviklingshemming, kan det derfor stilles spørsmålstegn ved om det er tilstrekkelig tilrettelagt for deres deltakelse i straffesaken etter artikkel 13 i CRPD, som slår fast at personer med nedsatt funksjonsevne har den samme rett til effektiv tilgang til rettssystemet på linje med alle andre borgere.

6.3 Er det sammenheng mellom kunnskaper, erfaringer og holdninger?

Informanter i denne studien peker på at holdninger til personer med utviklingshemming kan påvirke hvordan de blir behandlet i straffesakskjeden. I NOU 2016:17 omtales studier fra

Sverige som viser en tydelig nedprioritering av saker der utviklingshemmede er utsatt for lovbrudd. Dette kan føre til at utviklingshemmede får en dårligere rettsikkerhetssituasjon enn andre. I min undersøkelse blir holdninger til personer med utviklingshemming beskrevet som en mulig årsak til at lovbrudd mot utviklingshemmede for sjelden og tilfeldig undersøkes. I følge flere informanter kan negative holdninger føre til at saker ikke tas til retten, fordi aktørene har erfaringer med at sakene er krevende. Informantene kan slik sett sies å oppleve en holdning om at den samfunnsøkonomiske omkostningen knyttet til en krevende og kostbar rettsprosess, med uvisst utfall, veier tyngre enn hensynet til den utviklingshemmedes rettsikkerhet. Selv om man skal vise varsomhet med å overføre svenske forhold til norske forhold, og videre vise varsomhet med å trekke slutninger på bakgrunn av denne undersøkelsen, er funnene interessante.

I kvalitativ forskning kan kontroverser bidra til økt kunnskap ved å utfordre gamle sannheter (Malterud, 2011). I denne sammenhengen vil gamle sannheter vise til idealet om likhet for loven, og at idealet om at strafferetten og deres aktører er upåvirkelige av menneskelige faktorer (Diesen et al., 2005). Forskning som viser til menneskelige faktorer som kan ha betydning for hvordan aktører i strafferettspleien opplever vitner, deres forklaringer og betydningen av dette, er ikke fraværende. En del av denne forskningen er presentert tidligere i denne oppgaven (Tsoudis & Smith-Lovin, 1998; Rose, Nadler & Clark, 2006; Heath, 2009). Fordommer og negative holdninger til personer med utviklingshemming (og andre funksjonsnedsettelse) er et historisk problem, som har bidratt til at forskjeller opprettholdes. Slike fordommer og holdninger er ofte et resultat av lite kunnskap og manglende erfaring med personer med funksjonsnedsettelse (Daruwalla & Darcy, 2005; Modell & Cropp, 2007).

Det kan påstås at målsettingen om et særlig vern av personer med funksjonsnedsettelse er langt unna dersom behandlingen av disse i strafferettspleien blir preget av tilfeldigheter og en lite reflektert praksis. Manglende likhet for loven vil sende signaler om at lovbrudd mot personer med utviklingshemming ikke tas like alvorlig som andre lovbrudd. Dette må sies å være på tvers av den allmennpreventive hensikten med rettsvesenet, da potensielle overgrepstøvere får signaler om at risiko for straffeforfølgelse og domfellelse er lav i slike saker. Utviklingshemmede får på sin side signal om at de er mindre verdt som rettssubjekter og mennesker.

Personer med utviklingshemming kan være mer utsatt for å avgi en falsk tilståelse enn andre. Dette kan dette blant annet henge sammen med at det brukes et språk eller stilles spørsmål som leder dem til å tilstå, at de har respekt for autoriteter, at de ikke forstår anklagene mot dem eller

at de ikke forstår konsekvensene av å tilstå (Linell & Luckmann, 1991; Gudjonsson & Clare, 1995; Milne & Bull, 2001; O'Mahony, Milne & Grant, 2012). I en undersøkelse blant innsatte i norske fengsler fant forskere at 10 % av deltakerne hadde en intelligenskvotient (IQ) på under 70, og ytterligere 20 % hadde en skåre i grenseområdet 70–84 (Søndena et al., 2008). Utviklingshemmingen var i de fleste tilfellene ikke identifisert under straffeprosessen mot disse innsatte. Dette kan ha påvirket forklaringen de har gitt under avhør og rettshjelpen de har mottatt underveis. Videre kan det ha påvirket utfallet av saken. Informanter i denne studien opplever at manglende tilrettelegging for mistenkte med utviklingshemming utgjør en risiko for rettssikkerheten til denne gruppen. En av informantene sier at det er mange av disse som i beste fall skulle hatt lavere straff. Informanten forteller også at det er en risiko for at selv om utviklingshemmingen kan bli oppdaget på et tidlig stadium av etterforskningen, så kan mistenkte likevel bli behandlet som om de ikke var utviklingshemmet. Ut i fra dette kan det argumenteres for at tilrettelegging for avhør av mistenkte med utviklingshemming og bruk av tiltroperson under må rettighetsfestes på lik linje med fornærmedes rettigheter.

7.0 ANBEFALINGER TIL VIDERE FORSKNING

Denne studien har fokus på erfaringer og opplevelser ansatte i politiet har hatt i møte med personer med utviklingshemming. Disse erfaringene og opplevelsene er sett i sammenheng med annen forskning som er gjort på området. Mulige interessante temaer for videre forskning vil i de følgende avsnittene pekes på.

7.1 Omfang

Det foreligger ikke statistikk på omfanget av saker hvor personer med utviklingshemming er i kontakt med straffesakskjeden. Man har statistikk på antall avhør av personer med utviklingshemming ved Statens barnehus. Det er også mulig å analysere domfellelser hvor utviklingshemmingen er hensyntatt i straffeutmålingen ut i fra strafferegisteret. Disse tallene representerer ikke det hele bildet. Informantene påpeker at få saker går videre til domstolene. Å få en oversikt over henleggelsesgrunlaget i de sakene hvor personer med utviklingshemming er fornærmet, vil kunne gi informasjon som er viktig for å vurdere rettssikkerhetsstillingen til disse. Dette vil også bidra til informasjon som gir bedre grunnlag for å evaluere de tilretteleggingene som faktisk gjøres i dag.

7.2 Hjelpemidler

Ingen av informantene beskrev utfordringer hvor utviklingshemmede hadde tilleggsproblematikk, ut over behov for alternativ eller supplerende kommunikasjon. Om dette skyldes at det foreligger lite erfaring med tilleggsproblematikk (som hørselshemming eller demens), eller om det skyldes en svakhet ved intervjuene, er usikkert. Bruk av hjelpemidler var et tema som virket uavklart for informantene, både med tanke på tilgjengelighet av hensiktsmessige verktøy, og vurderinger av hvorvidt disse bidro på en måte rettsaktørene hadde tiltro til ville belyse saken. Bruk av hjelpemidler i strafferett vil etter all sannsynlighet fordre at aktørene i hele strafferettsskjeden involveres, slik at det unngås at hjelpemidler blir ansett som en svekkelse av påliteligheten av avhørene.

7.3 Tilrettelegging

Det er gjort en god del forskning på avhørsmetodikk for avhør av personer med utviklingshemming og autismspekterforstyrrelser. «Best practice» og metodikk for fasilitering og tilrettelagt kommunikasjon som optimaliserer muligheten for disse til å forklare seg under avhør, er godt belyst i tidligere forskning. I hvilken grad tilretteleggingen bidrar til optimalisering for kommunikasjonen, og hvilke konsekvenser dette får for den videre saksgangen, vet vi mindre om.

7.4 Identifisering

De færreste informantene (7 %) i studien til Olsen et al., (2018) opplyste at de hadde skriftlige rutiner eller felles praksis for å avdekke om en person har kognitiv funksjonsnedsettelse. Det kan være hensiktsmessig å studere intervensjoner som er praktisk baserte for å identifisere kognitive funksjonsnedsettelse og andre funksjonsnedsettelse, samt praktisk basert opplæring i kommunikasjon. Dette innebærer etablering av rutiner, kunnskapsøkning hos politiet om utviklingshemming (og andre funksjonsnedsettelse) og om kommunikasjon.

7.5 Avhør av mistenkte

Denne undersøkelsen bidrar til å belyse noen mulige utfordringer. Det er videre gjort lite forskning på utviklingshemmedes opplevelser av kommunikasjonen under avhør, og hvilke barrierer de kan møte som er skapt av rettsaktørene. Dagens praksis med tilrettelagte avhør kan sies å være en viktig forbedring for rettsstillingen til fornærmede. Denne ordningen gjelder som tidligere nevnt ikke for mistenkte. I hvilken grad utviklingshemmingen tas hensyn til i avhør av mistenkte, synes mer tilfeldig. Disse er heller ikke omfattet av oppfølgingstilbudet (som da ville være i forebyggingsøyemed) som fornærmede har. Det vil derfor være rimelig å påstå at det største forskningspotensialet ligger i forskning på ivaretagelse av personer med utviklingshemming som er mistenkte i straffesaker. En fast ordning med bruk av tiltroperson (en person som kan bistå personen med utviklingshemming under avhør) bør vurderes.

Litteraturliste

- Agnew, S. E, Powell, M. B. & Snow, P. C. (2006): An examination of the questioning styles of police officers and caregivers when interviewing children with intellectual disabilities. 11(1) *Legal and Criminological Psychology* 35–53
- Andenæs, J. (2009). Norsk straffeprosess. 4. utg. Universitetsforlaget.
- Arnstad, I. (2006). Er det justismordere som begår justismord? *Rett på sak. Aktualitetsmagasin for domstolene* (3).
- Aylward, E., Burt, D., Thorpe, L., Lai, F. & Dalton, A. (1997). Diagnosis of dementia in individuals with intellectual disability. *Journal Of Intellectual Disability Research*, 41, 152-164.
- Bakken, T.L. (2011). *Samhandling med og uten ord. Miljøbehandling for mennesker med utviklingshemming og psykisk lidelse*. Hertervig Forlag.
- Bakketeig, E., Berg, M., Myklebust, T. & Stefansen, K. (2012). *Delrapport 1. Barnehusmodellens implikasjoner for politiets arbeid med fokus på dommeravhør og rettsmedisinsk undersøkelse*. NOVA.
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2014). *Seksuelle overgrep mot voksne personer med utviklingshemming*. Oslo: Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Hentet fra: https://www.bufdir.no/Nedsatt_funksjonsevne/Retningslinjer_seksuelle_overgrep_utviklingshemmede/.
- Baron, J. (1994). *Thinking and Deciding*. Second Edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Baxter, S., Enderby, P., Evans, P. & Judge, S. (2012). Barriers and facilitators to the use of high-technology augmentative and alternative communication devices: a systematic review and qualitative synthesis. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 47(2), 115-129.
- Bengtsson, J. (1999): *Med livsvärlden som grund: bidrag till utvecklandet av en livsvärldsfenomenologisk ansats i pedagogisk forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Beukelman, D. R. & Mirenda, P. (2013). *Augmentative & Alternative Communication: Supporting Children & Adults with Complex Communication Needs* (4. utg.). Baltimore: Brookes.

- Bollingmo, G. C., Wessel, E. O., Eilertsen, D. E. & Magnussen, S. (2008). Credibility of the emotional witness: A study of ratings by police investigators. *Psychology, Crime & Law*, 14(1), 29-40.
- Brennan, M. & Brennan, R. (1994). Cleartalk: Police Responding to Intellectual Disability.
- Brimacombe, C. A. E., Jung, S., Garrioch, L. & Allison, M. (2003). Perceptions of older adult eyewitnesses: Will you believe me when I'm 64? *Law and Human Behavior*, 27(5), 507.
- Brimacombe, C. A. E., Quinton, N., Nance, N. & Garrioch, L. (1997). Is age irrelevant? Perceptions of young and old adult eyewitnesses. *Law and Human Behavior*, 21(6), 619.
- Browning, A. & Caulfield, L. (2011). The prevalence and treatment of people with Asperger's Syndrome in the criminal justice system. *Criminology & Criminal Justice*, 11(2), 165-180.
- Bruck, M., Ceci, S. J. & Hembrooke, H. (1998). Reliability and credibility of young children's reports: From research to policy and practice. *American Psychologist*, 53(2).
- Bråten, S. (2000). *Modellmakt og altersentriske spedbarn. Essays on Dialoge in Infant & Adult*. Sigma forlag.
- Bull, R. (2010). The investigative interviewing of children and other vulnerable witnesses: Psychological research and working/professional practice. *Legal and Criminological Psychology*, 15(1), 5-23.
- Caldwell, K. (2014). Dyadic interviewing: A technique valuing interdependence in interviews with individuals with intellectual disabilities. *Qualitative Research*, 14(4), 488-507.
- Cascella, P. W. (2005). Expressive communication strengths of adults with severe to profound intellectual disabilities as reported by group home staff. *Communication Disorders Quarterly*, 26(3), 156-163.
- Ceci, S., Bruck, M. & Steinberg, R. J. (1993). Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. *Psychological Bulletin*, 113(3), 403-439.
- Ceci, S. J. & Bruck, M. (1995). Suggestibility and the child witness: A historical review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 113, 403-439.
- Celani, G., Battacchi, M. & Arcidiacono, W. (1999). The Understanding of the Emotional Meaning of Facial Expressions in People with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29(1), 57-66.

- Claes, C., Vandeveldde, S., Van Hove, G., van Loon, J., Verschelden, G. & Schallock, R. (2012). Relationship between Self-Report and Proxy Ratings on Assessed Personal Quality of Life-Related Outcomes. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 9(3), 159-165.
- Corby, D., Taggart, L. & Cousins, W. (2015). People with intellectual disability and human science research: A systematic review of phenomenological studies using interviews for data collection. *Research In Developmental Disabilities*, 47, 451-465.
- Daruwalla, P. and Darcy, S. (2005). Personal and societal attitudes to disability. *Annals of Tourism Research*, 32 (3), 549-570
- Den nasjonale forskningsetiske komite for samfunnsvitenskap og humaniora (2013).
- De Vries, K. (2013). Communicating with older people with dementia. *Nursing Older People*, 25(4).
- Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T. & Pettersson, T. (2005). *Likhet inför lagen*. Natur och kultur.
- Direktoratet for e-helse (2018). *ICD-10: Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer 2018*. IE-1019. Hentet fra <https://ehelse.no/Documents/Helsefaglig%20kodeverk/ICD-10%20-%202018.pdf>.
- Eckhoff, T. & Smith, E. (2014). *Forvaltningsrett*. 10. utg. Universitetsforlaget. 56-67, 337-360.
- Eknes, J., Bakken, T. L., Løkke, J. A. & Mæhle, I. R. (2008). *Utredning og diagnostisering: utviklingshemning, psykiske lidelser og atferdsvansker*. Universitetsforlaget.
- Engedal, K. & Haugen, P. K. (2009). Demens fakta og utfordringer: en lærebok [Dementia facts and demands]. *Tønsberg: Publisher Ageing and Health*.
- Epley, N. (2014). *Mindwise: How we understand what others think, believe, feel and want*. New York: Alfred A. Knopf.
- Erez, E. & Tontodonato, P. (1990). The effect of victim participation in sentencing on sentence outcome. *Criminology*, 28(3), 451-474.
- Eriksen, A. M. A. (2017). *“Breaking the silence” Interpersonal violence and Health among Sami and non-Sami. A population-based study in Mid-and Northern Norway* (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Ergo, T. (28. desember, 2010). *Anmelder ikke overgrep mot utviklingshemmede*. Dagbladet. Hentet fra: <https://www.dagbladet.no/nyheter/anmelder-ikke-overgrep-mot->

utviklingshemmede/64366714.

- Ferm, U. & Thunberg, G. (2008). Alternativ och kompletterande kommunikation (AKK). I: Hartelius, B., Nettelbladt, U. & Hammarberg, B. (red.) *Logopedi*. Lund: Studentlitteratur
- Finlay, W. M. L. & Antaki, C. (2012). How Staff Pursue Questions to Adults with Intellectual Disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56(4), 361-370.
- Finlay, W. & Lyons, E. (2001). Methodological issues in interviewing and using self-report questionnaires with people with mental retardation. *Psychological Assessment*, 13(3), 319-335.
- Finlay, W. M. & Lyons, E. (2002). Acquiescence in interviews with people who have mental retardation. *Mental retardation*, 40(1), 14-29.
- Fried-Oken, M., Mooney, A. & Peters, B. (2015). Supporting communication for patients with neurodegenerative disease. *Neurorehabilitation*, 37, 69-87.
- Freud, S. (1959). *Beyond the pleasure principle*. New York: Bantam Books.
- Fried-Oken, M., Beukelman, D. R. & Hux, K. (2012). Current and future AAC research considerations for adults with acquired cognitive and communication impairments. *Assistive Technology*, 24(1), 56-66.
- Gallagher, E. (2002). Fundamentals of theory and practice revisited: Adult clients with mild 'intellectual disability': Rethinking our assumptions. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 23(4), 202-210.
- Gamst, K. & Langballe, Å. (2004). *Barn som vitner: en empirisk og teoretisk studie av kommunikasjon mellom avhører og barn i dommeravhør: utvikling av en avhørsmetodisk tilnærming*. Inst. for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Gjerstad, L., Fladby, T. & Andersson, S. (2013). *Demenssykdommer: årsaker, diagnostikk og behandling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Gillberg, C. (1991). Outcome in autism and autistic-like conditions. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 30(3), 375-382.
- Goffman, E. (1971). *Relations in Public*. Harper & Row, New York.
- Greenspan, S., Switzky, H. N. & Woods, G. W. (2011). Intelligence involves risk-awareness and intellectual disability involves risk-unawareness: Implications of a theory of common sense. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 36(4), 246-257.

- Griffin, E. (2006). *A first look at communication theory* (6. utg.) McGraw-Hill.
- Grue, L. (2004). *Funksjonshemmet er bare et ord*. Abstrakt Forlag AS.
- Grøvdal, Y. (2013). *Mellom frihet og beskyttelse? Vold og seksuelle overgrep mot mennesker med psykisk utviklingshemming – en kunnskapsoversikt*. NKVTS.
- Gudjonsson, G. H. (2010). Psychological vulnerabilities during police interviews. Why are they important? *Legal and criminological Psychology*, 15(2), 161-175.
- Gudjonsson G. & Clare, I. (1995). The relationship between confabulation and intellectual ability, memory, interrogative suggestibility and acquiescence. *Personality and Individual Differences*, 19(3), 333-338.
- Gudjonsson, G. & Joyce, T. (2011). Interviewing adults with intellectual disabilities. *Advances in Mental Health and Intellectual Disabilities*, 5(2), 16-21.
- Heath, W. P. (2009). Arresting and convicting the innocent: the potential role of an “inappropriate” emotional display in the accused. *Behavioral sciences & the law*, 27(3), 313-332.
- Helsedirektoratet (2015). *Rettsikkerhet ved bruk av tvang og makt ovenfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming*. IS-10/2015. Helsedirektoratet. Avdeling omsorgstjenester.
- Henshaw, M. & Thomas, S. (2012). Police encounters with people with intellectual disability: prevalence, characteristics and challenges. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56(6), 620-631.
- Hickey, E. & Bourgeois, M. S. (2011). *Dementia: From diagnosis to management-A functional approach*. Taylor & Francis.
- Hills, A. M. & Thomson, D. M. (1999). Should victim impact influence sentences? Understanding the community's justice reasoning. *Behavioral sciences & the law*, 17(5), 661-671.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2012). «Sæverudutvalget». Rapport fra arbeidsgruppe. *Avhør av særlig sårbare personer i straffesaker. Rapport fra arbeidsgruppen for gjennomgang av regelverket om dommeravhør og observasjon av barn og psykisk justisutviklingshemmede*.
- Kail, R. (1992). General slowing of information-processing by persons with mental retardation. *American Journal on Mental Retardation*.
- Keibell, M. R., Hatton, C. & Johnson, S. D. (2004). Witnesses with intellectual disabilities in

- court: What questions are asked and what influence do they have? *Legal and Criminological Psychology*, 9(1), 23-35.
- Kelley, H. H. & Michela, J. L. (1980). Attribution theory and research. *Annual review of psychology*, 31(1), 457-501.
- Kjønstad, A. & Syse, A. (2005). *Velferdsrett I*. 4. utg. Gyldendal.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Gyldendal Akademisk.
- Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Sternberg, K. J., Esplin, P. W., Hovav, M., Manor, T. & Yudilevitch, L. (1996). Effects of investigative utterance types on Israeli children's responses. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 627-637.
- Leonard, H. & Wen, X. (2002). The epidemiology of mental retardation: challenges and opportunities in the new millennium. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, 8(3), 117-134.
- Lindseth, A. & Norberg, A. (2004): A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Scandinavian journal of Caring Science*, 18, 145-153.
- Light, J. & McNaughton, D. (2014). *Communicative competence for individuals who require augmentative and alternative communication: A new definition for a new era of communication?* *Journal of Augmentative and Alternative Communication*, 30 (1).
- Linell, P. (1998). *Approaching dialogue: Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives* (Vol. 3). John Benjamins Publishing.
- Linell, P. & Luckmann, T. (1991). Asymmetries in dialogue: Some conceptual preliminaries. In: Marková, I. & Foppa, K. (red). *Asymmetries in Dialogue*. New York: Harvester Wheatsheaf. 1-20.
- Lindseth, A. & Norberg, A. (2004). A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Scandinavian journal of caring sciences*, 18(2), 145-153.
- Lloyd, V., Gatherer, A. & Kalsy, S. (2006). Conducting qualitative interview research with people with expressive language difficulties. *Qualitative health research*, 16(10), 1386-1404.
- Lorentzen, E. (2008). Perspektiv og debatt. Kronikk. Psykisk utviklingshemning- hvordan stilles diagnosen? *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 128(2), 201.
- Mahendra, N., Hopper, T., Papathanasiou, I., Coppens, P. & Potagas, C. (2011). Dementia and related cognitive disorders. *Aphasia and related neurogenic communication*

disorders.

- Malterud, K. (2011). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning. En innføring.* Universitetsforlaget AS.
- Mansfield, P. M. & Pinto, M. B. (2008). Consumer vulnerability and credit card knowledge among developmentally disabled citizens. *Journal of consumer affairs*, 42(3), 425-438.
- Martinsen, H. & Tetzchner, S. (2007). *Barn og unge med Asperger syndrom. Perspektiver på språk, kognisjon, sosial kompetanse og tilpasning.* Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo
- McFarlane, J., Nava, A., Gilroy, H. & Maddoux, J. (2015). Risk of behaviors associated with lethal violence and functional outcomes for abused women who do and do not return to the abuser following a community-based intervention. *Journal of Women's Health*, 24(4), 272-280.
- McLean, J. E., McLean, L. K., Brady, N. C. & Etter, R. (1991). Communication profiles of two types of gesture using nonverbal persons with severe to profound mental retardation. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 34(2), 294-308.
- Milne, R. & Bull, R. (2001). Interviewing witnesses with learning disabilities for legal purposes. *British Journal of Learning Disabilities*, 29(3), 93-97.
- Morrison, S. & Sanders, A. (1997). *Victims with learning disabilities: Negotiating the criminal justice system.* University of Oxford Centre for Criminological Research.
- Modell, S. J. & Cropp, D. (2007). Police officers and disability: Perceptions and attitudes. *Intellectual and developmental disabilities*, 45(1), 60-63.
- Modell S. J. & Mak S. (2008) A preliminary assessment of police officers' knowledge and perceptions of persons with disabilities. *Intellectual and Developmental Disabilities* 46, 183–9.
- Nadler, J. & Rose, M. R. (2002). Victim impact testimony and the psychology of punishment. *Cornell L. Rev.*, 88, 419.
- Nation, I. S. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language Google eBook.* Cambridge University Press.
- Nielsen, B.G. (1992). Seksuelle overgrep mot barn. Tre strafferetlige dogmer. *Nordisk sexologi*, 10, 92-104.
- Nordanger, D. & Braarud, H.C. (2014). Regulering som nøkkelbegrep og toleransevinduet som modell i en ny traumepsykologi. *Tidsskrift for norsk psykologforening* (51), 531–

- NOU 2007:07 (2007). *Fritz Moen og norsk strafferettspleie: utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon av 8. september 2006*. Oslo: Departementenes servicesenter Informasjonsforvaltning.
- NOU 2016:17. *På lik linje — Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- NOU: 1985: 34. *Levekår for psykisk utviklingshemmede*. Oslo: Sosialdepartementet.
- O'Mahony, B.M., Milne, B. & Grant, T. (2012): To Challenge, or not to Challenge? Best Practice when Interviewing Vulnerable Suspects, *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 6(3), 301–313.
- Olafson, E., Corwin, D. L. & Summit, R. C. (1993). Modern history of child sexual abuse awareness: Cycles of discovery and suppression. *Child abuse & neglect*, 17(1), 7-24.
- Olsen, T., Kermit, P., Rønning, H., Hustad, J. H. & Eriksen, J. (2016): *Kunnskapsstatus: Rettssikkerhet for personer med utviklingshemming*. Nordlandforskning.
- Olsen, T., Kermit, P., Dahl, N.C., Søndena, E. & Envik, R. (2018, under utarbeidelse). *Rettssikkerhet – likeverd og likeverdig behandling. Mennesker med kognitive funksjonsnedsettelser i møte med strafferettspleien*. Forskningsrapport. Bodø: Nordlandforskning.
- Pelphrey, K. A., Sasson, N. J., Reznick, J. S., Paul, G., Goldman, B. D. & Piven, J. (2002). Visual scanning of faces in autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 32, 249–261.
- Passin, L. (2016, 11. januar). What Making a Murderer Reveals about the Justice System and Intellectual Disability. *Rolling Stone*.
- Powell, M. B., Mattison, M. L. & McVilly, K. (2013) 'Guidelines for interviewing people with communication impairments' 67(2). *Australian Police Journal* 58-63
- Pronin, E., Lin, D. Y. & Ross, L. (2002). The bias blind spot: Perceptions of bias in self versus others. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(3), 369–381.
- Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning: Noen eksempler og forskningsbaserte tiltak* (Doktoravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Rokstad, A. M. M. (2005). *Kommunikasjon på kollisjonskurs: når atferd blir vanskelig å mestre*. Forlag Aldring og helse.
- Rose, M., Nadler, J. & Clark, J. (2006). Appropriately Upset? Emotion Norms and

- Perceptions of Crime Victims. *Law and Human Behavior*, 30(2), 203-219.
- Ross, D., Dunning, D., Toglia, M. & Ceci, S. (1990). The child in the eyes of the jury: Assessing mock jurors' perceptions of child witnesses. *Law and Human Behavior*, 14, 5-23.
- Schalick, W. O., Westbrook, C. & Young, B. (2012). *Communication with individuals with intellectual disabilities and psychiatric disabilities: a summary of the literature*. Michigan Retirement Research Senter.
- Schalock, Robert L. (2011). The Evolving Understanding of the Construct of Intellectual Disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 36(4), 227-237.
- Sigstad, H. M. H. (2014). Characteristic interviews, different strategies: Methodological challenges in qualitative interviewing among respondents with mild intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*, 18(2), 188-202.
- Sigstad, H. M. H. & Garrels, V. (2017). Facilitating qualitative research interviews for respondents with intellectual disability. *European Journal of Special Needs Education*, 1-15.
- Statens barnehus (2018). *Tilrettelagte avhør*. Hentet 14.04.18 fra <https://www.statensbarnehus.no/>.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2015a). Forskrift om avhør av barn og andre særlig sårbare fornærmede og vitner (tilrettelagte avhør). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2015-09-24-1098>
- Justis- og beredskapsdepartementet (2015b). *Nytt regelverk om avhør av barn og sårbare fornærmede og vitner*. Pressemelding. Hentet 14.04.18 fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nytt-regelverk-om-avhor-av-barn-og-sarbare-fornarmede-og-vitner/id2455240/>
- Stobbs, G. & Kebell, M. R. (2003). Jurors' perception of witnesses with intellectual disabilities and the influence of expert evidence. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 16(2), 107-114.
- Summit, R. C. (1988). Hidden victims, hidden pain: Societal avoidance of child sexual abuse. I: Wyatt, G.E. & Powell, G.J. (red.). *Lasting effects of child sexual abuse*, 39-60. Sage Publications.
- Syse, A. (1995). *Rettsikkerhet og livskvalitet blant utviklingshemmete. Rettigheter, vern og kontroll som rettslige virkemidler*. Gyldendal.

- Søndena, E., Rasmussen, K., Palmstierna, T. & Nøttestad, J. (2008). The prevalence and nature of intellectual disability in Norwegian prisons. *Journal of intellectual disability research*, 52(12), 1129-1137.
- Søndena, E., Rasmussen, K., Nøttestad, J. & Lauvrud, C. (2010). Prevalence of intellectual disabilities in Norway: Domestic variance. *Journal Of Intellectual Disability Research*, 54(2), 161-167.
- Søndena, E. & Spro, M. (2016). Lettere psykisk utviklingshemmede i strafferettslig forstand. En gjennomgang av alle registrerte saker fra Lovdata 2002–2014. *Lov og Rett*, 55(08), 504-516.
- Tetzchner, S.V. & Martinsen, H. (2002). *Alternativ og supplerende kommunikasjon: en innføring i tegnspråksopplæring og bruk av kommunikasjonshjelpemidler for mennesker med språk- og kommunikasjonsvansker*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*, 4. Fagbokforlaget.
- The Advocate`s Gateway (2016). *Using communication aids in the criminal justice system*. The Council of the Inns of Court.
- Tjora, A. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Gyldendal Akademisk.
- Tsoudis, O. & Smith-Lovin, L. (1998). How Bad Was It? The Effects of Victim and Perpetrator Emotion on Responses to Criminal Court Vignettes. *Social Forces*, 77(2), 695-722.
- Tøssebro, J. (2010). *Hva er funksjonshemming*. Universitetsforlaget.
- United Nations (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Hentet 30.03.18 fra: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>
- van der Meer, L., Sigafos, J., O'Reilly, M. F. & Lancioni, G. E. (2011). Assessing preferences for AAC options in communication interventions for individuals with developmental disabilities: A review of the literature. *Research in Developmental Disabilities*, 32(5), 1422-1431.
- Vislie, C. & Gundersen, T. (2017). *Vern av risikoutsatte voksne. Kommunenes varslingsystemer for avdekking av vold og overgrep*. Rapport 1/2017. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).

- Vrij, A. (1993). Credibility judgments of detectives: The impact of nonverbal behavior, social skills, and physical characteristics on impression formation. *The Journal of social psychology, 133*(5), 601-610.
- Wachtmeister, A. (1943). *För ung att tala sanning: barn som vittnen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Wendelborg, C. & Tøssebro, J. (red.) (2014). *Oppvekst med funksjonshemming*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Wessel, E. M., Drevland, G. B. D., Eilertsen, D. E. & Magnussen S. (2006). Credibility of the emotional witness: *A study by court judges. Law and Human Behavior, 2*.
- Wilken, L. (2008). *Pierre Bourdieu*. Oversatt til norsk av V. F. Andreassen, Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Winters, J. J. & Semchuk, M. T. (1986). Retrieval from long-term store as a function of mental age and intelligence. *American journal of mental deficiency*.
- Zuckerman, A. A. (1992). Miscarriage of Justice-A Root Treatment. *Criminal Law Review, 323-345*.
- Øverli, I. T., Bergman, S. H. & Finstad, A. K. (2017). «Om du tør å spørre, tør folk å svare»: *Hjelpeapparatets og politiets erfaringer med vold i nære relasjoner i samiske samfunn*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. (Rapport 2/2017).
- Øzerk, M. & Øzerk, K. (2013). *Autisme og pedagogikk: Teoretiske og pedagogiske tilnærminger til arbeid med barn med autisme-spekterforstyrrelser*. Cappelen Damm.

Terje Olsen
Nordlandsforskning
Postboks 1490
8049 BODØ

Vår dato: 20.03.2017

Vår ref: 52747 / 3 / AGL

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 03.02.2017. Meldingen gjelder prosjektet:

<i>52747</i>	<i>Utfordringer i straffesakskjeden for personer med kognitive vansker</i>
<i>Behandlingsansvarlig</i>	<i>Nordlandsforskning AS, ved institusjonens øverste leder</i>
<i>Daglig ansvarlig</i>	<i>Terje Olsen</i>

Personvernombudet har vurdert prosjektet og finner at behandlingen av personopplysninger er meldepliktig i henhold til personopplysningsloven § 31. Behandlingen tilfredsstiller kravene i personopplysningsloven.

Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, ombudets kommentarer samt personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/skjema.html>. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://pvo.nsd.no/prosjekt>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 31.12.2018, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Kjersti Haugstvedt

Audun Løvlie

Kontaktperson: Audun Løvlie tlf: 55 58 23 07

Vedlegg: Prosjektvurdering

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

Personvernombudet for forskning

Prosjektvurdering - Kommentar

Prosjektnr: 52747

Utvalget informeres skriftlig og muntlig om prosjektet og samtykker til deltakelse. Informasjonsskrivet er greit utformet, men dato for prosjektslutt kan med fordel tilføyes.

Data innhentes ved personlig intervju. Vi minner om at det av hensyn til utvalgets taushetsplikt ikke kan fremkomme identifiserbare opplysninger om enkeltpersoner. Vi anbefaler at forsker minner informanten om dette ifm. intervjuet.

Personvernombudet legger til grunn at forsker etterfølger Nordlandsforskning AS sine interne rutiner for datasikkerhet. Dersom personopplysninger skal sendes elektronisk, bør opplysningene krypteres tilstrekkelig.

Questback er databehandler for prosjektet. Nordlandsforskning AS skal inngå skriftlig avtale med Questback om hvordan personopplysninger skal behandles, jf. personopplysningsloven § 15. For råd om hva databehandleravtalen bør inneholde, se Datatilsynets veileder: <http://www.datatilsynet.no/Sikkerhet-internkontroll/Databehandleravtale/>.

Forventet prosjektslutt er 31.12.2018. Ifølge prosjektmeldingen skal innsamlede opplysninger da anonymiseres. Anonymisering innebærer å bearbeide datamaterialet slik at ingen enkeltpersoner kan gjenkjennes. Det gjøres ved å:

- slette direkte personopplysninger (som navn/koblingsnøkkel)
- slette/omskrive indirekte personopplysninger (identifiserende sammenstilling av bakgrunnsopplysninger som f.eks. bosted/arbeidssted, alder og kjønn)
- slette digitale lydopptak

Vi gjør oppmerksom på at også databehandler (Questback) må slette personopplysninger tilknyttet prosjektet i sine systemer. Dette inkluderer eventuelle logger og koblinger mellom IP-/epostadresser og besvarelser.

Informasjon til deltakere i studien: *Utfordringer i straffesakskjeden for personer med kognitive vansker*

Hei. Vi er fem forskere som gjennomfører en studie av situasjonen i rettspleien for personer med kognitive funksjonsnedsettelse. Det kan eksempelvis være psykisk utviklingshemming, demens, autismespekterforstyrrelser.

Formålet med studien er å analysere hvordan straffesakskjeden fanger opp og tilrettelegger for personer med utviklingshemming og andre typer kognitive funksjonsnedsettelse, enten det er som fornærmede part, vitne eller mistenkt/siktet/tiltalt. Det finnes beskjedent med forskning på dette temaet, og det er grunn til å anta at det er rettssikkerhetsmessige utfordringer for borgere med denne typen funksjonsnedsettelse.

Vi gjør intervjuer med profesjonsaktører i ulike deler av strafferettspleien, på tomannshånd eller i mindre grupper. Spørsmålene handler om personens egne erfaringer og vurderinger på dette området. Vi er ikke ute etter individopplysninger om tredjepart.

Vi gjennomfører intervjuer med den enkelte etter nærmere avtale om tid og sted. Intervjuer med enkeltpersoner tar vanligvis i underkant av én time, og fokusgruppeintervjuer ca 1,5 timer. Såfremt du/dere gir tillatelse til det, vil vi av praktiske grunner gjøre et lydopptak av intervjuet. Det er kun til internt bruk for forskerne og blir behandlet konfidensielt.

Forskerne som er tilknyttet studien er tilknyttet Nordlandsforskning, NTNU Samfunnsforskning, St. Olavs hospital og Politihøgskolen avd. Bodø. Prosjektet drives av Nordlandsforskning. Det er Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet som er oppdragsgiver, og gjennomføres i dialog med representanter for Politidirektoratet, Riksadvokaten og Domstolsadministrasjonen. Studien gjennomføres i 2017 og 2018.

Allt datamateriale oppbevares og behandles i henhold til lov om personopplysninger, og forskerne som gjennomfører studien er underlagt taushetsplikt. Etter at prosjektet er avsluttet vil opptakene slettes. Øvrig bakgrunnsinformasjon i utskriftene vil anonymiseres ved prosjektslutt. Resultatene fra studien vil bli presentert i en forskningsrapport utgitt i Nordlandsforskningens rapportserie og i vitenskapelige artikler.

All deltakelse er frivillig. Det er fullt akseptert å trekke seg fra prosjektet uten å oppgi en bestemt grunn for det, og man kan da be om at personopplysninger slettes.

Dersom du/dere har spørsmål eller kommentarer kan du/dere kontakte oss.

Med vennlig hilsen

Terje Olsen, Nordlandsforskning (prosjektleder)
Tlf: 75411847 / 91103953. E-post: Terje.Olsen@nforsk.no

Før intervjuet:

Orienter kort om studien: Utfordringer i straffesakskjeden for personer med kognitive vansker
Flere samarbeidsparter: Nordlandsforskning har prosjektlederansvaret
Anonymisering: Skriver ikke på en slik måte at enkeltpersoner kan gjenkjennes.
Alle informanter: Rett til å trekke seg, nå eller senere. Opplysninger slettes i etterkant av studien.
Ok med lydopptak til internt bruk?

Informanters bakgrunn

Navn og stilling

Fagbakgrunn, tidl. erfaring/praksis

Erfaringer på området

I din stilling: Har du erfaring med å møte personer med utviklingshemming el. andre former for kognitiv funksjonsnedsettelse? [Forklar / utdyp.]

- Som vitner
- Som fornærmede part
- Som mistenkt/siktet/tiltalt/dømt

I de saker du kjenner: På hvilke måter ble det eventuelt tatt spesielle hensyn eller gjort særlige tilpasninger til personens funksjonsnivå eller funksjonshemming?

Etter din vurdering: hvilke hensyn kan/bør tas? Former for tilpasning / tilrettelegging?

Er det noen bestemte deler av rettspleien som er av spesielt stor betydning i disse sakene?

Anslag: Hvor ofte kommer du i din stilling i inngrep med saker hvor personer med utviklingshemming eller andre kognitive funksjonsnedsettelse er involvert?

Vurderinger [begrunnes / utdypes]

Etter din vurdering: Hvordan opplever du at strafferettspleien møter denne kategorien av brukere?

Vurder: Bør det tas særlige hensyn til funksjonshemming / funksjonsnivå?

Vurder: I hvilken grad har rettspleien en sammenhengende / enhetlig praksis på dette området?

Eventuelt:

Har du/dere forslag til hvordan ulike ledd i rettspleien kan tilpasses eller forbedres for å sikre denne personer med utviklingshemming el. andre kognitive funksjonshemninger bedre tilgang til rettspleien / økt rettssikkerhet?